

GRASTYÁN- FÜZETEK 1.

Szerkesztette:

HAMERLI PETRA
VARGA TÍMEA
RAB VIRÁG

PTE Grastyán Endre Szakkollégium
Pécs, 2022

Cím

Grastyán-füzetek 1.

Kiadó

PTE Grastyán Endre Szakkollégium
7634, Pécs Rácvárosi út 70. • +36 20 533 6650
grastyan@gmail.com • grastyan.pte.hu

Szerkesztők

Hamerli Petra
Varga Tímea
Rab Virág

Lektorok

Csibi Norbert
Deak, George
Fritz János
Hamerli Petra
Rab Virág
Varga Tímea

Tördelő-szerkesztő

Palanca Gábor

Nyomdai munkák

Kontraszt Plusz Kft. • www.kontraszt.hu

A kötet megjelenésére az NTP- SZKOLL-21-0024
„Egyén – közösség – eredményesség” című projektprogram keretében került sor.

PÉCSI TUDOMÁNYEGYETEM
UNIVERSITY OF PÉCS

HU ISSN 2939-7367 (nyomtatott kiadvány)

Pécs, 2022

TARTALOMJEGYZÉK

ELŐSZÓ.....	5
BORDÁS BERTALAN	
A diplomáciatörténetírás új útjain? A nemzetközi politikaelmélet és a történelem viszonya.....	7
BORJÁTI BALÁZS	
Szigetvár zsidó származású fényképészeinek élete és tevékenysége az 1870-es évektől1945-ig.....	21
CZINA SÁRA	
Love in the time of Corona Stories from the second and third wave of the Covid-19 epidemic	37
GYÓRFI GERGELY	
Az izraelita tulajdonban álló lakóingatlanok tulajdonviszonyainak változása Kaposváron a német megszállást követő időszakban	53
KOVÁCS DÁNIEL LÁSZLÓ	
Nemességvitatás mint a lejáratás eszköze Somogyi Ferenc szigetvári főszolgabíró nemességbizonyítási ügye az 1810-es évekből.....	71
PINTÉR TAMÁS	
„Bizonyos hát, hogy sehol sem született, semmikor sem született, semmikor sem halt meg. De az is bizonyos, hogy élt.” Kajdacsy (III.) Antal kalandos életútja Baksay Sándor nyomán.	85
VARGA TÍMEA	
Nagy-Britannia ciprusi politikája az 1950-es években	107
ZSINDELY BORBÁLA RÓZSA	
A völgységi malomipar jellegzetességei 1885 és 1939 között	123
A SZERZŐKRŐL	143

ELŐSZÓ

A PTE Grastyán Endre Szakkollégium egyik, s talán legfontosabb pillére – a közösség és a társadalmi felelősségvállalás mellett – a *kutatás*. A tagság feltétele az önálló kutatómunka vagy a szakkollégium keretében folyó közös kutatásban való részvétel. Mindkettőnek elsődleges célja, hogy felkészítse a tagokat a tudományos pályára. Ezt a célt azonban nem a szokványos úton, hanem névadónk, Grastyán Endre idegfiziológus (1924–1988) tudománnyal és kutatással kapcsolatos elképzeléseit követve kívánjuk elérni. Egyrészt tagjaink tudatosan – az egyes tudományterületek közelítésének szándékával – több területről jönnek, másrészt arra törekszenek, hogy kutatási eredményeiket minél szélesebb körben, a tudományos ismeretterjesztés szándékával is terjesszék. Ennek érdekében a kutatások az egyes problémákra holisztikusan tekintenek s gyakran interdiszciplináris jellegűek. A legfontosabb azonban, hogy Grastyán Endre nyomán mindannyian egyetértünk abban, hogy igazi eredményt csak a közös gondolkodástól remélhetünk.

Ez alkalommal pusztán a Bölcsész- és Társadalomtudományi Műhely tematikájába illeszkedő történelmi tárgyú tanulmányokat adunk közre, mivel azok szerzői érték mérőföldkőhöz kutatásukban, s foglalták össze eredményeiket. A tanulmányok többsége azonban legalább egy további tudományterület szempontjából is érdekes lehet. Bordás Bertalan esetében ilyen a nemzetközi politikaelmélet, Borjáti Baláznál a technikatörténet, Czina Sáránál az antropológia és a néprajz, Győrfi Gergelynél és Kovács Dánielnél a jog, Pintér Tamásnál az irodalom, Varga Tímeánál a politikatudomány és Zsindely Borbálánál a technikatörténet és az etnográfia.

Azzal a céllal indítjuk útjára a Grastyán-füzeteket, hogy minden egyes megjelenésünkkel újabb olvasókat szólítsunk meg, akikkel a jövőben akár együtt is gondolkodhatunk.

A szerkesztők

BORDÁS BERTALAN

A DIPLOMÁCIATÖRTÉNETÍRÁS ÚJ ÚTJAIN?

A NEMZETKÖZI POLITIKAELMÉLET

ÉS A TÖRTÉNELEM VISZONYA

A KÉT DISZCIPLÍNA ELTÉRÉSEI ÉS EGYÜTTMŰKÖDÉSI
LEHETŐSÉGEIK

A diplomáciatörténet és a nemzetközi történelem¹ a diszciplínák fejlődésének köszönhetően jelentősen elkülönült a nemzetközi politikaelmélettől. A 20. század második felére tehető folyamat eredményeként korántsem beszélhetünk azonban az egyik, vagy másik tudományág monopóliumáról a múlt eseményeinek kutatását illetően, inkább csak az arra tett kísérletekről lehet szó. A nemzetközi politikatudomány a társadalom- és gazdaságtörténeti kezdeményezések hatására a *London School of Economics* (LSE) keretein belül egyre inkább külön diszciplínává fejlődött, majd kölcsönös hatásba lépett az amerikai eredetű elméleti iskolával. Az említett intézményben is oktató Charles Webster és Arnold Toynbee az elsők között voltak, akik a nemzeti történetírásra adott válaszként letették a nemzetközi történelem alapjait.² A nyugat-európai nemzetközi történetírást így az 'annalisták' és azok az amerikai neorealista politológia által befolyásolt történeti iskolák dominálták, amelyek az egyén szerepét szinte a láthatatlanságig redukálták. Simon Adams szerint a diplomáciatörténet, nemzetközi történelem vizsgálata az *Annales* dogmáinak árnyékában Nyugat-Európában egyenesen parodisztikussá vált, amelyen nem segített az sem, hogy a nemzetközi kapcsolatokkal foglalkozó történészek leszűkítették látókörüket a forrásanyagok és a különböző külügyminisztériumok perspektívájára, amely felelevenítette azt a pozitivistá és idejétmúlt koncepciót, mely szerint csak ezek az államférfiak gyakoroltak hatást a világtörténelem

1 Roger Bullen szerint a diplomáciatörténet a jelenben teljesen feloldódott a nemzetközi történelem kereteiben. (WATT-ADAMS-BULLEN-BRAUER-IRIYE 1988. 135).

2 Uo. 131.

eseményeire.³ Paul Kennedy⁴, Seymour Hersh és Henry Kissinger⁵ történeti munkái azonban rávilágítottak a diplomáciatörténet mögött lévő nem institúciós erők fontosságára is.

Hasonlóképp a nemzetközi politika elmélet és a külpolitika elemzéséhez fűződő kérdések kutatását tűzte ki célul Pierre Renouvin és Jean-Baptist Durosell, akik az első világháború és a második világháború (személyes) tapasztalatait kívánták megfejteni a történelemből. Könyvük bevezetőjében az ambiciózus munka lehetséges kritikáira is próbálnak választ találni, hiszen elsődlegesen a céljuk a braudeli mélyreható erők vizsgálata⁶ és megértése volt, szemben a későbbi iskolák specifikus részterületeket vizsgáló műveivel.⁷ Renouvin könyvében a mélyreható erők kapcsán olyan determinánsokat sorol fel, mint a geopolitika, a migráció, a közgazdaságtan, a pénzügy, a nemzetiség, és az ideológia. Durosell pedig az állam lezárt dobozát felnyitó neoliberális politikaelmülethez hasonlóan olyan aktorokkal foglalkozik, mint az államférfi és annak pszicho-biografikus jellemzői, a nemzeti érdek, a biztonság, és a döntéshozás folyamata, valamint ezek kölcsönös összefüggései.⁸ Az 1970-es évekre azonban a társadalomtörténet megjelenésével átalakult mindaz a történetírói motiváció, amely a két világháború közötti „bűnbakkereső” liberális történészeket összekötötte a múlt nagy személyeit kutató és a nagypolitika szempontjából író nacionalista történetírókkal. A diplomáciatörténetet pedig egyszerűen felváltotta az amerikai külpolitikai iskola.

3 Uo. 134.

4 Lásd: KENNEDY 1981.

5 KISSINGER 1957.

6 RENOUVIN–DUROSELL 1968. 3.

7 Ahogy Marc Blochra és az *Annales*ra gyakorolt Durkheim hatása érezhető, úgy a francia szerzők könyvükben számos szociológiai munkára hagyatkoztak és erősen determinisztikus jellegű vizsgálati modellt alkottak a nemzetközi történelemmel foglalkozó történész-generációk számára. Az osztrák–magyar vonatkozásban nagy hatással voltak Diószegi Istvánra (DIÓSZEGI 1984. 406–409, 411–412). A teljes determinizmust persze igyekeztek elkerülni a francia szerzők, és néhány fejezetben kétkeltek az egyes mélyreható erők és események teljes összefüggésében. (RENOUVIN–DUROSELL 1986. 82–84)

8 RENOUVIN–DUROSELL 1968.

Akira Iriye szerint a modern diplomáciatörténet négy megközelítést alkalmaz: a hagyományos levéltári megközelítést, – a társadalomtörténet bevonásával – a belpolitikai tényezők vizsgálatát, a nemzetközi rendszerben bekövetkező változások vizsgálatát és a kulturális eszmetörténeti megközelítést. A nemzetközi történelem többé nem egyszerűen a historista megközelítéseként, hanem sokfajta történelem egyfajta prizmájaként szolgál.⁹

A diszciplínák közötti eltérést és a vita tudományfilozófia magját kiválóan összefoglalja tanulmányában J. S. Levy írásai és következtetései alapján Constantinos Koliopoulos.¹⁰ E szerzők állítása szerint a nemzetközi történelemből következő kauzális okfejtés és narratív módszer azonban megosztotta a nemzetközi kapcsolatok elméleti tudósait, s különösen azokat ért kritika, akik a történelmi példákat és a történeti szociológiát, mint módszertant használták fel a különböző modelleik bizonyítására. A tesztelni kívánt elméletekre a szakma mint ahistorikus absztrakciókra¹¹ tekintett, viszont a múlt eseményei a történész elbeszélése alapján keletkezett másodlagos konstrukciókként értelmezhetők. A történészek historista táborától kritika érte az elméleti szakembereket, hiszen maga a múlt egy egybefüggő, ok-okozati eseménysorozatként nem biztos, hogy minden ízében megfeleltethető az absztraktabb elméleteknek. A történelem szolgált 'laboratóriumként' a nemzetközi kapcsolatok tudósainak, melyben elméleteikkel kísérletezhettek, tehát a történelem a példák tárházaként kapott szerepet a nemzetközi kapcsolatok tudományágában. Általános példa erre Thuküdidész, aki egyszerre jeleníti meg a múlt és jelen, idiografikus kontra nomotetikus, valamint a deskriptív kontra elemzés-szerű narratíva határvonalait. Az említett demarkációs vonalak szolgálnak a két diszciplína elválasztására is, hiszen a történelem múltközpontú, idiografikus, deskriptív jellegével

9 WATT-ADAMS-BULLEN-BRAUER-IRIYE 1988. 139-140.

10 KOLIOPOULOS 2017. 1.

11 Erre általános példa a déloszi szövetség analógiájának használata a hidegháború kétpólusú világ koncepciójára, melyet előszeretettel alkalmaztak a hidegháborúval foglalkozó kutatók.

szemben a politikatudomány a jelenre keres magyarázatot, általánosítja az eseteket és bár minden esetben sajátos elemzési szempontokat használhat, nomotetikus is.¹² A hidegháború végét övező szakmai viták rámutattak, hogy a politológusok a történelmi példák kiválasztásával együtt torzítanak saját absztrakt struktúráikon, mely a modell-alkotást is befolyásolja.¹³ Ian Lustick például tanulmányában felhívja a figyelmet az így keletkező történetírások értelmezésére és az azokból keletkező narratívák eltérésére, s szerinte a történelmi monográfiák nagy részét olyan tudósok alkották, akiket a jelen ügyei is foglalkoztattak, meghatározva történelmi gondolkodásukat. Tanulmányában számos példával szemlélteti a szerző (ilyen például az angol polgárháború, és a demokrácia kérdése) hogy a különböző szociológiai megközelítések folyamán a felhasznált alapanyagot a társadalomtudósok 'ténygyűjteményként' használják, és így sokszor elfogult következtetésekre jutnak, mivel már a történész szempontjai is szubjektívek, szövegük pedig sajátos narratívába illeszkednek.¹⁴ Lustick ezért azt javasolta a történelmi érdeklődéssel rendelkező társadalomtudósoknak, hogy szintetizáljanak és alkossák meg saját 'tényeiket' amiben aztán tesztelhetik modelljeiket, szemléltessék a párhuzamos narratívákat, végül pedig lássák el bőséges magyarázattal a döntésüket lábjegyzetek formájában. Lustick szerint ebből mindkét diszciplína gazdagodhat. A történészek a következőképp: „(...)

12 KOLIOPOULOS 2017. 1–4. Koliopoulos pozitív példaként említi John Gaddis és Paul Kennedy műveit.

13 A neorealista tudomány történelemmel való visszaélésére hívták fel a figyelmet tanulmányukban Rodney Bruce Hall és Friedrich V. Kratochwil. Írásukban Markus Fischer írását kritizálták, amelyben Fischer a neorealista elmélet gyakorlati példáját a középkori feudális Európa politikai működésében vélte felfedezni. Fischer egyes középkorászok munkáit használta fel és diskurzuselemzéssel igyekezett bizonyítani, hogy az egységes cselekvés, a funkcionális kooperáció, a társadalmi viszonyok, valamint a konfliktusmegoldás témái egységes gyakorlattal rendelkeztek, és ezek mentesek az interszubjektivitás 'gondjaitól'. A kritikusok szerint a probléma szerintük éppenséggel a diskurzus-ábrázolás hiánya, és ironikus módon épp a kritikai iskolától, Le Gofftól, Kosellecktől és Norman Cantortól tanulhatott volna Fischer (Hall–Kratowil 1993. 480, 490–491).

14 LUSTICK 1996. 608.

*A történészek [...] a történetírás társadalomtudományos értelmezésében olyan új kérdéseket találhatnak, melyek a múlt relikviáinak kifaggatására, és új történetalkotására egyaránt alkalmasak, anélkül, hogy [a történészeknek] koncepciózusan felelősnek kelljen érezniük magukat azért, hogy formálisan és szisztematikusan átvegyenek bármilyen [...] teoretikus keretrendszert.*¹⁵

AZ EGYÜTTMŰKÖDÉS LEHETŐSÉGEI

Az elmúlt csaknem két évtizedben érzékelhetően megnőtt az igény a kiegészítő munkákra. Az *Aberystwyth University*, és a *London School of Economics* valamint folyóirata, a *Millenium* körül csoportosuló tudósok részéről újabb koncepciót szerepeltető megoldásokkal is találkozunk. Amíg a nemzetközi kapcsolatokban a történelmi fordulat új kutatási módszerekhez vezetett, a történészek a történelem és a nemzetközi politika viszonyával az ezredfordulón kezdtek ismételten foglalkozni.

A történészek saját maguk is implicit alkalmazták a társadalomtudományos eszközöket és absztrakt általánosításokat. Amíg azonban a nemzetközi kapcsolatok terén igyekeznek a történelmi példák óvatos használatára¹⁶, a nemzetközi történészek kevés kivétellel (mint pl. Marc Trachtenberg) nem használnak módszertani tisztázást, narratívájukban keverednek a különböző szempontok és elemek, sőt, szemben az általánosítással sokszor kiemelik a múlt egyediségét. Az elemzési szempontok, a narratíva vezetése, és a vizsgálati megközelítések mentén tehát a két tudományág elkülönül, azonban mégis van lehetőség a szakadék áthidalására.¹⁷

15 „(...) *Historians will also find, in social scientific treatments of historiography, new kinds of questions with which to interrogate the relics of the past and develop new story lines without feeling that to do so in a conceptually responsible way they must formally and systematically adopt any particular theoretical framework.* LUSTICK 1996: 616.

16 A Hobden és Hobson által szerkesztett történelmi szociológia és a nemzetközi kapcsolatok kritikai iskolájának programadó kötetében, a szerzők bevezető tanulmányaikban hívták fel a figyelmet az új munkák fontos szempontjaira: el kell kerülni az ahistorikus csapdákat, és a kronológia-fetisizmust, ugyanakkor szükséges a történelmi szociológia alkalmazása (HOBSON 2002. 3–42, HOBDEN 2002. 42–63).

17 KOLIOPOULOS 2017. 4–6.

Constantinos Koliopoulos és George Lawson 2010-ben megjelent munkáikban a nemzetközi kapcsolatok és a történelem együttműködési területeit keresték. Lawson három területen biztosít együttműködést a történészek, és nemzetközi kapcsolatok történész-szociológusai számára. Az első ilyen terület a *kontextus*, melynek már adottak a feltételei. John Gaddisre hivatkozott Lawson, aki szerint a történészek ugyan ellenségesek a konceptualizálásokkal szemben, de sokszor mégis elméletekhez folyamodnak.¹⁸ Lawson szerint a történészek két nagyobb iskolát és megközelítést használnak. A rankeánus történetírás nem tudott és nem is akart mindent megvizsgálni, inkább azoknak a történészeknek a kiképzése volt a célja, akik az állami levéltárakat kutatják és karbantartják. Aztán megszületett a *'history from below'* (Thompson, Collingwood), és már nem volt elég a neorankeánus megközelítés, a kutatást ki kellett terjeszteni a 'dokumentum-fetiszmuson' túlra. Ezzel együtt megkérdőjeleződtek a történelmi tény konvenciói. A nemzetközi kapcsolatok angol iskolába tartozó történésze E. H. Carr is a múlt és jelen társadalmainak dialógusaként értelmezi a történelmi tényeket. Carr számára a történelmi kutatás kezdetét a szélesebb kontextus felderítése jelentette. A történelmi kutatásban Carr szerint versengő narratívák léteznek és a történész szerepe ezek egyeztetése, számára a „tudáskultúrák” felderítése a fontos. Így a történész a historiográfia eredményeire és nem az egyes narratívák „győzelmére” koncentrálnak. A második együttműködési terület az *eseményeké*. A történészek sokszor hivatkoznak a történelem teljesen hű visszaadására, azonban kevesen foglalkoznak annak szélesebb kontextusával, az értelmezésekkel, az egyes korok szociális hálójával, melyeket események zárnak. Léteznek olyan társadalmi 'közhelyek', a szociális interakciók fix sorozata, melyek kontaktpontokat képeznek a társadalomtudományok és a történelem között (ilyen például a bürokrácia és az intézmények tanulmányozása). A harmadik terület pedig a *narratíva*.

18 Ilyen példaként említi a szerző a makroszociológia áttemelését, Tilly, Collins makrohítoriáját, vagy az események által nem lehatárolt Mark Bloch és Fernand Braudel műveit (KOLIOPOULOS 2017. 6).

A történészek az egyes szereplők fontosságára és cselekvőképességére (*agency*), valamint a történelmi esélyekre (*chances*) helyezik a hangsúlyt, a társadalomtudósok pedig a mechanizmusokra. A történészek a cselekményesítéssel (*emplotment*) dolgoznak. Egyfajta történelem ezáltal mindig hangsúlyosabb, logikusabb, kauzalitásban megfelelőbb lesz a többinél, miközben párhuzamosan is létezhet egyszerre több narratíva.¹⁹

A nemzetközi történelem területén sokféle koncepció született a szakadék áthidalására. Amíg Renouvin és Durosell az induktív kutatásban, Carr és Quincy Wright az interdiszciplináris kölcsönös tanulásban látták a megoldást, mely szerint a történész, aki a forrásközpontú megközelítés helyett koncepció szerint dolgozik, annak el kell sajátítania a releváns társadalomtudományt. A két tudomány határterületén dolgozott Thuküdidész, Machiavelli, Ranke és Heeren majd Toynbee. Műveikben a narratíván át fedik fel a történelmi determinánsokat.²⁰ A hidegháború története kapcsán az elmélet és tradicionális történetírás viszonyára reflektáltak az olyan történészek, mint John Gaddis, Odd Arne Westad, John Ikenberry és Marc Trachtenberg. Del Pero és Formigoni összefoglalásukban azonban arra jutnak, hogy – ugyan a nemzetközi történelmet több kihívás is érte a konstruktivisták²¹, a területi tanulmányok [area studies] és posztkoloniális iskolák részéről – a

19 LAWSON 2010. 213–222.

20 Lawson szerint azonban a két diszciplína rivalizál, mivel ugyanarra a jelenségre keresik a választ. Sokszor az ilyen jellegű munkák kontárnak minősülnek: a tudós kevesebb tudással rendelkezik valamely területen, vagy szimplán kivitelezhetetlen a vállalkozás (Lawsont idézi KOLIOPOULOS 2017. 6–8).

21 Az angol iskola kritikája mentén került be a nemzetközi rendszer és társadalom a kutatás középpontjába (Hedley Bull, Martin Wight, Barry Buzan, Richard Little stb.). Az angomarxista hagyományokra építkezve alkottak új központi elméletet az olyan történészek, mint a strukturalista-marxista Immanuel Wallerstein (centrum-periféria elmélet), és a konstruktivista Robert Cox. Végül a posztmodern tudósai (Hayden White, Richard Devetak) igyekeztek cáfolni a politikai gyakorlatok történelmen átívelő validitását, azonban Thuküdidészről napjainkig a szerzők nagy része tisztában volt a történelmi igazságok szubjektív jellegével, így a posztmodern konvencionális tudásban való kételkedése és figyelmeztetése nem teljesen ért célba. Elvégre a történelmi párhuzamokat a konvencionálisban való kételkedés dacára kutatja az emberiség (BENDA 2006. 20, KOLIOPOULOS 2017. 11–17).

középutas megoldás a járható út, hiszen nem tudtuk meghaladni az állam és nemzetközi rendszer vizsgálati kategóriáit a transznacionális történetírással.²²

A kutatókat egy átfogó elméleti keret megalkotása vezérelte, azonban a globális szemlélet, és az általa keletkezett emberiségtörténet már a történetírás által érintett világtörténeti iskolához vezetett. A közös megoldást szem előtt tartva fontos lett a nemzetközi történelem kategorikus elkülönítésének fenntartása. Trachtenberg tankönyvszerű módszertani könyve ebből a szempontból az egyik legújabb olyan munka, amely explicit tanácsokkal látja el mind a nemzetközi történelem, mind az elmélet kutatóit. A szerző szerint a két tudomány viszonya és a közös orvoslatok a történetfilozófiában rejlenek és az ismeretelméletben. Francis Bacon a kutatói kérdések fontosságára helyezi a hangsúlyt, ugyanakkor a kutatói kérdések feltevése valamilyen előzetes ismeret alapján történik. Az elmélet megelőzi a gyakorlatot, majd a gyakorlatból újabb elmélet születik, valamint az önkényes elméletválasztás szubjektív tényezőkön is alapul – foglalható össze röviden Trachtenberg többféle tudományfilozófiai munkát felhasználó eszmefuttatása. A történészek számára ez azt jelenti, hogy nem az igazságkeresés a történész feladata, hanem a torzításoktól való megszabadítás és a múlt értelemszerű felvázolása. A kauzális történetvezetés is kontextusban zajlik, nem pedig önmagától értetődő tényeken alapszik.²³ Trachtenberg szerint a történész a többi tudóshoz hasonlóan megfigyel, legfőbb célja hogy értelmet adjon a múlt egyes eseményeinek. Munkája során viszonyrendszerbe helyezi az egyes elemeket (mintázatokat, mögöttes logikát keres), majd elméletet alkot a rendelkezésére

22 Erre példaként említik D. Reynolds értekezését a számtalan tudományos fordulatról és René Giraud megközelítését, amelyben az új szempontok mellett a régi kategóriák, az állam valamint a nemzetközi rendszer jelentik a vizsgálati alapegységet (DEL PERO–FORMIGONI. 2017). 25–32. Hasonlóképp érvel a posztmodern történetírás transzhistorikus tényei kapcsán TRACHTENBERG (2006. 8–14).

23 TRACHTENBERG 2006. 15–27.

álló elemekből. Ebből következik, hogy minden történeti munkának van elméleti magja.²⁴ Ugyanakkor a szerző arra is felhívja a figyelmet, hogy fennállhat a veszélye annak, hogy az adott történész túlzott jelentőséget tulajdonít egyes elemeknek, s úgy az interpretációjában az elmélethez torzítja a forrást. Trachtenberg szerint az első világháború ok-okozati összefüggéseit feltáró munkák mögött húzódó elméletek kiválóan szemléltetik ezt a fajta alkotómunkát. A koncepcióra történeti bizonyítékokat kerestek a kutatók, majd újabb elméleteket alkottak, melyeket folyamatosan ki kellett egészíteni a különböző partikuláris specifikumok és a szakma meglátásai miatt. A történészek számára tehát kifizetődő a teoretikus munka tanulmányozása.²⁵

KITEKINTÉS

A nemzetközi politikaelmélet és történelem problémakörére adott további válaszokat, valamint specifikusan a 19. század „elhanyagoltságáról” Barry Buzan és George Lawson szerkesztésében megjelent *The Global Transformation* („A globális átalakulás”) c. kötetben olvashatunk.²⁶ A szerzők elsősorban a gazdaságtörténelem prominens munkáiból alakították ki hipotéziseiket. A teljesség igénye nélküli felsorolás szintjén említendő, hogy a szerzőkre nagy hatást gyakorolt Eric Hobsbawm hosszú 19. század koncepciója, Wallerstein centrum-periféria elmélete, Kenneth Pomeranz történeti statisztikai munkái, valamint a címadást is befolyásoló mű, Polányi Károly *A nagy átalakulás* c. műve. Az ambiciózus munka taglalja a modernitás kialakulását, az emberi társadalmak gyökeres átalakulását a korszakban, a hatalomgyakorlás módzatának kialakulását, valamint hat hipotézist és két nagyobb elméleti állítást tartalmaz a nemzetközi kapcsolatok kialakulásának tárgyában. A szerzők szerint a nagy átalakulás és a modernitás

24 Uo. 30–32.

25 Uo. 34–39.

26 BUZAN–LAWSON 2015.

létrejöttének gyökereit a 19. század kezdetén találhatjuk meg, mely alapvetően meghatározta egy maroknyi állam hatalomgyakorlását, szemben a tengernyi periferikus állammal, így kialakítva magát a nemzetközi kapcsolatok volatilis világát. A nyugati racionális államok, az industrializáció és a progresszió a világot civilizált és civilizálatlan részekre osztotta, mely meghatározza a politika elmélet gondolkodását a tudományterület alapvető elméleti kategóriáiról.²⁷ Szembetűnő azonban, hogy a nemzetközi kapcsolatok a fenti leírás ellenére alig foglalkozik a 19. századdal. Ez részben annak köszönhető, hogy a diszciplínát megalapozó gondolatok csak 1919-re „forrtak ki”. Ez leginkább azt jelentette, hogy a nemzetközi kapcsolatokról folyó diskurzus ugyan létezett a moderntől (megjelent a hierarchia, a nemzetszuverenitással a nemzetállam), de kanonizált formában csak a liberális világrend megrendülésével, a világháború után, Kant, Clausewitz, Cobden és Bentham munkáinak releváns részeinek értelmezésétől kezdve egészen a két világháború között születő diszciplínák (például a geopolitika) hozzájárulásából kezdett összeállni.²⁸ Az első világháború aztán a 19. század összes nagyobb eszmetörténeti megoldást a nemzetközi konfliktusok meghaladásáról semmisnek látatta. Irrelevánsnak tűnt a konzervatívok elképzelése a hatalmi egyensúlyról, a liberális világbéke a szabadkereskedelmi egyezmények által és a szocializmus megoldása is a határokon átívelő osztályszolidaritásról. Ennek következtében a tudományág csak a 20. századra fókuszált, majd a politikatudományhoz hasonlóan egészen prezentistává vált. A 19. századdal annak radikálisan eltérő gondolatvilága miatt nem foglalkozik, és csak különböző politikátörténeti cezúrákat használ (pl. 1648, 1919, 1945, 1989 stb.). A szerzők szerint azonban kiváltképp gazdagítaná és megértetőbbé tenné a századot, ha leküzdvé a radikálisan eltérő korszak prekonceptióját a nemzetközi kapcsolatok szakemberei [és

27 Ennek fényében beszélünk a szerzők szerint a mai napig bizonyos államok (Németország, Kína stb.) felemelkedéséről vagy bukásáról (BUZAN–LAWSON 2015. 43).

28 Uo. 48–55, 60–61.

történészei] többet foglalkoznának a 19. századdal.²⁹ Egyetértve Barry és Buzan megállapításával, leginkább azok a 19. századdal foglalkozó történeti munkák válhatnak hiánypótlóvá, amelyek a hagyományos diplomáciatörténet mezsgyéjén felülemelkedve új szempontokat kívánnak beemelni a nemzetközi történeti kutatásba, s maguk is érdekessé válnak a történeti szociológiai – vagy akármely más társszociológia kutatási irányának kiegészítésére.

FELHASZNÁLT IRODALOM

BENDA 2006 = Benda Gyula: *Társadalomtörténeti tanulmányok*. Osiris Kiadó, Budapest, 2006. Online, URL: <https://www.szaktars.hu/osiris/view/benda-gyula-tarsadalomtorteneti-tanulmanyok-2006/?pg=0&layout=s>, letöltve: 2022.11.20.

BUZAN–LAWONS 2015 = Buzan, Barry – Lawson, George: *The Great Transformation. History, Modernity and the Making of International Relations*. Cambridge University Press, Cambridge, 2015.

DEL PERO–FORMIGONI 2017 = Del Pero, Mario – Formigoni, Guido: *Towards a New International History. Ricerche di storia politica* 2017. október. pp. 25–32.

DIÓSZEGI 1984 = Diószegi István: *A magyar külpolitika útjai*. Gondolat Kiadó, Budapest, 1984.

HALL–KRATOCHWIL 1993 = Hall–Kratowchwil 1993 = Hall, Rodney Bruce – Kratochwil, Friedrich V.: *Medieval tales: neorealist „science” and the abuse of history. International Organization*, 1993/3. sz. 47. MIT Press. pp. 479–491. Online, URL: (<https://www.jstor.org/stable/2706984>) (letöltve: 2019. 03. 18).

HOBDEN 2002 = Hobden, Stephen: *Historical sociology: back to the future of international relations?* In: Hobden, Stephen – Hobson, John M.: *Historical Sociology of International Relations*. Cambridge University Press, Cambridge, 2002. pp. 42–63.

HOBSON 2002 = Hobson, John M.: *What’s at stake in ‘bringing historical sociology back into international relations’? Transcending ‘chronofetishism’ and ‘tempocentrism’ in international relations.* In: Hobden, Stephen – Hobson, John M.: *Historical Sociology of International Relations*. Cambridge University Press, Cambridge, 2002. pp. 3–42.

KENNEDY 1981 = Kennedy, Paul M.: *The Realities Behind Diplomacy: Background Influences on British External Policy, 1865–1980*. Fontana, London, 1981.

KISSINGER 1957 = KISSINGER, Henry: *A world restored: Metternich, Castlereagh and the problems of peace, 1812–1822*. Houghton Mifflin, Boston, 1957.

KOLIOPOULOS 2017 = Koliopoulos, Constantinos: *International Relations and the Study of History. International Relations Theory [2010]* 2017. pp. 1–22. Online, DOI: (10.1093/acrefore/9780190846626.013.242.) (letöltve: 2020. 05. 12).

29 Uo. 62–64.

LUSTICK 1996 = Lustick, Ian S.: „History, Historiography, and Political Science: Multiple Historical Records and the Problem of Bias.” *American Political Science Review*, 1996/3. sz., 90. Online, URL: (<https://www.jstor.org/stable/2082612>) letöltve: 2019. 03. 18.

RENOUVIN–DUROSELL 1968 = RENOUVIN, Pierre – DUROSELL, Jean-Baptiste: *Introduction to the History of International Relations*. Pall Mall Press, Oxford, 1968.

TRACHTENBERG 2006 = Trachtenberg, Marc: *The Craft of International History. A Guide to Method*. Princeton University Press, Princeton, Oxford, 2006.

WATT–ADAMS–BULLEN–BRAUER–IRIYE 1988 = Watt, D.C. – Adams, Simon – Bullen, Roger – Brauer Kinley – Iriye, Akira: What is Diplomatic History...? In: Gardiner, Juliet (szerk.): *What is History?* The Macmillan Press, London, 1988. pp. 131–143.

ABSZTRAKT

Bordás Bertalan

A DIPLOMÁCIATÖRTÉNETÍRÁS ÚJ ÚTJAIN?

A NEMZETKÖZI POLITIKAELMÉLET ÉS A TÖRTÉNELEM VISZONYA

A diplomáciatörténet és a nemzetközi történelem elkülönül a nemzetközi politikaelmélettől. A 20. század második felére tehető diszciplináris fejlődés eredményeként korántsem beszélhetünk egyik vagy másik tudományág monopóliumáról a múlt eseményeinek kutatását illetően, legfeljebb csak arra tett kísérletekről beszélhetünk.

A diplomáciatörténetet a 20. század második felében egy időre felváltotta az amerikai külpolitikai iskola. A modern diplomáciatörténet így négy megközelítést alkalmaz: a hagyományos levéltári megközelítést, a belső domesztikus tényezők vizsgálatát (a társadalomtörténet bevonásával), a nemzetközi rendszerben bekövetkező változások vizsgálatát és a kulturális eszmetörténeti megközelítést. A nemzetközi történelem többé nem egyszerűen a rankeista megközelítésé, hanem sokfajta történelem egyfajta prizmájaként szolgál. A nemzetközi történelemből következő érvelés és narratív módszer azonban megosztotta a nemzetközi

kapcsolatok elméleti tudósait, különösen azokat érte kritika, akik a történelmi példákat és a történelmi szociológiát használták a különböző modelljeik bizonyítására. A dolgozat a nemzetközi kapcsolatok alapját jelentő politikaelméletet és a történelem viszonyát továbbá együttműködési lehetőségeiket vizsgálja.

Kulcsszavak: interdiszciplináris, nemzetközi kapcsolatok, történelem, nemzetközi történelem, történelmi szociológia

BORJÁTI BALÁZS
SZIGETVÁR ZSIDÓ SZÁRMAZÁSÚ FÉNYKÉPÉSZEINEK
ÉLETE ÉS TEVÉKENYSÉGE AZ 1870-ES ÉVEKTŐL
1945-IG

A gazdaságilag megerősödő polgárság – az arisztokráciához és a nemességhez hasonlóan – társadalmi helyzetét azáltal akarta szimbolizálni és megerősíteni, hogy festőművészekkel elkészíttette festett portréját. Ezek azonban drágák voltak, és emellett hátrányuk volt még az is, hogy a modellnek a kép készítésének idejére több napig fel kellett hagynia az üzleti tevékenységgel. Olyan technikát kellett hát találni, amely rövid idő alatt képes előállítani a képet, s emellett jóval olcsóbb is, mint a korábbiak.¹ Ezért amikor 1839. január 8-án Párizsból világgá röppent annak híre „... *hogy Jacques Mondé Daguerre úrnak, [...] kísérletezései jutalmául sikerült egy készüléket szerkesztenie, mely oly híven adja vissza a vonásokat, mint a tükör és oly híven őrzi meg azokat, mint a márvány.*”, világszerte őszinte öröm és csodálat lett úrrá az embereken.²

A francia kormány megvásárolta találmányát Daguerre-től, majd nagylelkű gesztussal lemondott annak szabadalmáról és a világnak adományozta. Innentől mindenki szabadon használhatta és fejleszthette Daguerre módszerét, így ez az esemény tekinthető a fotográfia megszületésének.

Azonban a dagerrotípiával eleinte nem lehetett arcképet készíteni. Túl sokáig kellett volna mozdulatlanul ülni és sokszorosítani sem lehetett. A fényképezés technikája tehát további tökéletesítésre szorult. Az expozíciós időt lerövidítő lencserendszer feltalálása a magyar Petzval József nevéhez fűződik, ő alkotta meg 1840-ben a Daguerre lencséjénél 16-szor nagyobb fényerejű portréobjektívet. A fotográfia történetének egy másik nagy jelentőségű találmánya az üveglemezre történő fényképezés volt. Ezek a felfedezések

1 B. HORVÁTH 1977. 217.

2 B. HORVÁTH 1977. 217.

megnyitották a kapukat a fotográfia elterjedéséhez, tömegessé válásához, hogy végül mindenki számára elérhető lehessen.³

„Új szokások és magatartásformák is kialakultak, és új alapokra épülő egzisztenciák teremtődtek a fénykép jóvoltából.” A családi bibliát a fényképalbum váltotta fel. Az emlékek konzerválhatókká váltak, és a kispolgár álma is megvalósulni látszott: a maga vagy családtagjai, rokonai portréját keretbe foglalva felakaszthatta a lakás falaira.⁴

A fotográfia Magyarországra is begyűrűzött, az 1860-as évek-re el is terjedt az ország területén. Az 1870-es évek közepére egyre inkább megnövekedett az igény a vidéki városok, kistelepülések műveltebb és vagyonosabb lakosai, polgársága körében is, hogy lakóhelyükön készíttethessenek fényképfelvételeket magukról és családtagjaikról.

Mikor a nagyobb városokban, központokban dolgozó fényképészek felismerték a vidéki lakosság egyre növekvő igényét a fotográfiákra, többen kiköltöztek hosszabb-rövidebb időre a környező vidéki településekre, ahol ideiglenes műtermet nyitottak. Hasonlóképpen történt ez Szigetváron is, amely város ekkoriban Somogy megye részét képezte, és ahol az 1870-es évektől kezdve találkozhatunk fotográfusokkal.⁵

Bár nem volt helybéli lakos, Szigetvár első fényképészenek mégis Exner Gyula pécsi illetőségű fotográfus tekinthető. Exner 1867-ben érkezett Pécsre. Ő és Károly nevű fia azonban nem csak Pécsen dolgoztak, hanem a megye több más településén is folytattak fényképésztevékenységet. 1872 nyarán Nagykanizsán, 1873 májusában Mohácson nyitottak műtermet. Bár Exner Gyula szigetvári fotószalonja megnyitásának dátumáról nincs adatunk, feltételezem, hogy az 1870-es években kezdődött itteni tevékenysége is.⁶

Exner – egyik hirdetése szerint – a portrékon kívül más megbízásokat is elvállalt, például tájképek és sírkövek fényképezését

3 B. HORVÁTH 1977. 217.

4 <https://bela.tarczai.hu/publikaciok/fenykep-es-tortenelem/fotografia-es-tarsadalom>

5 B. HORVÁTH 1994. 143.

6 B. HORVÁTH 1977. 223.

is. Pécsett az 1870-es évek elejétől városfotókat is készített, ezekből a felvételekből azonban nagyon kevés maradt fenn.⁷ Képeinek készítési helyét nem egyszerű beazonosítani; a verso felirata a több helyen folytatott tevékenység miatt sok esetben két helyet jelöl – *Pécsett és Mohácson; Pécsett és Kanizsán, Pécsett és Szigetváran*.⁸ Ezeknél a felvételeknél amennyiben a képen látható személy ismeretlen, igen nehéz, számos esetben lehetetlen feladat az illető lakóhelyét meghatározni.

Exner szigetvári műtermének a forrásokból való eltűnése után – amennyiben a műterem megszűnését feltételezzük – pár évig tartó szünet következett. Ha működött is fotográfus ez idő alatt a városban, neve és képei valószínűleg nem maradtak fenn az utókornak. Az 1880-as években azonban új fényképész került Szigetvárra, aki már nem csak időszakosan tartózkodott a városban, hanem állandó jelleggel itt is lakott.⁹ Ő Lövy Hermann, aki 1850-ben született Zalalövő településen.¹⁰ Fényképész pályafutása a mai Horvátországban indult; Daruváron működtette első műtermét feltehetően az 1880-as évek közepéig.¹¹ A vállalkozói címet tanulmányozva feltűnt, hogy míg Daruváron készült képeinek hátoldalára német nyelvű felirat került, vezetékneve pedig Lövy-ként szerepel, addig a szigetvári verso magyar nyelven hirdette a vállalkozást, neve pedig Lövy Hermann. Keresztnevénél

1. Vízitártya; házaspár egész alakos portréja, Lövy Hermann felvétele – saját gyűjteményből

7 B. HORVÁTH 1977. 223.

8 Exner Gyula képek versóján látható feliratok – flickr.com, fortepan.hu

9 B. HORVÁTH 1994. 154. alapján

10 Szigetvári halotti anyakönyvek 1903. (familysearch.org)

11 B. HORVÁTH 1994. 154.; illetve tulajdonomban lévő fénykép alapján

sem egyértelmű, hogy két n-nel, vagy eggyel írta; a legtöbb ver-són, az összeírásokban és a halotti anyakönyvi bejegyzésben Hermann, sírkövére azonban Herman név került. Hogy a két írás-mód közül melyik a helyes, illetve mi indokolja az eltérést, egyelő-re rejtély, ahogy Daruvárról történt elköltözésének pontos oka is.

*Verso Lövy Hermann egyik felvételéről
– saját gyűjteményből*

*Vizitkártya; nő portréja, Lövy
Hermann felvétele – saját gyűjteményből*

Lövy Hermann a portrék mellett készített képeket Szigetvár ut-cáiról és tereiről is, az ő városfelvételei kerültek rá az első szigetvári fényképes levelezőlapra.¹² Az említett képeslapon három foto szere-pel: Turbék képe, a vár oldalnézetből, valamint az Oroszlán-emlék-mű fotója. Utóbbiról fennmaradt egy sárga versóra ragasztott, foto-papírra nagyított példány is, amely valamikor az 1890-es években

¹² Tulajdonomban lévő képeslap alapján

készülhetett. A kép keletkezésének pontos okát egyelőre homály fedi. A legvalószínűbbnek azt az eshetőséget tartom, hogy – Exnerhez és más települések fényképészeihez hasonlóan – a képes levelezőlap-kiadás előtt ilyen és ehhez hasonló fotográfiákat készítettek a fényképészek, amelyeket a könyv- és papírkereskedők, vagy ők maguk árúsítottak az egyes településeken souvenir gyanánt, mivel képeslapok ekkor még nem léteztek. A felvételen nincs dátum; keletkezésének évét a szobor körüli fák magasságát a későbbi levelezőlapok képeivel összevetve sikerült valamelyest meghatározni, amelynek alapján a 19. század 80-as éveinek vége, 90-es éveinek eleje-közepe lehet az a spektrum, amelyen belül a kép elkészült. Más, általa készített városfotóval nem találkoztam; nem kizárt azonban, hogy létezik több is. Ezek azonban jelenleg vagy a levéltárak, múzeumok archívumainak mélyén, vagy hagyatékokban lap-pangva várják, hogy egy kutató újra felfedezze őket.

A portrék és városfotók mellett akadt még egy területe a szakmának, amelyben Lövy már a 19. század végén is tevékenykedett: az állatfotózás. Egy külföldi gyűjteményben ugyanis fennmaradt egy kép, amelyen egy kutya, feltehetően egy Spaniel látható ülő helyzetben.¹³ Köztudott tény, hogy a 19. század végén még hosszú, több másodperces expozícióval készültek a képek, többnyire üveglemezre; a fotográfia messze nem volt olyan szinten technikailag, mint a két háború közötti időszakban, illetve az utána következő évtizedekben. Ha egy fényképész ilyen feltételek

Oroszlán-szobor; Lövy Hermann felvétele, 1890-es évek körül – saját gyűjteményből

13 Getty Images 166420235.

*Lövy Hermann fényképész
portréja a zsidó temetőben;
Pálffy Cézár felvétele, 1980-as
évek – Szigetvári Várbaráti Kör
gyűjteményéből*

mellett le tud fényképezni egy kutyát úgy, hogy a kép majdnem tökéletes lesz, az a fényképész nagyon jó ismerője kell legyen foglalkozása rejtelseinek.

Lövy Hermann emberi oldaláról nem sokat tudunk, bár halálának körülményei felvethetnek némi találgatást. Szigetvár első helybéli fényképésze 1903-ban halt meg, mindössze 53 éves korában.¹⁴ Szakértelme nem hozott számára gazdagságot; egy kis, vályogfalú házban élte le itteni éveit a település egyik, infrastrukturálisan igencsak elmaradott negyedében, a siklósi

külvárosban.¹⁵ Gyermeké vélhetően nem született, felesége későbbi sorsa ismeretlen. Hagyatéka, műtermi felszerelése, a megrendelőiről készített képek üvegnegatívjai elvesztek, képei mindössze szigetvári családok és egykori fotóalanyai leszármazottainak albumaiban, múzeumi gyűjteményekben, levéltárakban, illetve külföldi és magyar régiségkereskedők árukészleteiben található meg napjainkban, elrejtve a kíváncsi szemek elől. Az egyetlen, ami megmaradt emberi oldalából, az arca: a zsidó temetőben álló sírkövére fel volt helyezve egy őt ábrázoló porcelánkép, és bár ez az idők során részben megsemmisült, egy szerencsés véletlen folytán Pálffy Cézár szigetvári lakos, amatőr fényképész pont az ő portréját fotózta le ottjártakor, megőrizve azt az utókor számára.¹⁶

Lövy Hermann még élt, amikor a századforduló éveiben újabb fotószalon nyílt Szigetváron: Goldstein Hermin és Antal József

14 Sírfelirata alapján.

15 Halálának helye összevetve az 1883-as térképpel és a ház kataszteri birtokívével. Hsz. 79/1, hrsz. 92.

16 Pálffy Cézár fotója, illetve a porcelánkép előkerült darabjai alapján.

közös fényképészeti műterme,¹⁷ amely 1901-ben fényképészeti szolgáltatások mellett képes levelezőlapokat is kibocsátott.¹⁸

Verso Goldstein Hermin egyik felvételéről – saját gyűjteményből

Kabinetkép; nő egész alakos portréja, Goldstein Hermin felvétele, 1916. január – saját gyűjteményből

B. Horváth Csilla 1994-es tanulmányában fényképész család leszármazottjaként mutatja be Goldstein Hermint: „apjának, Goldstein Márknak Baján volt műterme a századfordulón”.¹⁹ Ezzel szemben a Yad Vashem Holokauszt Emlékközpont névadatbázisa szerint Goldstein Hermin 1870. december 23-án Vison-tán született Goldstein József és Böhm Teréz gyermekeként.²⁰

17 Egy képeslapot, amelyet ők adtak ki, 1901-es dátummal adtak postára.

18 Egy fekete-fehér felvétel az egyik fennmaradt képeslapról a Szigetvári Várbaráti Kör digitalizált anyagai között fellelhető.

19 B. HORVÁTH 1994. 155.

20 <https://yvng.yadvashem.org/nameDetails.html?language=en&itemId=7313643&ind=1>

A család később Babócsára,²¹ majd Szigetvárra települt, ahol 1895-ben üvegkereskedést nyitottak. A céget Goldstein József vezette két lánya, Sáli és Hermin társtagságával,²² akik feltehetően az üzletben dolgoztak ekkoriban. Első saját műtermét 1903. augusztusában nyitotta meg a Rákóczi utcában álló, ún. Tenhoferné-féle ház udvarán, amely ház a Délvidék című lap szerint még 1933-ban, a cég fennállásának 30 éves jubileumán is állt.^{23 24}

Goldstein műtermének szolgáltatásait képeinek hátoldaláról ismerhetjük. *„Aquarellek régi és új képek után bármely nagyságban. Nagyítások bármily nagyságban. Csoportok és tableaux egyleteknek. Gyermek felvételek. Házonkívüli fölvételek elfogadtatnak. Fölvételek bármily borús időben eszközölhetők. A lemezek utánrendelésre megőriztetnek. Sokszorosítás joga fenntartatik”*.²⁵ Felvételei alapján egy szakmáját kiválóan ismerő, jó ízléssel és esztétikai érzékkel rendelkező fényképész képe rajzolódik ki előttünk. Portréi között ugyanúgy találunk mellképeket, térdképeket, egész alakos portrékat és csoportképeket, ahogy elődei felvételeinél. Goldstein azonban olyan képeket készített, amelyek már nem csak az emlékezés eszközei, hanem egyúttal művészi értékkel bíró alkotások is. Változatos műtermi háttereket használt díszes bútordarabokkal és különféle tárgyakkal társítva. Nem feledkezhetünk meg az esküvői felvételekről sem, amelyek a fotográfia elterjedése óta minden család számára különleges jelentőséggel bírnak. Goldstein elődeihez hasonlóan nem kizárólag a portréfotózás terén tevékenykedett: szinte az összes jelentős városi eseményről ő készített fényképfelvételeket,²⁶ emellett a Szigetváron kiadott képes levelezőlapokra kerülő városfotók is az ő munkái lehettek. Nem ő volt az egyetlen fényképész a városban, de a legszínvonalasabb képeket ő készítette; így

21 Szigetvár nk. képv. jkv. 1887/79. sz. – 29. filmtekercsen

22 Központi Értesítő, 1896. 21. évfolyam 1. félév. 916.

23 B. HORVÁTH 1994. 156.

24 A ház a mai Flórián rendezvényterem helyén állt, a Kádár-korszakban bontották le.

25 B. HORVÁTH 1994. 155.

26 B. HORVÁTH 1944. 156.

egyáltalán nem tartom kizártnak, hogy városképek készítésére is rengeteg megbízást kapott a képeslapkiadóktól.

A cég harmincéves fennállásakor a Délvidék 1933-as száma közölt információkat annak történetéről. *„A céget mindig a szerény, csöndes, de becsületes munka jellemezte. Üzletfeleivel szemben a legmesszebbre menő előzékenység, az árak megszabásánál a szoliditás, a képek elkészítésénél a művészi tökélyre törekvés és a fényképészeti technika fejlődésének állandó figyelemmel kísérése és átvevése jellemezte.”* A fényképész és műterem 1919-ben költözött át az akkori Zrínyi tér 5. szám alá, a napjainkban is álló, a helyi lakosok által ma Kutrovác Magda-féle háznak nevezett impozáns polgári lakóépületbe.²⁷ Goldstein az 1920-as években bevezettette a villanyt a műterembe, így az alkalmassá vált az esti órákban, illetve megvilágítás melletti felvételek készítésére. A cég megítélése alapvetően pozitív volt: szintén a Délvidék lapjain olvashatjuk, hogy Goldstein *„rendkívül meglehetősen elismerő levelet kapott többek között Kossuth Ferentől, Széchenyi pasától és József főherceg Öfelségétől is.”*²⁸

A két világháború között tevékenykedett a városban Pauncz Alfrédné, leánykori nevén Weiner Margit. Ő 1906. február 20-án született Szigetváron, Weiner Miksa és Schwarcz Paula gyermekeként.²⁹ Weiner a Rákóczi utcában üzemeltetett fotószalont az Elza polgári leányiskola és az elemi iskola épülete közötti földszintes házban,³⁰ de életéről és cégéről jelenleg igen keveset tudunk.

A Zrínyi tér 11., Goldstein Hermin egykori lakóháza ma – saját felvétel

27 Az épület mai címe: Zrínyi tér 11.

28 B. HORVÁTH 1994. 156.

29 <https://yvng.yadvashem.org/nameDetails.html?language=en&itemId=5321638&ind=2>

30 Szomolányi Andrásné visszaemlékezése tartalmazza.

A Szomolányiné által írt visszaemlékezés, amely számos szigetvári zsidó családról szolgáltat információkat, mindössze foglalkozását és Rákóczi utcai házát említi.

Két másik izraelita származású fényképészről is csak néhány említést találunk a forrásokban. A századforduló körül tevékenykedő Weiner Lajos 1859 körül született egy ide települt vukovári mészáros, Weiner Sámuel és felesége, a szigetvári Pollák Terézia gyermekeként.³¹ A Pécsi Figyelő 1900. november 28-i számában maradt fenn egy érdekes eset, amely hozzá kapcsolódik. Weiner a cikk szerint fényképész volt Szigetváron, aki magyar anyanyelvűsége ellenére a fényképészeti vegyi anyagok beszerzésére vonatkozó kérvényét német nyelven adta be a szolgabírósághoz. Mivel a törvények csak az idegen ajkú magyar állampolgárok számára biztosítottak lehetőséget a saját anyanyelvükön való beadványkészítéshez, a magyarul beszélő Weiner beadványát Hegyessy János főszolgabíró elutasította.³² Fényképészeti tevékenysége nem tarthatott sokáig; 1906. április 10-én tüdővészben meghalt, mindössze 47 évesen. Halotti anyakönyvi bejegyzése ekkor már szobafestőként említi;³³ feltételezem, hogy ez lehetett eredeti szakmája, és vagy emellett próbálkozott a fotográfiával, vagy régi foglalkozását elhagyva vágott bele egy új vállalkozásba, és annak csődje után tért vissza a szobafestőséghez. A források hiánya igencsak megnehezíti a hiányzó adatok feltárását. Nem ismert, hogy Weiner ettől meddig működött fényképészként Szigetváron; fennmaradt felvételei sem kerültek elő, illetve azt is homály fedi, hogy rokonságban áll-e a feljebb említett Weiner Margittal. Vagyona mindenestre nem lehetett valami sok, ugyanis a temető északkeleti részének elejébe temették el, egy kis méretű, egyszerű sírkő alá.

Még kevesebbet tudunk Kelemen Szerafinról. Ő Kohn Jakab kereskedő 1888. szeptember 10-én született lánya³⁴ volt, aki

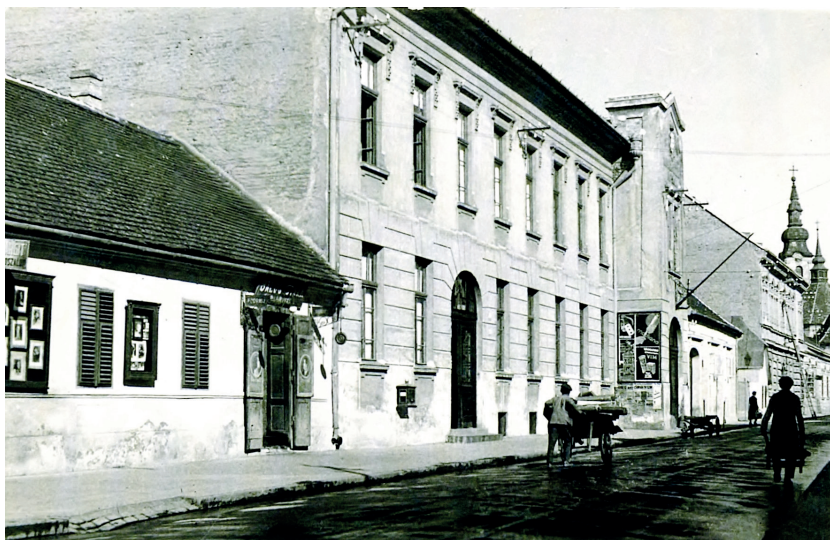
31 Halotti anyakönyvi bejegyzése 1906-ból. (familysearch.org)

32 Pécsi Figyelő, 1900. nov. 28. 4.

33 Halotti anyakönyvi bejegyzése 1906-ból. (familysearch.org)

34 yvng.yadvashem.org

nevét 1904-ben magyarosította testvéreivel együtt.³⁵ Szerafin ki-keresztelkedett zsidó volt, azonban ez nem mentette meg attól a sorstól, amelyben zsidó származású honfitársaival osztoznia kellett: fiával együtt Auschwitzba deportálták, ahol mindketten meghaltak.³⁶ Férje munkaszolgálatosként túlélte a vészkorszakot és a holokausztot, a II. világháború után hazatért, és Szigetváron maradt. Később az OTP szigetvári fiókjának igazgatója lett.³⁷ Kelemen Szerafin fényképésztevékenysége egyelőre fehér foltja a kutatásnak. Magyarország 1924-es kereskedelmi, ipari és mezőgazdasági címtára Boda Józsefnevel és Goldstein Herminnel említi a fényképészek között,³⁸ de hogy műterme mettől meddig és hol működött, milyen felvételeket készített, és hogy fennmaradtak-e képei, arról jelenleg semmit nem tudni.

Weiner Margit egykori lakóháza és műterme, mellette az iskolával; Pálffy Cézár felvétele, ismeretlen dátum – Szigetvári Várbaráti Kör gyűjteményéből

35 Független Magyarország, 1904. dec. 7. 13.

36 yvng.yadvashem.org

37 Nagy János szigetvári lakos információja alapján.

38 Magyarország kereskedelmi, ipari és mezőgazdasági címtára 1924: 1388.

Mai ismereteim szerint a város két legutolsó izraelita fényképésze Goldstein Hermin és Pauncz Alfrédné volt; 1944-ben mindkettejüket deportálták, sosem tértek vissza. Goldstein Hermin Auschwitzba került, 1944. május 29-én halt meg. Weiner Margit a Stutthof-i haláltábor fogvatartottjai közt szerepelt, az ő halálzási dátuma 1945. január 8.³⁹ Hermin 74, Margit 38 éves volt ekkor. A második világháború után helyüket átvették más fényképészek, azonban az elődök emlékezete szépen lassan feledésbe merült. Ha ma megkérdeznénk idősebb helyi lakosokat, Goldstein Hermin nevééről sokaknak eszébe juthat, hogy ő volt a fényképész a háború előtt Szigetváron. Ha azonban Pauncz Alfrédné és Lövy Hermann nevét említjük, valószínűleg senki sem lesz, akinek e két név mondana valamit. Ez valamilyen szinten természetes is: Lövy 1903-as halála óta több, mint egy évszázad telt el; valószínűleg már 30-40 éve is nehezen találhattunk volna olyan személyt, aki még találkozott vele. Pauncz pedig, lévén 36 évvel fiatalabb Goldsteinnél, jóval később alapított céget, így nem tett szert akkora ismertségre, mint az 1903 óta működő, műtermét folyamatosan fejlesztő konkurensa.

Írásomban Szigetvár zsidó vallású fényképészeinek életútját és tevékenységét próbáltam bemutatni. De mi is volt a célom ezzel? Szigetváron napjainkban is működik fényképezőműterem; sokan emlékeznek még rá, hogy a fotósok jelenléte a városban már az ötvenes években is állandó volt; tudják, kik voltak a helyi fényképészek a II. világháború után, de azt már szinte senki sem tudja, kik voltak elődeik, valamint, hogy mikor és hogyan kezdődött el a fotográfia története Szigetváron. Azt meg még kevesebben ismerik, hogy mi volt a zsidók szerepe ezen szakma szigetvári meghonosításában; sőt, az talán sokak fejében meg sem fordul, hogy tulajdonképpen ők voltak az itteni fényképezészet megalapozói. Az első helybeli fényképész, a portrék mellett város- és állatfotó-megrendeléseket is vállaló Lövy Hermann izraelita volt;

39 yvng.yadvashem.org

a legszínvonalasabb felvételeket készítő, és a vizsgált időszakban a leghosszabb ideig dolgozó Goldstein Hermin szintén. Jelenlétük egy rövid időszakot leszámítva nem mondható kizárólagosnak, a századforduló után már több nemzsidó is műtermet nyitott (például Boda Józsefné, Dömötör Elemér vagy Gincser István⁴⁰), mégis a zsidó fotográfusok voltak azok, akik a helyi igények kielégítésére a legalkalmasabbnak bizonyultak. Nem véletlen, hogy felvételeikből máig igen sok található meg a városban, ahogy az sem, hogy a portrékon kívül annyi más területen is számos megbízást kaptak. A zsidó közösség azonban megsemmisült. Egyre kevesebb az élő szemtanú, és egyre kevesebb az emlékeket őrző szigetvári. Hiába mondanak el sokszor rengeteg régi történetet, ha nincs, aki lejegyezze, a mesélő halála után örökre elvesznek. A szó elszáll, az írás megmarad. Ez a régi mondás a zsidó közösség, és a zsidó fényképészek történetére vonatkoztatva is megállja a helyét. Eljött hát az ideje, hogy az ezidáig szájhagyomány útján továbbadott emlékekből, történetekből, vagy a levéltárak, archívumok mélyén lapuló források információiból rekonstruált történelem eme szeletét írásba foglaljam. Így jóval több esély mutatkozik arra, hogy ezeknek az embereknek az élete és tevékenysége megmeneküljön az örök feledéstől, és továbbadva ezen ismereteket a következő nemzedéknek, jobban megismerjék Szigetvár történetének elfeledett szegmenseit az utókor emberei is.

40 Több forrás alapján

FORRÁSOK

- Egy kutya portréja. Lövy Hermann felvétele. <https://www.gettyimages.com.au/detail/news-photo/dog-about-1900-photograph-by-hermann-l%C3%B6vy-szigetvar-news-photo/166420235> (letöltés időpontja 2022. június 10.)
- Exner Gyula, Goldstein Hermin és Lövy Hermann felvételei
Germanizáló magyar állampolgár. *Pécsi Figyelő*, 1900. nov. 28. 4.
- Goldstein Hermin, Kelemen Szerafin és Pauncz Alfrédné Weiner Margit adatai a Yad Vashem Holokauszt Emlékközpont névadatbázisában. yvng.yadvashem.org
- Goldstein S. és Társa cég bejegyzése. *Központi Értesítő*, 1896. 21. évfolyam 1. félév. 916. Kivonat a hivatalos lapból. *Független Magyarország*, 1904. dec. 7. 13.
- Lövy Hermann halotti anyakönyvi bejegyzése. Szigetvár, 1903. familysearch.org – letöltés időpontja 2022. augusztus 31.
- Magyarország kereskedelmi, ipari és mezőgazdasági címtára. Kiadja a Rudolf Mosse Magyarországi Képviselő Rt. Budapest, 1924. 1388.
- Nagy János szóbeli közlése; Szigetvár, 2021. december 28.
- Online gyűjteményekben fellelhető képek – fortepan.hu, flickr.com, ...
- Szigetvár nagyközség kataszteri telekkönyve 1883., felülvizsgálva 1910-ben. MNL Somogy Megyei Levéltára Szigetvár nagyközség iratai, Föld és telekkönyvi iratok V. 303. 9. sorozat 6-10. doboz
- Szigetvár nagyközség képviselőtestületi jegyzőkönyvei 1887/79. sz. bejegyzés – MNL Somogy Megyei Levéltára Mikrofilmek 29. tekerecs
- Szigetvár Somogy megyei nagyközség térképének kivonata 1883. (Szigetvári Várbaráti Kör gyűjteménye)
- Szomolányi Andrásné visszaemlékezése. (Szigetvári Várbaráti Kör gyűjteménye)
- Weiner Lajos halotti anyakönyvi bejegyzése. Szigetvár, 1906. familysearch.org – letöltés időpontja 2022. augusztus 31.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- B. HORVÁTH 1977 = B. HORVÁTH Csilla 1977: Adatok a pécsi fényképezés kezdetéhez. In: *A Janus Pannonius Múzeum Évkönyve XXII.* 1977. Janus Pannonius Múzeum, Pécs. 217-235.
- B. HORVÁTH 1994 = B. HORVÁTH Csilla 1994: A Baranya megyei hivatásos fényképészek a helyi sajtóban az 1870-es évektől az I. világháború végéig. In: *A Janus Pannonius Múzeum Évkönyve* 39. 1994. Janus Pannonius Múzeum, Pécs. 143-159.
- TARCAI Béla: Fotográfia és társadalom. <https://bela.tarczai.hu/publikaciok/fenykep-es-tortenelem/fotografia-es-tarsadalom>
- TARCAI Béla: A dagerrotípiától a mobil képalkotásig. <https://bela.tarczai.hu/publikaciok/fenykep-es-tortenelem/a-dagerrotipiatol-a-mobil-kepalkotasig>

ABSZTRAKT

Borjái Balázs

SZIGETVÁR ZSIDÓ SZÁRMAZÁSÚ FÉNYKÉPÉSZEINEK ÉLETE
ÉS TEVÉKENYSÉGE AZ 1870-ES ÉVEKTŐL 1945-IG

Szigetváron hosszú ideje tevékenykednek fényképészek; sokan emlékeznek rá, hogy ez már az ötvenes években is így volt. Azonban azt már jóval kevesebben tudják, hogy mi volt a II. világháború előtt.

Kik voltak Szigetvár fényképészei a két világháború között és a századforduló éveiben? Mit tudunk róluk? Honnan származtak, mikor kezdték el tevékenységüket? Hol volt a műterem, ahol dolgoztak?

Egyáltalán, hogyan kezdődött el a fotográfia története Szigetváron? Ezek a kérdések később saját kutatásom, a szigetvári zsidó közösség történetének vizsgálata közben is felmerültek, így azok sora kiegészült egy újabbal: milyen szerepet játszottak a zsidók a fotográfia szigetvári meghonosításában? Mivel a fényképésműtermek céges iratai nem maradtak fenn, így a forrásbázis, amelyből dolgozhattam, a sajtó, az anyakönyvek, néhány levéltári forrás és a fennmaradt képanyag voltak. Szerencsére, bár csak érintőlegesen, de egy másik kutató évtizedekkel ezelőtt már foglalkozott hasonló témával: B. Horváth Csilla muzeológus az 1970-es és 1990-es években kutatta a Baranya megyei és pécsi fényképészet történetét, így az általa írt tanulmányok biztos alapot nyújtottak saját kutatómunkámhoz, amely végül sikeres vállalkozásnak bizonyult; hiánypótló munka született, amely átfogó képet ad Szigetvár város zsidó származású fényképészeiről, rávilágítva ezáltal az izraelitáknak a fotográfia szigetvári történetében játszott szerepére.

Kulcsszavak: zsidóság, fényképészet, fotográfia, helytörténet, portrék, városképek

CZINA SÁRA
LOVE IN THE TIME OF CORONA
STORIES FROM THE SECOND AND THIRD WAVE OF THE
COVID-19 EPIDEMIC

Marry or not? This is not a simple question. Aside from personal desires and feelings, the individual is influenced by a variety of other factors. Traditions, social and family pressure, legal regulations, state subsidies, or the trends coming at us from social media and the service sector are just a few of them. However, committing to the institution of marriage is only the first step. To plan a wedding and reception, the couple must make several decisions that will significantly impact the outcome of the Big Day. As a result, the engagement period can be as stressful as it is joyful and hopeful. However, the general difficulties in organizing weddings have been aggravated since March 2020 by the Covid-19 epidemic and the series of state laws ratified to fight it.

The first things that come to mind when describing the epidemic are the threat to our health or our life, the deterioration of our mental health, and the economic and financial difficulties. At first glance, the occurrence of postponed or different-style, unusual weddings may appear to be a minor, insignificant event. A wedding, however, is more than just a custom or an oath of loyalty to one another. It can have an impact on childbearing, creditworthiness, and the circumstances of its organization can affect relationships and plans. Additionally, it is essential to take into consideration the wedding industry's revenue loss as well as the financial inability of service providers. Even though the story of marriages during the Covid-19 outbreak does not appear to be a problem compared to the threat to human lives, it is still a significant issue that deserves attention.

In this essay, I will discuss the wedding stories of three newlyweds who got married between November 2020 and May 2021.

The semi-structured interviews with them helped to answer my preliminary questions. I was interested in the initial concepts they had for their wedding and how those ideas changed because of the unpredictable circumstances. How they tried to cope with the various state restrictions and how they attempted to maintain control over the happenings. How did the curfew, the restrictions on the number of guests, and the forced closure of restaurants influence the planning? Did they modify and reschedule the whole event, or did they hold a ceremony with two witnesses so they could “get the paperwork” as soon as possible? Was the date rescheduled, perhaps more than once, or did they just happen to discover a time that allowed the execution of all their plans? To what extent did they have to change their goals, and rearrange their concepts in a non-traditional way? What kind of relationship did they have with the service providers, and how secure did everyone feel financially during the planning? Last but not least, why did they decide to hold the wedding despite the epidemic?

THE COVID EPIDEMIC IN HUNGARY

To understand the decisions of engaged couples, it is necessary to understand the epidemiological situation, as well as the context created by state decrees issued to overcome it. The weddings were held between November 2020 and May 2021. I believe it is also important to describe the previous period, the time of the epidemic’s first wave. Because the experiences of the spring of 2020 may have provided the couples hope, perseverance, or even a cause for pessimism.

In Hungary, the first wave of the epidemic began in early March 2020, when a state of emergency was declared. From March 11, events could be held indoors for a maximum of 100 people and outdoors for a maximum of 500 people [41/2020 (III.11)].¹ This

1 <https://web.archive.org/web/20200312185817/https://hirado.hu/belfold/kozelet/cikk/2020/03/11/elo-sajtotajekoztatot-tart-az-operativ-torzsz>

had not yet had a negative impact on wedding planning because many couples do not invite more than 100 guests in the first place, and as summer approached, outdoor ceremonies were becoming increasingly popular. However, the government's communication² and the number of cases indicated that the original 15-day "extraordinary legal order" would be extended. A few days later, on March 16, Decree 46/2020 (III.16.) came into effect. It already included several prohibitions that had a significant impact on the economy, including the catering industry, which closely affected the wedding industry. Only the employees were allowed to be present in all catering units between three o'clock in the afternoon and six o'clock in the morning. Furthermore, all events, including music and dance events, and gatherings were prohibited. The decree, however, stated that religious ceremonies and civil weddings are not among them.³ It was possible to get married, but traditional wedding receptions were forbidden. As the number of illnesses increased, the government imposed a curfew and introduced specific shopping hours between March 27 and April 11.⁴ Following the record number of 210 daily illnesses in the first wave on April 10, the government extended the curfew until May 4. After that the rules began to be relaxed in the rural areas first, e.g. catering establishments could accept visitors on their terraces.⁵ However, the real relaxation began on June 1 in rural areas and on June 15 in Budapest, when the government permitted events with a maximum attendance of 200 people.⁶

During the first wave, the restrictive provisions had a significant impact on the holding and organization of weddings, which

2 https://web.archive.org/web/20200312155509/https://nepszava.hu/3070239_gulyas-az-operativ-torzs-veszelyhelyzet-elrendelese-et-javasolja-a-kormany-nak

3 <https://njt.hu/jogszabaly/2020-46-20-22.3>

4 <https://koronavirus.gov.hu/cikkek/kijarasi-korlatozast-vezetnek-be>

5 <https://web.archive.org/web/20200510021111/https://hirado.hu/cikk/2020/05/03/vidéken-ujraindul-az-elet-hetfotol>

6 <https://hirado.hu/koronavirus/cikk/2020/05/18/megszunik-a-kijarasi-korlatozas-budapest-en-is>

were rescheduled, reorganized, canceled, or held in unusual ways.⁷ The uncertainty caused by the constantly changing regulations made the planning difficult, made the couples frustrated, and forced them to reorganize their plans. They had to constantly adapt to the changing context, but they always had some reasons to hope.⁸ The economic and cultural effects of the virus also made it challenging to organize; a significant number of people stated that the change in their financial situation affected their plans.⁹ These circumstances changed not only the couple's, but also the service provider's lives, too. Wedding industry representatives attempted to obtain government concessions through the Representation of Wedding Service Providers, but they were unable to achieve significant changes. As a result, they had to live in uncertainty, maintain their businesses without major financial support, and plan their future without information. The primary goal of the service providers was to collaborate with both customers and legislators, as well as with the authorities. The postponements of weddings, thus the expected congestion of future ceremonies, and the issue of paid advances, and general uncertainty made the cooperation difficult.¹⁰ Even if the wedding could be planned for a time when the restrictions were not in effect, it was not possible to avoid the absence of guests who were afraid of the virus, as well as the absence of foreign guests due to border closures. The general frustration, in addition to the application of creative solutions, may cause conflict between couples or even within the immediate family.¹¹ Many people chose to get legally married and then have their wedding reception at a later date, while others asked their parents or the wedding photographer to be the wedding witnesses just to make sure they can be present. Instead of huge and representative

7 BALATONYI, 2021. 259-260.

8 BALATONYI, 2021. 266.

9 BALATONYI, 2021. 265.

10 BALATONYI 2021. 268., 173.; <https://index.hu/belfold/2021/05/07/van-nak-olyan-parok-aki-mar-haromszor-is-elhalasztottak-az-eskuvojuket/>

11 BALATONYI, 2021. 266-270.

events, many people celebrated their union “quasi-secretly” in a close family circle, even without service providers, or some couples voted for holding the celebration online.

Many reliefs followed the first wave to save the economy. The emergency period was followed by the period of “epidemic preparedness”. Events with a maximum capacity of 200 people were reintroduced on June 1. As a result, the wedding season resumed in the summer. This, along with various marriage-promoting measures (CSOK, Babaváró Hitel, etc.), could explain why the desire to marry has grown. Despite the epidemic, the already record-high 65,268 marriages in 2019 increased to 67,301 in 2020. Most of the summer weddings were held exactly as planned. The service providers attempted to make up for lost income and save for future waves that had already been predicted at the time. The virus, however, left its mark. Seating arrangements and venue selections reflect the fear of becoming ill; more and more weddings were organized on separate days (the church and/or civil wedding and the celebration are on separate days). Many people preferred the small, intimate ceremony.¹²

The second wave lasted from August 2020 to February 2021, and despite the significantly higher morbidity and mortality rates than the first wave,¹³ the rules were only tightened on November 11 [484/2020 (XI. 10)]. As a result, a nighttime curfew was imposed, and the catering establishments had to keep closed. Wedding ceremonies could be held, without receptions, and only certain people could attend.¹⁴ On December 26, the vaccination of health workers started, they were followed by the elderly and vulnerable. This gave the couples reason to be optimistic.¹⁵ However, the third wave of the epidemic began before the epidemic

12 BALATONYI, 2021. 259-260.

13 <https://atlo.team/koronamonitor-reszletesadatok/#fertozottkebovebb>

14 The registrar, the couple, witnesses, parents, siblings and children of the couple

15 <https://www.reuters.com/article/health-coronavirus-europe-vaccines-idUSKBN29102Y>

measures could be relaxed and relief could be felt. This was primarily caused by the appearance of new mutants of the virus in Hungary, the most prominent of which was the British variant.¹⁶ The regulations were tightened even further; in addition to events, non-essential shops and service providers were forced to close, and masks were made mandatory to wear outside as well.¹⁷

The end of the third wave and the series of reliefs were parallel with the increase in vaccinations. The government has set the first concessions for 2.5 million vaccinated people, which the country reached on April 6, 2020.¹⁸ The curfew was gradually reduced, and when the number of vaccinated people reached 4 million on May 4, the number of open shops increased, as did the list of service providers.¹⁹ This helped the situation of wedding service providers, allowing them to begin preparing for the awaited season. Weddings and larger events (up to 200 people) could, however, only be held after the limit of 5 million vaccinated people was reached on May 23.²⁰ The Operative Tribe officially announced the end of the third wave on June 11, 2021.

The wedding season was relatively free in the summer of 2020 and lasted roughly until September 2020, when the borders were closed. From this time, the guests from abroad did not want to risk getting the illness, staying in quarantine, or paying the testing costs. However, due to the complete closure on November 11, wedding planning became impossible for couples. The period was marked by the interpretation of the often unclear wording of the decrees, maneuvering between the existing options, and a

16 <https://www.reuters.com/article/health-coronavirus-europe-vaccines-idUSKBN29102Y>

17 <https://koronavirus.gov.hu/cikkek/kormanyinfo-szigoritasokrol-dontott-kormany>

18 <https://koronavirus.gov.hu/cikkek/orban-ha-eleri-az-atoltottsag-25-milliot-elkezdodhet-az-ujrainditas>

19 <https://koronavirus.gov.hu/cikkek/megjelent-vedelmi-intezkedesek-also-feloldasarol-szolo-jogszabaly> <https://koronavirus.gov.hu/cikkek/orban-viktor-4-millio-honfitarsunk-beoltva>

20 <https://koronavirus.gov.hu/cikkek/uj-szabalyok-jonnek-5-millio-beoltott-utan>

series of canceled weddings.²¹ However, the more people got the vaccine, the more optimistic the couples became. However, the speed of vaccination could not be accurately predicted, and the government did not announce when they will relax on the reductions. As a result, this time was marked by a constant stream of new information, plans, and hopes.

RESEARCH QUESTIONS AND METHOD

The problems described earlier were so common that almost everyone has a friend or family member to whom they can relate the topic. I conducted semi-structured interviews with three brides to make my essay more relevant and current. I planned an interview outline that included the topics I was interested in. It included open-ended questions that I wanted to ask. However, these could be changed, the order was flexible, and I was able to address many topics and questions that arose during the interviews.²² The interviewees were all women who planned their own weddings with the assistance of friends and family. The dates of the weddings were planned between November 2020 and May 2021. In this way, they experienced the difficulties of planning a wedding during the pandemic. However, each of their stories differs in terms of their possibilities, attitudes, ideas, and the characteristics of the actual wedding.

The primary source of this research was the fundamental research of Balatonyi Judit (2021), who examined the decision-making processes of brides during the Covid-19 epidemic in Hungary. To get to know the context in which the couples had to organise their wedding the research used the official website of the Hungarian government (www.koronavirus.gov.hu), where

21 <https://wmn.hu/wmn-life/54756-a-nap-amelyen-nem-hazasodtunk-ossze--elmaradt-lagzik-lavirozo-eskuvoipar-azaz-mit-bir-ki-a-szerelem>
<https://index.hu/belfold/2021/05/07/vannak-olyan-parok-aki-mar-haromszor-is-elhalasztottak-az-eskuvojuket/>

22 MOLNÁR, 2010. 69.

they communicated with the citizens of Hungary and introduced the state decrees. Furthermore, the online media was also used.

Couples and weddings were similar in many ways, but there were many differences between them. I intended to investigate the comparison of the stories using five significant questions.

- What was the purpose of the marriage, and when and how was the wedding planned?
- What were the challenges of wedding planning, and how did this impact their decision, mental health, and relationships?
- What solution method they came up with, and how they attempted to maximize their possibilities?
- How did the actual wedding differ from their imagined wedding?
- Why did they decide to marry despite the epidemic and not wait any longer?

RESULTS

After five years together, the first interviewee's partner proposed to her in 2017. So, after a lengthy engagement, they decided to marry in May 2020. However, they had been aware of the virus's danger since February, so they were prepared for potential problems even before the outbreak of the epidemic in Hungary. All wedding decisions were made on time, so the wedding was postponed shortly after the state of emergency was declared in mid-March. As a result, they were able to smoothly transfer all services to October 2020. They were able to have the wedding they had always desired.

The second interviewee's plans could no longer be come to the realization. Her hand was requested on July 1, 2020. They wanted to get married as soon as possible because they were thinking about starting a family. Their first ideal date for the wedding was in September 2020, and then, regardless of the virus, they decided that May 22, 2021, was a more realistic option. In the spring of

2021, the government tied the holding of weddings to the number of vaccinated people reaching 5 million. However, if the country did not meet this goal by that weekend, larger events could begin to be held from the following weekend, March 29-30. They did not, however, reschedule their appointment due to their continued desire to have a child. They were forced to hold the ceremony in a small family circle of nine people, and they later organized two small, modest parties/toasts for the family and friends.

My third interviewee was also proposed to by her partner after the virus outbreak, in July 2020, at night in a churchyard. Their wedding was set to take place in the spring of 2021. Because many weddings in their neighborhood were canceled due to the virus, and many people became ill (including the bride), they decided to hold the civil wedding in the fall of 2020, and the church and wedding ceremony in the spring of 2021. However, due to the virus, this did not occur. They have been expecting a child since then, so the planned party will coincide with the christening.

PURPOSE OF MARRIAGE

Two of the three admitted that they always knew they wanted to marry sometime before they met their partner. It is an important part of their identity and beliefs. For them, this is an oath taken in front of family and friends, not just a “paper” that comes with state subsidies and legal benefits. Furthermore, they emphasized that knowing for certain that they have found the ideal partner, to whom they can commit themselves for a lifetime, played a significant role in the commitment. My second interviewee, on the other hand, has a completely different viewpoint. She decided to have a wedding because of the family’s unspoken but present pressure. She believes that neither internal pressure nor state subsidies influenced her decision. In this decision, it was important for her, that her close family would have accepted them founding a family if it was done in an official form first.

THE WEDDING

All their plans had one thing in common: they wanted to celebrate the big day with their extended family and a smaller circle of friends. They believed it was essential for them to celebrate their marriage with an all-night party attended by everyone they love. Two interviewees wanted a civil and a church ceremony, and then a party, while one participant testified that they only wanted a civil wedding because they were not religious at all. All three planned all the ceremonies on the same day and, by their own admission, preferred a traditional wedding with 120-70-70 guests. The first interviewee admitted that she did not value traditions and that only those that suited her personality were followed. They did not implement what they did not like. Thus, the wedding took place at Buda's Villa Barabás, with a semi-traditional menu and a bridal dance in silver outfits. The second interviewee planned everything in a rural area, with a civil wedding, master of ceremonies, dinner, and dancing. Perhaps she felt it was less traditional to hire a DJ instead of a band, but she believed that it would be more financially rewarding and the celebration would have a better atmosphere. The third interviewee had the same opinion, and they also did not want to deviate from the wedding traditions they were familiar with.

THE DIFFICULTIES OF THE PLANNING AND THE BIG DAY

Although the interviewees' goals and ideas were similar, the organizational process was unique and different for each of them. According to the first interviewee, she was extremely fortunate during the planning process. She was the only one who proposed before the outbreak of the epidemic, and she carefully planned everything before the emergency was declared. They sensed the difficulties in time, in February 2020. They postponed the wedding date to October 2020 already in mid-March, 2020. Because few people were so up to date and had not yet begun postponing their

wedding in time, they were able to find a date in October when all service providers were still available. So, practically, only the date of their wedding was changed; everything else came true according to their dreams. They were also fortunate to have no restrictions at the new time, they were not required to follow a time limit or a curfew. According to her admission, the months of May and October were trouble-free for them. They decided to constantly monitor the news to stay up-to-date and to make the most out of current opportunities. They never made any emergency plans, but they were aware that they might have to make drastic decisions. *“We decided not to worry because that would just drive us insane. Instead, we always adapted to current events because we couldn’t control them anyway. We were obviously in a hurry, but we knew we would do anything because we were getting married right then and there.”*

My second interviewee stated the exact opposite. Her hand was asked during the Covid epidemic, so she had to adapt to the difficulties right away. However, with the assistance of many friends and family members, they were able to organize the event relatively smoothly. The third wave and the unpredictability of the government decisions were more of a problem for them. They were filled with both hope and skepticism, because vaccination had already begun in the country, and the government had clearly communicated that the rules would be relaxed in parallel with the increase in the number of vaccinated people. However, they did not know how many vaccinations would be required to hold wedding ceremonies. As a result, they kept up with the news until the very end, and, unlike the previous subject, they developed an emergency plan just in case. Most of the work was done in the two weeks before the wedding when they realized they wouldn’t be able to have their dream wedding, so they had to cancel the services. They had the foresight to write every contract to ensure that every deposit was returned. They had a difficult time mentally, however. *“I used to tell my friends that organizing the wedding was*

not a problem for me at first. However, the Covid-enhanced events made everything so bitter that I never want to hear about wedding planning again. (...) Standing there, staring into his eyes, was the most beautiful moment of my life, but the organization is hell.”

The situation was also viewed negatively by the third interviewed wife. Her hand was also asked after the outbreak of the Covid. The wedding was planned for the spring of 2021. However, because of the numerous examples in their surroundings, they were concerned that they, too, would have to postpone the event. Furthermore, they were terrified of the effects of the epidemic and diseases, as many of their friends and family members became ill during this time. Among them was the bride, who, by her own admission, struggled to survive the disease. Since starting a family was also an important issue for them, they held a civil wedding in the fall of 2020 and planned a party connected with a church wedding for the following year. This was pushed back due to the outbreak of the epidemic. Because most of the service providers are acquaintances, relatives, and family friends, they judged that the planning went very smoothly while it lasted. “Because the whole thing was unpredictable, when we could have a normal wedding, it became important for us to be at least legally married as soon as possible,” she explained. “*However, I loved it from the first day I officially belonged to him, when my name began with his. We hoped that a portion of the celebration could be replaced, but unfortunately, that did not happen. Now that the fruit of our love is on its way, we will plan a small party in combination with a baptism instead.*”

WHY DID NOT THEY POSTPONE THE WEDDING?

One of the most important aspects of the communication of the government during the pandemic is that as soon as we can defeat the virus, everything will eventually return to normal. My interviewees are all in their mid-twenties, so age cannot be a primary

reason for wanting to marry as soon as possible. Why did they decide to marry in the middle of a pandemic rather than wait?

Despite her youth, my first interviewee has been in a relationship for eight years and engaged for three. Family and friends did not push them to marry, they *“have been waiting with a good heart for us to get married for a long time.”* Furthermore, it was already predicted that the pandemic would come back, and it was highly unlikely that they will be able to hold the celebration in the future. *“We were certain we wanted to keep it. We would only have postponed it if our parents or we had become ill. However, it is not certain. We also asked them not to travel for two weeks before the wedding.”* Even though they truly wanted a wedding party, they knew that if a wedding with two witnesses was required, they would do so. They must have known that they would not hold it at two different times.

The second interviewee categorically stated that they had no other reason for it other than the desire to have a child as soon as possible. It was important for them to celebrate their marriage with family and friends, but this was not important compared to the fact that their child would finally be born into a legally complete family.

The last wife interviewed cited insecurity as the primary reason. They thought that, at the very least, they wanted to reconcile as soon as possible because, in their environment, many weddings had been canceled, postponed, or not taken place due to the virus and the accompanying agony. The uncertain future and a slew of problems all contributed to their desire to complete the formalities as soon as possible because being married is more important to them than the wedding day.

SUMMARY

The years of the Covid-19 pandemic were extremely difficult for couples who were planning their wedding. This type of global crisis has not yet occurred in the lives of today's younger generations, and they had no way of preparing for it. Two of the

discussed stories were completely determined by general unpreparedness, a series of circumstances that can change daily. The third couple, on the other hand, was able to organize the wedding they desired thanks to early planning, rational consideration, calmness, and immeasurable luck. The other two couples, on the other hand, had a much more negative reaction to the planning. However, both of them are satisfied with the end result of holding the ceremony and not waiting, even though they had to make compromises and give up a lot of their desires. What is needed for wedding planning during Covid? You need foresight, serenity, and lots of luck.

BIBLIOGRAPHY

BALATONYI, 2021 = Balatonyi Judit (2021), *Getting married at the time of COVID_19: Structure, agency and individual decision making*. Intersections: East European Journal of Society and Politics, 7:3 pp. 259–278.

MOLNÁR, 2010 = Molnár Dániel (2010): *Empirikus kutatási módszerek a szervezetfejlesztésben*. Humán Innovációs Szemle, 1:1–2, pp 61–72.

<https://web.archive.org/web/20200312185817/https://hirado.hu/belfold/kozelet/cikk/2020/03/11/elo-sajtotajekoztatot-tart-az-operativ-torzsz> (downloaded: 2021.12.30.)

https://web.archive.org/web/20200312155509/https://nepszava.hu/3070239_gulyas-az-operativ-torzsz-veszelyhelyzet-elrendelesest-javasolja-a-kormanyrak (downloaded: 2021.12.30.)

46/2020 (III.16.) <https://njt.hu/jogszabaly/2020-46-20-22.3> (downloaded: 2021.12.30.)

<https://koronavirus.gov.hu/cikkek/kijarasi-korlatozast-vezetnek-be> (downloaded: 2021.12.30.)

<https://web.archive.org/web/20200510021111/https://hirado.hu/cikk/2020/05/03/videken-ujraindul-az-élet-hetfotol> (downloaded: 2021.12.30.)

<https://hirado.hu/koronavirus/cikk/2020/05/18/megszunik-a-kijarasi-korlatozas-budapestben-is> (downloaded: 2021.12.30.)

<https://index.hu/belfold/2021/05/07/vannak-olyan-parok-aki-mar-haromszor-is-elhalasztottak-az-eskuvojuket/> (downloaded: 2021.12.30.)

<https://atlo.team/koronamonitor-reszletesadatok/#fertozottekbovebb>: Az új fertőzöttek számának napi alakulása Magyarországon című diagram. (downloaded: 2022.01.02.)

<https://www.reuters.com/article/health-coronavirus-europe-vaccine-idUSKBN29102Y> (downloaded: 2022.01.02.)

<https://koronavirus.gov.hu/cikkek/kormanyinfo-szigoritasokrol-dontott-kormany> (downloaded: 2022.01.02.)

<https://koronavirus.gov.hu/cikkek/orban-ha-elerei-az-atoltottsag-25-milliot-elkezdodhet-az-ujrainditas> (downloaded: 2022.01.02.)

<https://koronavirus.gov.hu/cikkek/megjelent-vedelmi-intezkedesek-elso-feloldasarol-szolo-jogszabaly> (downloaded: 2022.01.02.) <https://koronavirus.gov.hu/cikkek/orban-viktor-4-millio-honfitarsunk-beoltva> (downloaded: 2022.01.03.)

<https://koronavirus.gov.hu/cikkek/uj-szabalyok-jonnek-5-millio-beoltott-utan>(downloaded: 2022.01.03.)

<https://wmn.hu/wmn-life/54756-a-nap-amelyen-nem-hazasodtunk-ossze--elmaradt-lagzik-lavirozo-eskuvoipar-azaz-mit-bir-ki-a-szerelem> (downloaded: 2022.01.03.) <https://index.hu/belfold/2021/05/07/vannak-olyan-pa-rok-aki-mar-haromszor-is-elhalasztottak-az-eskuvojuket/> (downloaded: 2022.01.03.)

ABSZTRAKT

LOVE IN THE TIME OF CORONA STORIES FROM THE SECOND AND THIRD WAVE OF THE COVID-19 EPIDEMIC

Czina Sára

Should we get married or not? The decision is not an easy one, especially in the midst of a global pandemic. To organize a wedding, the couple has to make a number of important decisions that will largely determine the outcome of the Big Day. Since March 2020, the general difficulties of wedding planning have been exacerbated by the Covid-19 epidemic and a series of the Hungarian state's decrees to curb it. The number of missed or other new types of nontraditional weddings may seem negligible at first. However, it can affect childbearing, creditworthiness, and relationships. In addition, the loss of revenue for the wedding industry and the financial issues of service providers cannot be neglected.

The main goal of the research was to learn about the difficulties of organizing a wedding during a pandemic, what the pitfalls were, and what solution strategies might work, thus providing

knowledge and experience for engaged couples. After all, the results shed light on the hidden effects of the epidemic so far and help to learn how to deal with them.

As the first step of the research, we analyzed the history of the Covid-19 epidemic in Hungary and the governmental responses to it; the regulations and measures in force. In the second part of the research, however, we conducted semi-structured interviews with three brides, who had their wedding during the second and third waves of the epidemic. Their experiences differ in many ways, yet a number of similar problems have been reported. We were curious about the difficulties of organizing the wedding and how it affected their decisions, mental health, and relationships. How did they cope with the situation, and how did they try to get the most out of the possibilities. How the Big Day turned out compared to the imagined wedding. Why did they decide to not wait any longer, and got married despite the epidemic.

All the weddings were determined by the general unpreparedness, the continuously changing circumstances and regulations, and the uncertain future. Two of the three weddings therefore had to be completely reorganized. The third couple, as a result of the early organization, rational consideration, serenity, and immeasurable luck, were still able to organize their wedding according to their original plans. They all experienced the preparing for the wedding negatively, but they do not mind, they did not cancel it. They did not want to wait any longer, as they felt the future was uncertain, they did not see a guarantee that there would be a period soon when they would not have to fear from the spread of the epidemic.

Keywords: Corona, Covid-19, pandemic, wedding, marriage

GYÖRFI GERGELY

**AZ ISRAELITA TULAJDONBAN ÁLLÓ LAKÓINGATLANOK
TULAJDONVISZONYAINAK VÁLTOZÁSA KAPOSVÁRON
A NÉMET MEGSZÁLLÁST KÖVETŐ IDŐSZAKBAN**

A kaposvári zsidóság története jól dokumentált, számos monográfia jelent már meg a témában és több kurrens kutatás is zajlik. A szakemberek a helyi zsidóság egyetemes történetének feltárása mellett a közösség életét jelentősebb mértékben érintő korszakokat is feldolgozták. A kutatók figyelmét természetesen a német megszállás és az azt követő események sem kerülték el.¹ Tanulmányom is erre az időintervallumra helyezi a hangsúlyt, de egy speciális és eddig rejtve maradt aspektusból járja körül a történeteket. Írásom a Kaposváron élő izraelita állampolgárok tulajdonában álló lakóingatlanoknak a német megszálló alakulatok megérkezését követő zár alá helyezését, illetve a keresztény magánszemélyek, valamint az állami és önkormányzati intézmények számára való kiutalását mutatja be. A tanulmányban sor kerül az igénylők körének feltárására, motivációik azonosítására, illetve a kiutalási procedúra folyamatának és az illetékes hatóságok döntési mechanizmusának ismertetésére is.

**A ZSIDÓ VAGYONTÁRGYAKKAL SZEMBENI JOGIGÉNY
MEGSZÜLETÉSE**

Magyarország az 1930-as évek során a szélsőjobboldali államhatalmakkal, a fasiszta Olaszországgal és a nemzetiszocialista Németországgal meglehetősen szoros viszonyt épített ki, majd az évtized végére – több tényező együttes hatásának eredményeként – a német államalakulat befolyása alá került, amely a szélsőjobboldali politika megerősödését és a lappangó antiszemitizmus

1 Andrassy 1994. 123–150.; Gyenesei 2005. 171–181.; Kovács 2005. 147–169.; Szántó 2005. 183–191.; Szita 1994. 113–122.

felszínre törését idézte elő.² A Németországgal szembeni elköteleződés egyértelmű jeleként 1938-tól ugrásszerűen megnövekedett a zsidóellenes rendelkezések száma. Az antiszemitizmus jegyében megszülető törvények és rendeletek analizálásra már számos hazai történész vállalkozott. Munkájuk gyümölcseként nagyszámú tanulmány jelent meg, amelyek jelen munka elkészítésében is nagy segítségét nyújtottak.³ A súlyosan diszkriminatív intézkedések ellenére a zsidó állampolgárok eleinte kedvezőbb körülmények között élhettek, mint a szomszédos országokban lakó társaik. Az ország teljes egészére kiterjedő, a központi hatalom által irányított, szisztematikus pogromok a német megszállásig vártak magukra, csakúgy, mint a gettók létrehozása és a deportálás előkészítése. A németek 1944. március 19-én bekövetkező bevonulásával azonban új időszámítás vette kezdetét. A megszállást követően már jóval erőszakosabb, a zsidó tulajdon államosítását, az izraelita közösség társadalomból való kirekesztését és fizikai megsemmisítését célzó jogszabályok kerültek beiktatásra, majd végrehajtásra.⁴

A szélsőjobboldali orientáció és a megszállás eredményeként megszülető zsidóellenes törvények és rendeletek nem ütköztek komolyabb ellenállásba a társadalom részéről, sőt az izraelita közösség tagjai is elfogadták az őket negatívan érintő döntéseket. A zsidóság visszafogott reakciója a magyar államba vetett bizalommal magyarázható. A zsidó kisebbség tagjai – bár komoly megaláztatásokkal kellett szembenézniük és gazdasági ellehetlenítésükre is sor került – elképzelhetetlennek tartották, hogy a kormányzat kísérletet tegyen a fizikai megsemmisítésükre. Az izraelita állampolgárok alapvetően – bízva abban, hogy túlélhetik a háborút – a magyar állammal való együttműködésre törekedtek, de szűk mozgásterüknél fogva egyébként sem kínálgott volna lehetőségük széleskörű ellenállás megszervezésére vagy

2 Gergely 1997. 205–208.

3 Hack 1994. 32–36.; Karády 1985. 41–90.; Karsai 2005. 140–163.; Kovács M. 2015. 49–58.; Szabady 2005. 12–24.; Vértés 2002.

4 Romsics 2019. 345.

éppen demonstrációk lebonyolítására.⁵ A társadalom magyar tagjai részéről tapasztalható passzivitás, illetve az államhatalmi szervekkel való kooperáció a zsidó vagyon megszerzésének lehetőségével és az erőteljes antiszemita propagandával magyarázható. A karhatalmi szervek messzemenőig számíthattak a civil lakosság többségének támogatására. A nem zsidó állampolgárok egy jelentős része ugyanis nemcsak szemet hunyt az izraelita kisebbséggel szembeni intézkedések felett, de igyekezett – elsősorban feljelentések útján – segíteni az illetékes hatóságok munkáját. A feljelentések mögött sok esetben személyes bosszú húzódott meg, de a lakosság tagjai rádöbbenek arra is, hogy az egykori zsidó tulajdon megszerzésével, komolyabb erőfeszítés nélkül tehetnek szert magasabb életszínvonalra és biztos egzisztenciára. *„Etől kezdve szokták meg a magyar társadalom széles rétegei azt, hogy nemcsak munkával és vállalkozással lehet egzisztenciát alapítani, hanem úgy is, hogy valaki másnak a már kialakított egzisztenciáját kinézi magának, s aztán az illetőt feljeleníti, nagyszülőit kikutatja, állásából kidobhatja, üzletét kiigényli, őt magát esetleg internáltatja, egzisztenciáját pedig birtokba veszi”* – összegezte az antiszemitizmus társadalmi hatásait Bibó István.⁶

Magától értetődő módon az érdeklődés a nagy értékű vagyon-
tárgyak iránt volt a legerőteljesebb, természetesen beleértve az ingatlanokat is. Utóbbiak esetében kifejezetten erős volt az igény, amely a lakóépületek értékes voltán túl a két világháború közötti években kialakult lakáshiánnyal is magyarázható. A magyar közvélemény számára a zsidóság ellen irányuló törvénykezés térnyerésével és az egyre durvábbá váló antiszemita frazeológiával pedig egyre inkább egyértelművé vált, hogy a lakhatás területén jelentkező problémákat a zsidó ingatlanok államosításával, és a keresztény állampolgárok számára történő kiutalásával kell megoldani. *„Köztudomású, hogy a zsidók anyagi helyzetük folytán, különösen a városokban és községekben számarányukat tekintve lényegesen*

5 Karsai 2005. 140.

6 Bibó 2001. 50.

kedvezőbb lakásviszonyok közt élnek, mint a nemzsidók [sic!]. Éppen ezért a zsidókérdés rendezése során a lakásviszonyok terén is meg kell teremteni az egészségesebb állapotot” – fogalmazott egy, az általános vélekedést jól summázó írás Kaposvár meghatározó napilapjában, az *Új-Somogyban* 1944 áprilisában.⁷ A lakóingatlanok megszerzése a tágasabb életter, a kellemesebb lakókörnyezet, valamint az élhetőbb körülmények lehetőségével kecsegtetett.

A ZSIDÓ LAKÓINGATLANOK ZÁR ALÁ HELYEZÉSE

A német megszállást követően azonnal megkezdődött a zsidó tulajdon államosításának előkészítése. Az április 16-án életbelépő 1600/1944. M. E. sz. rendelet értelmében két héten belül a zsidó állampolgároknak minden olyan, a tulajdonukban álló vagyontárgyat be kellett jelenteniük, amelyek értéke meghaladta a tízezer pengőt. Az előírás természetesen kiterjedt az ingatlanokra is, amelyeket a fekvési hely, a telekkönyvi betét, a helyrajzi szám, valamint városi ingatlan esetében a pontos cím feltüntetésével kellett bejelenteni.⁸

Az izraelita lakóingatlanok kiutalására az eredeti tulajdonosok kiköltöztetését és így a gettó létrehozását követően kerülhetett sor, amelyhez a szükséges jogi keretet az április 28-án kiadott 1610/1944. M. E. sz. rendelet biztosította. Kaposvár városának polgármestere, Kaposváry Vétek György május 12-én hirdette ki a helyi gettó elhelyezkedéséről szóló határozatát: *„E rendelkezés folytán felhívom a megkülönböztető jelzés viselésére köteles zsidó egyéneket, hogy jelen hirdeteményem keltétől számított 8 napon belül a lakhelyükül kijelölt Széchenyi tér 1–9. számú házak, Berzsényi u. 1–48. számú házak, Vár u., Kontrássy u. 7. 8. és 9., valamint Korona u 11. 13. 15. 17. házakba történő átköltözésüket hajtsák végre.”*⁹

7 *Új-Somogy*. 1944. ápr. 28. 2.

8 1600/1944. M. E. sz. rendelet 1. §. (3); 1.§ (6); 3. § (1). *Budapesti Közlöny*, 1944/85.

9 9737/1944., Magyar Nemzeti Levéltár Somogy Megyei Levéltára (MNL SML) V.73.

A kaposvári zsidóság egy helyre telepítésével hozzávetőlegesen 200–250 lakás és megközelítőleg 800 szoba szabadult fel, amelyek megszerzésért azonnal megindult a 'versenyfutás'.¹⁰ A magánszemélyek mellett nagy számban nyújtottak be kérvényeket a városban működő különféle – közigazgatási, szociális és egyházi – szervezetek, de a pályázók között volt Kaposvár város önkormányzata is. A hatóságokra komoly pressziót gyakorló, illetve több esetben a törvényre fittyet hányó fegyveres testületek szintén szép számú beadvány intéztek a lakáshivatalhoz. A katonai és a csendőri szervek által benyújtott kérvények 'elsőbbségi elbírálást' élvezhettek, így vizsgálatukat indokolt elkülöníteni a magán és jogi személyek pályázataitól.

A MAGÁNSZEMÉLYEK ÁLTAL BENYÚJTOTT KÉRVÉNYEK

A lakásigénylésre egy – már a német megszálló erők megérkezése előtt rendszeresített – formanyomtatvány kitöltésével volt lehetőség, ugyanakkor akadtak állampolgárok, akik nem a hivatalos űrlapot alkalmazták, hanem egy, a saját maguk által készített kérvény benyújtásával jelezték igényüket a lakáshivatalnak, de ez számukra semmiféle hátrányt sem jelentett. A kiigényelt lakóingatlan és a kérvényező személyes adatai mellett természetesen szükség volt a jogigény ismertetésére is. A kérelmet benyújtó személynek pontosan meg kellett indokolnia, hogy mely tényezők teszik szükségessé a zár alá helyezett lakóingatlan számára történő kiutalását. A hatóság részéről a későbbiekben – egy helyszíni szemle keretein belül – megtörtént a kérvénybe foglalt adatok valódiságának ellenőrzése, és így a jogosultság megvizsgálása.¹¹

Az igénylők között találjuk a Kaposvár agglomerációjában élő, a városba beköltözni kívánó állampolgárokat; a rossz lakáskörülmények között élő helyi lakosokat; valamint a hivatali, illetve karhatalmi szerepvállalásuk révén a városba költöztetett, és így sok

10 *Somogyi Újság*, 1944. máj. 13. 3.

11 12803/1944., MNL SML V.73.

esetben családjuktól elszakított tisztségviselőket. A légi támadások eredményeként lakhatásukat veszített állampolgárok szintén magas számban fordultak a lakáshivatalhoz.

A kérelmezők legtöbb esetben nem kielégítő lakáskörülményekre – lakásuk rossz állapotára, kis alapterületére, esetenként bal-esetveszélyes voltára – hivatkozva kérték a kiszemelt ingatlan kiutalását, míg a hajléktalanná vált bombakárosultak lakhatásuk elvesztésével érveltek. A birtokolt lakóház nem kielégítő állapota mellett érvként jelenthetett meg a kérelmet megfogalmazó személy vagy valamely családtagjának a haza védelmében vállalt szerepe. Ennek megfelelően számos állampolgár a frontszolgálatra vagy éppen a korábban megszerzett katonai kitüntetésekre alapozva adta be pályázatát. Az özvegyek és árvák pedig a fronton elesett hozzátartozók áldozatvállalására hivatkozva nyújtották be kérelmeiket.

A lakáshivatal a bombakárosultak és a meglehetősen rossz lakáskörülmények között élők kérvényeit az esetek többségében támogatta, ugyanakkor akadtak szép számmal olyan kedvezményezett is, akik beadványuk pozitív elbírálását pusztán informális kapcsolataiknak, valamint társadalmi, illetve munkaerő-piaci státuszuknak köszönhették. Erre jó példát szolgáltat a kaposvári nyilas párttitkár özvegyének esete, aki július elején sikeresen pályáztott meg egy kétszobás lakóingatlant.¹²

A tágasabb, a jobb állapotban lévő vagy a kedvezőbb elhelyezkedéssel bíró lakóingatlanok megszerzése igencsak csábítóan hatott. A helyi – az egyébként sok esetben kielégítő lakhatással rendelkező – lakosok kérvényezés útján igyekeztek megkaparintani a megüresedett zsidó ingatlanokat. A város polgárain valóságos 'lakáshisztéria' uralkodott el, amely kaotikus állapotok kialakulásához vezetett. A „költözködési láz”¹³ eredményeként a városházán számos alkalommal tömegjelenetek bontakoztak ki, sőt több esetben dulakodás is kialakult a kérvényezők között, így több ízben be kellett vetni a karhatalmat is.¹⁴ Stephaich Pál alispán tehát jog-

12 13485/1944., MNL SML V.73.

13 *Somogyi Újság*. 1944. júl. 22. 9.

14 *Somogyi Újság*. 1944. júl. 22. 9.

gal állapíthatta meg június 8-án kelt körlevelében, hogy „*a zsidó lakások igénylése körül teljes zűrzavar uralkodik.*”¹⁵

A lakosság intenzív érdeklődése a számadatokból is jól kiolvasható. A lakáshivatal május folyamán 400 lakásutalványt adott ki, amelyekből csupán 137 lakást utaltak ki kényszerköltöztetettek számára. A lakáshivatal tehermentesítésének érdekében a *Somogyi Újság* – nem túl sok sikerrel – megpróbálta türelemre inteni a kaposvári polgárokat. „*Mégegyszer [sic!] és nyomatékosan felhívjuk azokat, akiket illet maradjanak nyugodtan jelenlegi lakásukban*” – fogalmazott a süket fülekre találó felszólítás.¹⁶ A deportálás végrehajtását követően, július második felében a *Somogyi Újság* újabb cikket közölt a vonatkozó statisztikai adatokat illetően. A publicisztika szerint a városban 1523 esetben került sor lakhelyváltásra. Ebből 850 azon lakások száma, amelyek esetében a gettó létrehozásával összefüggésben kellett kényszerköltözést végrehajtani. A fennmaradó 673 lakást a „*gyalázatos bombatámadás*”¹⁷ következtében lakhatásukat veszített személyek és más pályázók szereztek meg, továbbá szép számmal került sor önkéntes költözésekre is.¹⁸ Kaposváry Véték György megelőlegeve a rendezetlen állapotokat július 22-én a pályázatai eljárás leállítása mellett döntött. „*A mai naptól kezdve megszüntetek a városházán minden lakáskiutalást, üres lakás sem a gettó területén, sem a város egyéb területén nincs, azt az egy-két kisebb lakást, mely még rendelkezésre áll, kizárólag az igazolt kibombázottak részére tartják fenn s azoknak, akik esetleg a jövőben válnak hajléktalanná*” – fogalmazott.¹⁹ A polgármester ennek megfelelően nyomatékosan kérte a lakosságot, hogy további kérvények benyújtásával ne terheljék a lakáshivatalt, hiszen az automatikusan elutasít minden lakáscsere iránti kérelmet.²⁰

15 30962-3/1944., MNL SML IV.405.b.

16 *Somogyi Újság*. 1944. máj. 25. 6.

17 *Somogyi Újság*. 1944. júl. 22. 7.

18 *Somogyi Újság*. 1944. júl. 22. 7.

19 *Somogyi Újság*. 1944. júl. 22. 9.

20 *Somogyi Újság*. 1944. júl. 22. 9.

A JOGI SZEMÉLYEK ÉS A HELYI ÖNKORMÁNYZAT ÁLTAL BENYÚJTOTT KÉRVÉNYEK

A magánszemélyek mellett az igénylők között találjuk a városban működő különféle szervezeteket és egyesületeket is. A jogi személyek szintén a lakáshivatal által kibocsátott űrlap segítségével, illetve a maguk által készített kérvények formájában jelezhetik igényüket. A helyi szervezetek – ahogyan azt az alábbi esetek is alátámasztják – alapvetően a közösség életében betöltött feladatuk hatékonyabb ellátására hivatkozva, pragmatikus indokokat felsorakoztatva adták be kérelmeiket.

A Református Lelkipásztori Hivatal egy, az Árpád utca 14. szám alatti lakóingatlan kiutalását kérte a várostól, ahová napközi otthonát kívánta költöztetni. Az érvek között szerepelt a szegény sorsú vidéki gyermekeknek a téli hónapokban történő elszállásolása, és így az oktatáshoz való hozzáférésük biztosítása, valamint a megpályázott ingatlan kedvező – a református templom és a parókia közelében való – elhelyezkedése is.²¹

Az egykoron zsidó állampolgárok tulajdonát képező ingóságok a pénzügyigazgatóság kezelésébe kerültek. A temérdek mennyiségű ingóság elhelyezése azonban a célnak megfelelő ingatlanok hiányában nem bizonyult könnyen megoldható feladatnak. A pénzügyigazgatóság a probléma orvoslásának érdekében a lakáshivatalhoz fordult, és sikeresen pályázott meg több lakóingatlant is: a „*bútorok beraktározása céljára*” többek között a Berzsenyi 20. és 22., valamint az Erzsébet út 4., 10. és 12. szám alatt található ingatlanokat szerezte meg.²²

A Belügyminisztérium az önkormányzatok számára is lehetővé szerette volna tenni a zsidó ingatlanokhoz való hozzáférést, illetve igyekezett szigorúbb kontroll alá helyezni a jogi személyek ingatlanszerzését. Az összeférhetlenség kiküszöbölésének érdekében – hiszen a természetes személyek ingatlanszerzését az

21 185/1944., MNL SML V.73.

22 13825/1944., MNL SML V.73.

önkormányzatok részeként működő lakáshivatalok koordináltak – a városok esetében egy merőben más eljárás keretén belül történt meg a jogigény megvizsgálása. Az önkormányzatok a Belügyminisztérium számára nyújthatták be kérvényeiket, így az anomáliát könnyedén sikerült kiiktatni. A Belügyminisztérium 40400/1944. III. számú rendelete nemcsak az önkormányzatok ingatlanszerzésének mikéntjét szabályozta, hanem valamenyi jogi személyre vonatkozott, amelyek ezen túl a városházán keresztül pályázhattak.

A július első napjaiban megjelenő belügyminiszteri rendelet az igénylendő ingatlanokat három kategóriába sorolta. Az első csoportba az önkormányzatok által megpályázható ingatlanok tartoztak. Ezeket az ingatlanokat a város a későbbiekben irodaépületként használhatta fel, illetve kiutalhatta szolgálati lakásként az önkormányzat funkcionáriusai számára. A megszerzett ingatlant felhasználhatta továbbá szociális intézményként, de átengedhette olyan közhasznú szervezetek számára is, mint például az Országos Nép- és Családvédelmi Alap vagy éppen a helyi leventegyeselet. A második csoportban az oktatási intézmények által kiigényelhető ingatlanokat találjuk. A rendelet értelmében az állami fenntartású iskolák mellett az önkormányzati és a felekezeti intézményeknek is lehetősége volt az igénylésre. A nagyobb ingatlanokat iskolaépületként használhatták fel, míg a kisebb lakóingatlanok, némi átalakítást követően tanítói lakásként működhettek. A harmadik kategóriába a „fontos községfejlesztési és társadalomszervezési”²³ tevékenységet folytató – nem önkormányzati fenntartású – szervezetek által kérvényezhető ingatlanok tartoztak. Az utasítás szerint az adott ingatlanra csak abban az esetben lehetett pályázni, ha arra a „közérdek által indokolhatóan”²⁴ szükség volt. Az egyes osztályokon belül fontossági sorrend alkalmazását írta elő a rendelkezés. Ennek megállapításánál fokozott figyelemmel kellett lenni az adott jogi személy tulajdonában álló ingatlanok

23 4619-1/1944., MNL SML IV.405.b.

24 4619-1/1944., MNL SML IV.405.b.

méretére, állapotára, illetve szükséges volt megvizsgálni, hogy az aktuálisan használatban lévő ingatlanok képesek-e megfelelően ellátni funkciójukat.

A felszabadult zsidó ingatlanok a város számára is kedvező feltételeket biztosítottak, hiszen lehetőség kínálkozott a közintézmények egy helyre koncentrálására és korszerűbbnek tekinthető épületekbe történő átköltöztetésére. Július hónap második felében született meg az a döntés, amelynek értelmében a Szántó laktanya épületébe költöztették a Közellátási Felügyeletet, a Gabonaforgalmi Központot és a Forgalmiadóhivatalt. A tervek között szerepelt továbbá a polgári leányiskola nagyobb épületbe történő átköltöztetése; a kereskedő- és iparostanonc-iskola szétválasztása, illetve külön épületbe történő elhelyezése; valamint az orvosi hivatalt is egy frekventált helyre kívánták áthelyezni.²⁵ A leányiskola új épületéül – a kaposvári városvezetők tervei szerint – a korábbi zsidó elemi iskola épülete szolgált volna, míg az iparostanonc-iskolát a Berzsenyi utca 44. szám alatt található ingatlanba kívánták átköltöztetni. A városatyák az Arany utcai téglagyár melletti gyümölcsös területén pedig egy sporttelepet létrehozását helyezték kilátásba. A fentebb említett ingatlanok mellett az önkormányzat – városfejlesztés címén – további épületeket is szeretett volna megszerezni. A célkitűzések között szerepelt több, a Fő utcában és a Teleki utcában található lakóház kisajátítása. A város továbbá kísérletet tett a Kanizsai utca 2. szám alatt található ingatlan megszerzésére is, amelyet a helyi leventeszervezet számára kívánt átadni.²⁶

A protekcióval rendelkező magánszemélyek mellett jó pozíciókkal bírtak a különféle szervezetek és a város önkormányzata is, beadványaikat a lakáshivatal, illetve a későbbiekben a Belügyminisztérium az esetek többségében helytállónak találta, és kiutalta számukra a kérvényben megjelölt ingatlant.

25 *Somogyi Újság*, 1944. júl. 20. 3.

26 15371/1944., MNL SML V.73.

A KARHATALMI SZERVEK SZEREPVÁLLALÁSA
A LAKÁSKIUTALÁSI PROCEDÚRÁBAN

A gettó kialakítását megelőzően csak a német katonai egységek és tisztjeik juthattak ingatlanhoz. A német radarállomás személyzete az Ezredév utca 5-ös szám alatt elhelyezkedő lakást vette birtokba, míg a Gestapo az Eszterházy utcában kapott helyet. A német állomásparancsnokság pedig a Tisza István utcába költözött be. A megszálló alakulatok vezetői a lakáshivatalt megkezdve, önhatalmúlag vették igénybe a kiszemelt lakóingatlanokat, kérvényeik benyújtására csak a beköltözést követő hónapban vették a fáradságot. A lakáshivatal tevékenysége a történések pusztákonstatálásában merült ki. A katonai alakulatok, illetve tisztjeik az ingatlanok mellett birtokba vették az ott található ingóságokat is. A későbbiekben megszülető jogszabályok értelmében az egykoron, a zsidó polgárok birtokában álló vagyontárgyak a magyar állam tulajdonába kerültek, kezelésükért pedig a területileg illetékes pénzügyigazgatóság felelt. A német katonai alakulatok akaratát tehát erősebbnek bizonyult, mint a jogszabályi előírások vagy éppen a magyar közigazgatósági szervek befolyása.²⁷

A német haderő mellett – többek között az államhatalom támogatásának köszönhetően – a csendőri állomány tagjai is kiváló pozíciókkal bírtak. Baky László, a belügyminisztérium államtitkára által május 3-án kiadott utasításában – nemzeti érdekekre hivatkozva – a csendőrök által benyújtott lakáskiutalási kérvények lehető legrövidebb időn belüli elbírálását követelte: *„Egyetemleges fontos érdekek fűződnek ahhoz, hogy a nemzetnek a háttországban folytatott küzdelmében a m. kir. csendőrség alakulatai és ráutalt tagjai az elhelyezési gondoktól mielőbb mentesüljenek.”*²⁸ A rendelkezés értelmében a városi polgármesterek és a járási főszolgabírók kötelesek voltak a területileg illetékes csendőri szervekkel előzetes konzultációt folytatni, és a csendőrség részéről

27 12758/1944., MNL SML V.73.

28 503673/1944., XX., MNL SML V.73.

felmerült igényeket elsőbbségi elbírálásban részesíteni. A „*kevésbé fontos*”²⁹ pályázatok megvizsgálására csak a karhatalmi szerv által benyújtott kérvények elbírálását követően kerülhetett sor.

A belügyminiszteri rendelet gyakorlati végrehajtását kiválóan szemléltetik a Polgármesteri Hivatal május 10-én meghozott döntései. A polgármester – a rendeletben foglaltakra hivatkozva – több, a városba áthelyezett csendőr számára biztosított lakhatást. Kaposváry Vétek György döntése értelmében Varga József csendőrfőtörzsmester egy, az Anna utca 3. szám alatt található kétszobás, fürdőszobával is rendelkező lakás bérleti jogát szerzte meg. A Fő utca 46. szám alatt található, szintén kétszobás, Spitzer Ferencné tulajdonában álló – Varga József kiköltözése révén megüresedő – lakóingatlan pedig Pintér György csendőrmester bérleménye lett.³⁰

A rendelet – ahogy az a fenti példák is alátámasztják – komoly támogatást jelentett az egyébként is helyzeti előnnyel rendelkező csendőrök számára. A rendeletek gyakorlati végrehajtásáért felelő csendőrök munkájukból adódóan ugyanis kiválóan ismerhették a város ingatlanviszonyait. Tudomásuk lehetett az üressé vált, így megigényelhető lakásokról. A csendőrség, kihasználva a kínálkozó lehetőséget, meglehetősen erőteljes preszsiót alkalmazhatott az illetékes hatóságokkal szemben. Erre kiváló példát szolgáltat Vitéz Újlaky László csendőralezredes, kaposvári osztályparancsnok tevékenysége, aki tekintélyét és befolyását latba vetve igyekezett elérni, hogy az alkalmazásában álló csendőrök mihamarabb lakáshoz jussanak. A fegyveres testület tagjainak döntő többsége egyébként megfelelő lakhatással bírt, de a gettósítás révén megürült lakóingatlanok birtokba vételével nagyobb és kényelmesebb otthon megszerzésére kínálkozó lehetőség, amelyet nem akartak elszalasztani.³¹

29 503673/1944. XX., MNL SML V.73.

30 10139/1944., MNL SML V.73.

31 Andrassy 1994. 132.

Baky a nyilvánosság előtt a rendeletben leírtaktól merőben eltérő nyilatkozatot tett Abonyban. Az államtitkár mondatai – az országos napilapokhoz hasonlóan – az *Új-Somogy* hasábjain is megjelentek: „A zsidóvagyonok [sic!] további sorsával kapcsolatban tekintetünk elsősorban azok felé a magyar testvérek felé irányul, akik ma a keleti fronton harcolnak. Addig, amíg ők haza nem jönnek, nem adhatunk senkinek a tulajdonába zsidóházat [sic!] vagy földet.” Baky kijelentései egyáltalán nem álltak szinkronban az általa kiadott rendelet pontjaival és a lakáshivatalok által meghozott intézkedésekkel. A valóságban a lakáskiutalási kérvények elbírálásánál a csendőröktől eltérően a fronton harcoló honvédek nem részesítették előnyben.³²

Természetesen ez nem azt jelentette, hogy a honvédség ne bírt volna semmiféle ráhatással a lakáshivatal munkájára, csak egyszerűen nem az volt az érdeke, hogy a frontharcosokat vagy családtagjaikat ingatlanhoz juttassa. Teljesen más volt a helyzet a magasabb rangban szolgáló honvédek esetében, akik a csendőrtisztekhez hasonlóan igyekeztek élni a kínálkozó lehetőséggel és befolyásukat kihasználva ingatlant szerezni valamely honvédségi szerv, illetve önmaguk vagy beosztottjaik számára. Előbbire a Magyar Királyi Honvédség pécsi IV. honvéd hadtest parancsnoksága által áprilisban benyújtott igénylés szolgált példát. A honvédelmi szerv arra hivatkozva, „*hogy az ügy kedvező elintézése most már a zsidó kérdés rendezésével kapcsolatban lényegesen könnyebb*”³³ irodahelyiség biztosítását kérte a kaposvári önkormányzattól a Női Önkéntes Munkásszervezet Kaposvári Helyi Munkabizottsága számára. A város nemcsak teljesítette a munkásszervezet kérését egy, az Eszterházy utca 15. szám alatti lakás kiutalásával, hanem igyekezett az iroda berendezéséhez szükséges bútordarabokat is a szervezet rendelkezésére bocsátani.³⁴ A katonatisztek ingatlanszerzési kísérletéről

32 *Új-Somogy*. 1944. júl. 4. 4.

33 15004/1944., MNL SML V.73

34 16958/1944., MNL SML V.73

pedig Dr. Szathmáry Lajos főispán május 13-án vitéz Kudriczy István vezérőrnagy hadosztályparancsnok számára megküldött üzenete tesz tanúbizonyságot. A főispán levelében az Eszterházy utcában található, egykoron Königsberg Vilmos kereskedő tulajdonában álló ingatlan kiutalását szorgalmazta a városi zeneiskola számára, a polgármester támogatását is magáénak tudva. A problémát az jelentette, hogy a lakóépületet már korábban kiutalták a vezérőrnagy számára, aki időközben a megszerzett ingatlant elígérte egyik beosztottjának, Kassay Albert tüzérezredesnek. A főispán levelében – természetesen a megfelelő kompenzáció fejében – az ingatlan átengedését kérte, de Kudriczy hajthatatlannak bizonyult.³⁵

ÖSSZEGZÉS

Az izraelita tulajdonú ingatlanok zár alá helyezése óriási gazdasági potenciált jelentett, de egyben komoly károkat is eredményezett.³⁶ Kétségtelen tény, hogy a zár alá helyezés átmeneti zűrzavart idézett elő. A főként rövid távon jelentkező nehézségeket eredményező zsidóellenes rendelkezések ugyanakkor nem megfontolatlanul, pusztán ideológiai megfontolásból kerültek kidolgozásra, hanem éppen ellenkezőleg, a gazdasági érdekeket messzemenőig szem előtt tartva, a hideg racionalitás jegyében születtek meg. A zsidóság jog- és tulajdonfosztásának eredményeként a magyar állam a háborús erőfeszítésekből adódó veszteségeit kompenzálhatta, míg állampolgárai –, ahogy azt Kaposvár esetében is láthattuk – az egykoron zsidó tulajdonban álló ingatlanok és ingóságok megszerzésével realizálhattak komoly profitot. A gazdasági életben elkönnyelhető nyereségnek azonban komoly ára volt, társadalmi és kulturális téren, valamint morális szempontból helyrehozhatatlan károkat eredményezett.³⁷

35 524/1944., MNL SML IV.401.a.

36 Botos 2019. 219–240.; Csósz 2002. 75–98.; Kádár–Vági 2005. 514–527.; Ungváry 2002. 287–321.

37 Ungváry 2002. 320.

FORRÁSOK

- Magyar Nemzeti Levéltár Somogy Megyei Levéltára (MNL SML)*
IV.401.a. Somogy vármegye főispánjának iratai. Bizalmas (elnöki iratok)
IV.405.b. Somogy vármegye alispánjának iratai. Közigazgatási iratok
V.73. Kaposvár Rendezett Tanácsú Város polgármesterének iratai

FELHASZNÁLT IRODALOM

Andrássy 1994 = Andrássy Antal: Zsidóüldözés Somogyban (1944. március-július). In: Szili Ferenc (szerk.): Zsidósors Délkelet-Dunántúlon a XVIII. századtól a holocaustig. Somogy Megyei Levéltár, Kaposvár, 123–150.

Bibó 2001 = Bibó István: Zsidókérdés Magyarországon 1944 után. Múlt és Jövő Kiadó, Budapest.

Botos 2019 = Botos János: A zsidó vagyonok sorsa Magyarországon a második világháború után, 1945–2007.

Csősz 2002 = Csősz László: Örségváltás? Az 1944-es deportálások közvetlen gazdasági-társadalmi hatásai. In: Karsai László – Molnár Judit (szerk.): Küzdelem az igazságért: tanulmányok Randolph L. Braham 80. születésnapjára. MAZSIHISZ, Budapest, 75–98.

Gergely 1997 = Gergely Jenő: Útban a háború felé. In: Pölöskei Ferenc – Gergely Jenő – Izsák Lajos (szerk.): 20. századi magyar történelem. Korona Kiadó, Budapest, 203–228.

Gyenesei 2005 = Gyenesei József: A zsidótörvények végrehajtása Somogy vármegyében – a Kaposvári Népbíróság periratainak tükrében. In: Bősze Sándor (szerk.): Újrakezdések: zsidósors Somogy megyében a 18. századtól napjainkig. Somogy Megyei Levéltár, BÉT OLÁM Alapítvány, Kaposvár, 171–181.

Hack Péter 1994, A zsidótörvények háttéré. In: Králl Csaba (szerk.): Holocaust emlékkönyv a vidéki zsidóság deportálásának 50. évfordulója alkalmából. TEDISZ, Budapest, 32–36.

Kádár–Vági 2005 = Kádár Gábor, Vági Zoltán: A „zsidókérdés megoldása” a „termelés szempontjai” ellen: a magyar holokauszt gazdasági vetületei. In: Molnár Judit (szerk.): A holokauszt Magyarországon európai perspektívában. Balassi Kiadó, Budapest, 514–527.

Karády 1985 = Karády Viktor: A magyar zsidóság helyzete az antiszemita törvények idején. Medvetánc (5) 2–3., 41–90.

Karsai 2005 = Karsai László: A magyarországi zsidótörvények és rendeletek, 1920–1944. In: Molnár Judit (szerk.): A holokauszt Magyarországon európai perspektívában. Balassi Kiadó, Budapest, 140–163.

Kovács M. 2015 = Kovács M. Mária: A numerus clausus és a zsidótörvények. In: Randolph L. Braham – Kovács András (szerk.): A holokauszt Magyarországon hetven év múltán: történelem és emlékezet. Múlt és Jövő Könyvkiadó, Budapest, 49–58.

Kovács 2005 = Kovács Tamás: A II. világháború éveiben (1940–1944). In: Bősze Sándor (szerk.): Újrakezdések: zsidósors Somogy megyében a 18. századtól napjainkig. Somogy Megyei Levéltár, BÉT OLÁM Alapítvány, Kaposvár, 147–169.

Romsics 2019 = Romsics Ignác: A Horthy-korszak. Helikon, Budapest.

Szabady 2005 = Szabady Balázs: A XX. századi magyarországi zsidótörvények. Valóság (48) 2. 12–24.

Szántó 2005 = Szántó László: Adatok a somogyi zsidóság és a Kaposvári Izraelita Hitközség II. világháború utáni történetéhez. In: Bősze Sándor (szerk.): Újrakezdések: zsidósors Somogy megyében a 18. századtól napjainkig. Somogy Megyei Levéltár, BÉT OLÁM Alapítvány, Kaposvár, 183–191.

Szita 1994 = Szita Szabolcs: A zsidók üldözése Magyarországon 1944-ben. In: Szili Ferenc (szerk.): Zsidósors Délkelet-Dunántúlon a XVIII. századtól a holocaustig. Somogy Megyei Levéltár, Kaposvár, 113–122.

Ungváry 2002 = Ungváry Krisztián: Nagy jelentőségű szociális akció. Adalékok a zsidó vagyon begyűjtéséhez és elosztásához Magyarországon 1944-ben. In: Rainer M. János – Standeisky Éva (szerk.): Évkönyv X. Magyarország a jelenkorban. 1956-os Intézet, Budapest, 287–321.

Vértés 2002 = Vértés Róbert: Magyarországi zsidótörvények és rendeletek 1938–1945. PolgART Kiadó, Budapest.

ABSZTRAKT

Gyórfi Gergely

AZ IZRAELITA TULAJDONBAN ÁLLÓ LAKÓINGATLANOK TULAJDONVISZONYAINAK VÁLTOZÁSA KAPOSVÁRON A NÉMET MEGSZÁLLÁST KÖVETŐ IDŐSZAKBAN

Szakmai érdeklődésem középpontjában a Kaposváron élő zsidóságnek a német megszállást követő jog- és tulajdonfosztása, valamint későbbi kártalanítása, kárpótlása és jóvátétele áll. Jelen tanulmányban kurrens –, főként a helyi levéltárban fellelhető forrásokon alapuló – kutatásom egy szűk szegmensét ismertetem.

Írásom a kaposvári izraelita tulajdonban álló lakóingatlanoknak a német megszállást követő zár alá helyezésének és kiutalásának folyamatába kíván bepillantást engedni. Sor kerül a kiutalási procedura folyamatának, illetve az illetékes hatóságok döntési mechanizmusának bemutatására. Kiemelt figyelmet szentelek a törvény írott betűje és annak végrehajtása között meghúzódó disszonancia ismertetésére, és így a kapcsolati tőkének, valamint az informális kapcsolatoknak a kiutalási eljárásra gyakorolt hatására. Kitérek továbbá a keresztény lakosság reakciójára. Elsősorban a zár alá helyezett izraelita ingatlanok megszerzésére irányuló törekvéseiket, illetve az elkobozott vagyon megszerzése mögött álló legfőbb mozgatórúgókat, és az általuk – a kiszemelt ingatlan megkaparintásának érdekében – felsorakoztatott érveket prezentálom. A mikrotörténeti kutatások komoly relevanciával bírnak: a helyi szinten végzett mélyfúrások nemcsak az adott település történetének feldolgozását segítik elő, hanem jól kiegészítik az országos képet, és ezáltal nagymértékben járulnak hozzá a belföldi események mélyrehatóbb megismeréséhez is.

Kulcsszavak: Kaposvár, zsidóság, izraelita, lakóingatlan, államosítás, elkobzás, zár alá helyezés

KOVÁCS DÁNIEL LÁSZLÓ
NEMESSÉGVITATÁS MINT A LEJÁRATÁS ESZKÖZE
SOMOGYI FERENC SZIGETVÁRI FŐSZOLGABÍRÓ
NEMESSÉGBIZONYÍTÁSI ÜGYE AZ 1810-ES ÉVEKBŐL

A magyar rendiség utolsó korszaka (1790–1848) politikai harcoktól terhes időszak volt, vármegyei szinten is. Az egymással rivalizáló köznemesi hangadók nemegyszer törekedtek egymás megbuktatására, közéletből való kiszorítására. A küzdelmek szereplői gyakran nem riadtak vissza a lejárató kampányok korabeli formáitól sem. Vármegyei kutatásaim színterén, Somogyban többször felmerülő vádpont volt a politikai ellenfelekkel szemben a hivatali visszaélések gyanúja, amely az 1810-es években olyan potentátok méltóságvesztéséhez vezetett, mint Csapody Gábor első alispán¹ vagy Szokolay Dániel első ügyész² (az állítások megalapozottságát most nem vizsgálom). A hivatali korrupció árnyéka mellett azonban ezekben az ügyekben felbukkan egy másik támadási módszer is, amely egy hivatalnok karrierjét megakaszthatta. Ez az adott személy nemességének megkérdőjelezése volt.

A nemességigazolási perek intézményét Mária Terézia hozta létre 1774-ben.³ Korábban a kétes nemességű személyeket néhány évtizedenként az általános felmérések során listázták,⁴ az uralkodónő pátense azonban jogi alapot teremtett az egyéni vizsgálatok lefolytatásához. A nagybirtokosi elit nemességét ugyan senki nem kérdőjelezte meg, de a kis- és középnemesség tagjainál gyakran felmerülő problémát jelentett a kétes származás, illetve

1 Csapody Gábor igali főszolgabíró, somogyi második, majd első alispán. Az 1813-as tisztújítás alkalmával a rendek nyomására lemond hivataláról. KOVÁCS 2022. 43–45.

2 Szokolay Dániel esküdt, levéltáros, aljegyző, első ügyész, utóbbi hivatalt viselve korrupciós vádak érik, nem választják újra 1813-ban, később táblabíróként aktív. KOVÁCS 2022. 23–24, 43–45.

3 Más néven nemességbizonyító, nemességvitató per, illetve nemességvizsgálat. *Processus legitimatorius* vagy *processus productionalis*.

4 *Generalis nobilitum investigatio*. Országos vizsgálatokat 1723-ban, 1730-ban, illetve 1754-ben rendeltek el.

az adományozást rögzítő armális hiánya, elvesztése. Az igazolási pereket alapvetően a vármegyei ügyész kezdeményezte a gyanú felmerülése esetén, de a kérdéses nemességgel rendelkező személy is kérvényezhette saját ügyének kivizsgálását, helyzetének tisztázását remélve. A perbeli bizonyítást két módon lehetett elérni, egyrészt a nemességet elnyerő őstől való leszármazás és a család adománylevelének bemutatásával, másrészt a nemesség gyakorlatának alátámasztásával. A két lehetőség közül utóbbi jelentette a könnyebb utat, hiszen ehhez elég volt szerepelni a nemesi összeírásokban, vagy igazolni a nemesi hivatalviselés tényét. Az ügyben elsőfokon a vármegyei törvényszék döntött, innen fellebbviteli fórumot a Helytartótanács, illetve az Udvari Kancellárián keresztül az uralkodó jelentett.⁵ A bizonyítási perek anyagait a vármegyei levéltárak megőrizték, a fennmaradt iratok ma a *Nobilitaria* gyűjteményekben kutathatóak.⁶ A következőkben egy konkrét ügyön keresztül mutatom be a nemesigazolási perek lefolyását, illetve azt, hogy a kétes nemesség vádját miképpen lehetett felhasználni lejárató kampány eszközeként.

CSALÁDI ELŐZMÉNYEK

A somogyvári Somogyi család a 19. század elején kétszer is bizonyítani kényszerült nemesi jogállásának megalapozottságát. Az első eset Somogyi György szigetvári főszolgabírósa⁷ alatt, 1808-ban történt, miután elrendelték a vármegyei nemesek összeírását.

5 A jogi háttérhez alaplmu: WENZEL 1863. II. 277–280.

6 A különféle korszakok nemességigazolási, és -bizonyítási gyűjteményeit feldolgozták Baranyában ANDRETZKY 1909.; ANGYAL 1909.; Biharban SZÁLKAI 2010.; Borsodban BODNÁR 2012, 2013.; BODNÁR–KOVÁCS 2014, 2015.; Fejérben SCHNEIDER 1934, 1937.; Máramarosban JOÓDY 1943.; Nyitrában ROMHÁNYI 1913–1916.; KOVÁCS-VERES 2021.; Trencsénben SCHNEIDER 1938.; Vasban SCHNEIDER 1939, 1940a, 1940b. Somogy esetén feldolgozás még nem született, csupán primer forrásokra támaszkodhatunk (SML MNL IV. 1. i. Nob.)

7 Somogyi György szigetvári főszolgabíró, korábban vármegyei esküdt, banderialis alhadnagy, táblabíró, al-, illetve főjegyző, Festetics Lajos alispán uradalmi ügyésze. Somogyi Zsigmond alszolgabíró, aladószedő, kerületi biztos és Fekete Katalin mosdósi birtokos fia. MNL SML IV 1. i. Nob. 448. cs. Somogyi család.

Ekkorra a hivatalnok már közel két évtizedes vármegyei karriert tudott maga mögött, viszont családja nem tartozott a közéletet formáló, régi közép- és nagybirtokos köznemesi „dinasztiák” közé. A néhány nemzedék alatt felemelkedő, tisztségviselésből építkező familia múltja a század elején nagyrészt még ismeretlen volt,⁸ így Somogyi is rákényszerült nemességének bizonyítására. Sajnos az igazolási per iratanyaga nem maradt fenn, ellenben az ügy lefolyása könnyen rekonstruálható a megyegyűlési jegyzőkönyvek, illetve egy Somogyi Györgytől fennmaradt levél⁹ alapján. Utóbbi erősen azt sugallja, hogy Somogyi saját kezébe vette nemességének igazolását és a felmerülő vádak hatására maga kérhette ügyének kivizsgálását – legalábbis erről árulkodik, hogy az Udvari Kancellária végső határozatát a hivatalnok tolmácsolta a vármegyének. Az eljárás gyorsan átfutott a bürokrácia három szintjén (a vármegyén, a Helytartótanácon és a Kancellárián); hiszen a férfi nemessége nem lehetett kétséges. Ahogy maga is említi levelében, nemesi hivatalt csak nemes viselhet, így a szolgabírói méltóság betöltése minden különösebb vizsgálat nélkül bizonyította jogállását. Ettől függetlenül Somogyi jó hírére és büszkeségére csorba esett, így lemondott vármegyei tisztségéről, az 1808-as tisztújításra pedig el sem utazott.¹⁰ Bár levele elején arról írt, hogy nem haragszik az őt ért atrocitásért, a szövegből nyilvánvaló a sértődöttsége. A megvádolt és emiatt távozó főszolgabíró felrótta a somogyi tisztkarnak, különösképpen a két alispánnak, hogy nem álltak ki mellette, sőt állítása

8 A család őseinek, eredetének kutatása az ügy hatására indult meg. A familia először a medgyesi Somogyiakkal kereste a rokonságot, de a kapcsolatot végül nem találták. A genealógiai kutatások valódi felmenőket a Vas megyében honos Somogyváryakban találták meg, kiknek nemességét egy bizonyos Péter deák szerezte 1559-ben. A család az évszázadok alatt Somogyira rövidítette a nevét, egyik ága pedig a visszafoglaló háborút követően Somogyba került. Az első vármegyében élő ő, Somogyi János Battyhány gróf dandárjában szolgált a Rákóczi-szabadságharc idején, majd a háború végeztével a kurucok által feldúlt és elnéptelenedett Igalban telepedett le. BALOGH 1901. 139–142.; CSÁNKI 1914. 628.; MNL SML IV. 1. i. Nob. 448. cs. Somogyi család.

9 A levél eredeti, latin nyelvű változata fellelhető: MNL SML IV. 1. i. Nob. 448. cs. Somogyi család.

10 MNL SML IV. 1. b. Kgy. jkv. 1808. aug. 8. 1248/1808.

szerint a tisztújításon távollétében egyenesen *rusticus*ként¹¹ került megalázásra. Utóbbi cselekedet nemcsak megszegyenítő volt, hanem törvénytelen is, az igazolási per lefolytatásáig a nemesi jogállás *status quo*ját fenn kellett volna tartani, ebben az esetben azonban nem így történt.¹² Somogyi György sértődöttsége ugyan indokoltnak tekinthető, viszont fivére (a tanulmány főszereplője) Somogyi Ferenc úgy tűnik kevésbé bizonyult haragtartónak a rendek irányába; az 1808-as tisztújításon ugyanis – a család származásának megkérdőjelezése ellenére – igali alszolgabíró maradt.¹³

SOMOGYI FERENC ÜGYE

Míg a Somogyi Györggyel történetek csupán forrásszilánkokból rekonstruálhatóak, addig Ferenc egy évtizeddel későbbi ügyéről közel százoldalnyi eljárási anyag maradt fenn a Somogy Megyei Levéltár *Nobilitaria* gyűjteményében. Ebből a fiatalabb Somogyi nemességvitatási eljárása szinte teljes egészében megismerhető. Az ifjabb fivér 1776-ban született, az idősebb testvérhez hasonlóan Mosdóson,¹⁴ majd bátya nyomdokait követve ő is Pécssett végezte tanulmányait.¹⁵ Az 1800-as somogyi tisztválasztás idején már hivatalban lévő igali alszolgabíróként szerepelt, e pozíciója pedig több mint másfél évtizeden keresztül megújításra került. 1816 júliusában táblabíró, illetve igali főszolgabíró lett Tallián Boldizsár másodalispán¹⁶ helyett. Utóbbi méltóságban az 1817-es tisztújításon megerősítették.¹⁷

11 Értsd parasztként. Sértőbb megnevezés, mint a nemtelen szabadokra használt *ignobilis* jelző.

12 WENZEL 1863. II. 277.

13 MNL SML IV. 1. b. Kgy. jkv. 1808. aug. 8. 1248/1808. Igali alszolgabírói választásról szóló rész.

14 Attalai római katolikus keresztelési anyakönyvek, 1776. okt. 1.

15 SZÖGI 2016. 92.

16 Tallián Boldizsár második alispán, királyi kamarás, korábban igali főszolgabíró. KOVÁCS 2022. 56, 68. Alispánválasztása miatt megürült főszolgabírói tisztségét foglalta el Somogyi Ferenc.

17 L. a már hivatkozott tisztújítási jegyzőkönyveket és a családi csomót.

Tíz évvel Somogyi György sikeres nemességbizonyítása után sem tűntek el a Somogyi család eredetét megkérdőjelező hangok, egy 1816-os (állítólagos) hivatali visszaélés kapcsán Ferencet érte a „nemtelen származás” vádja. Alszolgabírósa utolsó évében pandúrjai feltartóztatták Németh Jakab nagybajomi lakost,¹⁸ illetve két másik kereskedőt, amikor éppen Baté és Nagyberki között útlevel nélkül igyekeztek a vásárba.¹⁹ Az ezt követő eseményekről két eltérő narratíva olvasható a peranyagban. Az eljárásban résztvevő hivatali személyek elmondása alapján semmiféle visszaélés nem történt. Miután Szakmáry József esküdt²⁰ felismerte Németh Jakabot és igazolta annak nemesi jogállását, kiállították a trió részére a hiányzó úti okmányokat és rövid közjáték után tovább engedték őket. Radikálisan másképpen festette azonban le a történeteket Molnár Ágoston kadarkúti plébános,²¹ aki az eset kapcsán vádak egész sorát fogalmazta meg Somogyival szemben. Szerinte az ország alkotmányával ellentétesen vasláncra verték és ütlegették Némethet, semmibe véve nemesi státuszát, amely különösen felháborító, mivel a nemes férfiú az elmúlt években „*Mars mezejére is kiszállani, s a halálnak magát ki tenni nem rettegett*”²² (azaz részt vett a franciaháborúban), miközben Somogyi főszolgabíró egy hatalmával visszaélő, titulusába csalással jutó és paraszti származású ember, akinek állítólagos nemességét ki kell vizsgálni.

Molnár támadásának minden pontja Somogyi nemesi jogállásának megkérdőjelezésére épült, miközben saját – papi hivatása és származása miatti – nemességét hangsúlyozta, illetve követelte, hogy személyesen is hallgassák meg a megyegyűlésen.

18 Nemes ember, a vizsgálati anyagokban egykori gyöngyös(pusztai) gazdasági tisztként, nagybajomi rektorként került említésre.

19 Ma Egyházaskozár.

20 Szakmáry József esküdt a kaposvári járásban. MNL SML IV. 1. b. Kgy. jkv. 1817. okt. 8. 2053/1817.

21 Valójában csak a plébánia ideiglenes adminisztrátora. A kadarkúti anyakönyvek alapján 1816 decemberében vette fel hivatalát, majd 1818 januárjában neveztek ki helyette más adminisztrátort. L. Kadarkúti római katolikus keresztelési anyakönyvek, 1816–1818.

22 MNL SML IV. 1. i. Nob. 448. cs. Somogyi család

Az idősebb fivér ügyétől eltérően Somogyi Ferenc esetében összezártak a rendek, és végig kiálltak az igali főszolgabíró mellett, így magabiztosan kérhette családjá újbóli, ezúttal mindenre kiterjedő, alapos és kétségeket nem hagyó nemességi vizsgálatát.²³ Pere nem egy szokványos bizonyítási eljárás volt, hiszen családi gyökereinek felmutatása mellett állítólagos hivatali visszaéléseiről szóló ügyét is vizsgálta a vármegye, azaz a két vádponttal egy eljárás keretében foglalkoztak.

Molnár Ágoston feljelentő levele 1818. március 2-án került a vármegyei törvényszék elé,²⁴ aminek hatására május 26-án Somogyi Ferenc maga kérte nemessége kivizsgálását.²⁵ Az eljárás első, vizsgálati részében a tiszti ügyész, illetve a tisztikar összegyűjtötte a bizonyítékokat. Anyakönyveket, nemesi lajstromokat, megyegyűlési jegyzőkönyveket kutattak fel. Waldstein Ferenc attalai aldiakónus már a bizonyítási eljárás hivatalos megkezdése előtt, március 20-án megküldte a Somogyi-fivérek szüleinek 1757-es házassági anyakönyv-másolatát. „*Tekintetes Nemes Somogyi Zsigmond Úr Igali Legény összeházasodott Tekintetes Nemes Fekete Katalin Mosdósi Hajadonnal*”²⁶ – állt a *matricula* kópiájában. A bejegyzés igazolta a família nemességének tényét a Somogyi Zsigmond hivatalviselése előtti időkből is, egyértelművé téve, hogy nem a férfi karrierje emelte fel a családot a *nobilitas* sorába.²⁷ Május 26-án további, a család ne-

23 Somogyi György 1808-as nemességigazolásakor a család jogállását az apa, Somogyi Zsigmond vármegyei hivatalviselésével bizonyították, őseinek felkutatása elmaradt. 1818-ban azonban minden fél érdekelt volt a família nemesi eredetének feltárásában, hogy végérvényesen eloszlassák a vissza-visszatérő kételyeket.

24 Sajnos a feljelentő levél nem maradt fenn, de a dokumentum dátuma, illetve az abban felsorolt vádak Somogyi Ferenc 1818. május 26-i reagáló leveléből ismertek. MNL SML IV. 1. i. 448. cs. Nob. Somogyi család.

25 Uo.

26 „*In Novembri 19 Copulatus est P. ac G. D. Sigismundus Somogyi Iuvenis Igaliensis cum Virginiae ac P. ac G. Cathariana Fekete Mosdosiensis testibus P. ac G. D. Ladislo Balogh ac P. D. Benedicto Király.*” Az eredeti anyakönyvi bejegyzés: Attalai római katolikus házassági anyakönyvek, 1757. nov. 19.

27 Somogyi Zsigmond 1760-tól visel hivatalt az igali járásban, először kerületi biztostként.

mességét bizonyító dokumentumok másolatát mutattatta be a vármegyének Siklósy Viktor első ügyész.²⁸ Levéltári kutatásokból kiderült, hogy Somogyi Zsigmond apja (Ferenc nagyapja), János az 1754–55-ös országos nemesösszeírás alkalmával armálista bemutatásával, 1746-ban pedig esküdti hivatalával igazolta státuszát.²⁹ Az eljárás augusztus 17-én három tanú kihallgatásával folytatódott. Bizse György,³⁰ Péterman Ádám³¹ illetve Pölöskei József³² igali lakosok vallomásait előzetesen írásban felvették,³³ a vármegyei törvényszék csupán a tanúskodások szóbeli pontosítását kérte a személyes meghallgatás során. A vallomások a korábban feltárt információkat megerősítették, a rokoni kapcsolatok, a családi hivatalviselések és a nemesi jogállás tényét mind igazolták. Somogyi Ferenc ügyének nemességvizsgálati része egyértelmű eredménnyel zárult, de ebbe Molnár Ágoston nem nyugodott bele.

A kadarkúti plébános még az előző év október 8-ára összehívott vármegyei közgyűlésen kívánt volna hangot adni elégedetlenségének, de az ülésen való részvételét a rendek nemesi származása ellenére sem engedélyezték.³⁴ Miután Molnár hajthatatlan maradt rágalmai feladásában, a vármegye drasztikus fellépés mellett döntött. *„Ezen nem csak felettebb dísztelen, de egyenesen Somogyi Ferenc Fő Szolga Bíró becsülete ellen intézett ki fejezésekkkel*

28 Siklósy Viktor somogyi első ügyész, korábban tiszteletbeli aljegyző. HEGEDŰSNÉ 2022. 71–72.; KOVÁCS 2022. 23, 67.

29 MNL SML IV. 1. i. Nob. 448. cs. Somogyi család.

30 80 éves, római katolikus, apja bíró volt Igalban Somogyi János esküdti hivatalviselése idején.

31 75 éves, római katolikus.

32 64 éves, római katolikus, Somogyi János özvegyét szolgálta egy évig.

33 A következő két kérdést tették fel a tanúknak: „1-ször: Ismerte-e a Tanú néhai Igalban lakozó nemes Somogyi János urat, és micsoda tisztséget viselt az? 2-szor: Tudja-e, kik voltak az ő gyermekei, és hite alatt nevezze meg őket rendszerint, úgy ezeknek maradékát is?” MNL SML IV. 1. i. Nob. 448. cs. Somogyi család.

34 Molnár Ágoston távoltartásának különös pikantériát ad, hogy ugyanezen az október 8-i közgyűlésen tartott a vármegye tisztújítást, amely során Somogyi Ferencet megerősítették igali főszolgabíróként. MNL SML IV. 1. b. Kgy. jkv. 1817. okt. 8. 2053/1817.

készült elől adása a vádoltatott Somogyi Fő Szolga Bíró Urnak ön-
 nön meg újított kérésére elő hozattatván a Jegyző Könyvek, és azok-
 ből világosan ki teszvéen, hogy az 1746-ik Esztendőben véghez vitt
 Nemesek össze írása alkalmatosságával Igalban lakó Somogyi János
 ugyan azon Esztendőben Július 18-án tartatott Nagy Gyűlés Jegy-
 ző Könyvének bizonyossága szerint a valóságos nemesek sorában be
 volt írva, 1755-ik Esztendei Januarius 21-én tartatott Nagy Gyű-
 lés Jegyző Könyvéből pedig megmutatva lévén hogy az 1754-ik Esz-
 tendei November 4-én költ Helytartó Tanács Parancsolatjára fel-
 küldött valóságos és kétségen kívüli Nemesek Lajstromába ugyan
 ezen Somogyi Jánosnak béle foglaltatott nemessége a Nagy Méltó-
 ságú Helytartó Tanács által is helybe hagyatott, minekutána tudva
 volna hogy mind ezen Somogyi Jánosnak fia Zsigmond, mind pedig
 ennek fia vádoltatott Somogyi Ferenc Úr a valóságos Nemesek Laj-
 stromában mindenkor benne voltak nemesi szabadsággal éltek, de
 több tisztos hivatalt [esküdti, biztosi, adószedői, szolgabírói, jegy-
 zői] hivatalokat is ezen Nemes Megyében viseltek: ilyen módon az
 Instantia állítása Somogyi Fő Szolga Bíró Úr nemtelen volta iránt
 megcáfoltatva lévén ezen hivatalbeli Személynek megsértődése az
 Ügyészi Hivatal által Tiszti Váddal fog a Panaszkodó Plébánoson
 megbosszultatni.³⁵ A vármegye részéről a zárómondat nem bizo-
 nyult üres fenyegetésnek, levélben kérték Molnár Ágoston meg-
 büntetését annak egyházi előjárójától, a veszprémi püspöktől:³⁶
 „illetlen rágalmazásért nyilvános elégtételt [...] adni méltóztatson,
 minthogy Méltóságos Gróf Adminisztrátor Ó Nagysága³⁷ azt is je-
 lentette, hogy több ízbeli próbái után sem tudta [a vádak] íróját
 más gondolatokra venni.”³⁸ A püspöki büntetés nem sokat váratott
 magára. Még az év vége előtt a plébánost elmozdították kadarkúti

35 MNL SML IV. 1. i. Nob. 448. cs. Somogyi család.

36 Kurbély György veszprémi püspök, kinek egyházmegyéjéhez tartozott a kadarkúti plébánia. DIÓS–VICZIÁN 1993–2014. VII. 551.

37 Teleki László Somogy főispáni helytartója, főispánja, emellett a Királyi Táblán, majd a Hétszemélyes Táblán bíró. CSÁNKI 1914. 508–509.

38 MNL SML IV. 1. i. Nob. 448. cs. Somogyi család.

szolgálati helyéről, Veszprémbe rendelték, ahol továbbra sem volt hajlandó feladni vádjait, ezért végérvényesen felmentették lelkipásztori feladatai alól. Ahogy a válaszüzenetben is állt: „*máshol nyerendő lelki szolgálatra magát érdemessé nem teendi.*”³⁹

Molnár Ágoston elmarasztalása, illetve a Somogyiak nemességének újbóli igazolása azonban nem jelentett egyet az ügy teljes lezárásával. A vármegye a hivatali visszaélés vádját szintén kivizsgálta, erre külön bizottságot küldött ki Kovács Antal első alispán⁴⁰ vezetésével az igali járásba. A bizottság 1817. november 22-én tett jelentéséből kiderült, hogy se Berkiben, se Batában, se a környező településeken nem hallottak semmiféle kegyetlenségről, amelyet a főszolgabíró követett volna el, egyedül egy többször lopáson ért molnár legény megveretéséről számolt be egy szemtanú. A Németh Jakabot ért konkrét atrocitás kapcsán ugyan nem sikerült a kárvallottat fellelni, viszont két szemtanú is a megvádolt főszolgabíró ártatlanságát erősítette meg.⁴¹ A vizsgálat befejezéseként a Kovács Antal alispán által vezetett bizottság Kadarkútra látogatott, ahol felkeresték a plébániájától megfosztott Molnár Ágostont. Az egykori adminisztrátor korábbi álláspontját – feltehetően a már tárgyalt püspöki fejmosás hatására – revideálta és sajnálatát fejezte ki, hogy hevesen kikelt magából, saját védelmében félretájékoztatásról beszélt.⁴² A vizsgálat befejeztével Somogyi Ferencet a hivatali visszaélési ügyben felmentették, családja nemességét pedig megerősítették, utóbbiról az Udvari Kancellária végzését követően a vármegye pecsétes igazolást állított ki 1818. november 9-én.⁴³

39 Uo.

40 Kovács Antal első alispán, korábban második alispán, országgyűlési követ, táblabíró. KOVÁCS 2022. 29–32, 69. A bizottság munkájában részt vett még Spissich Ignác igali alszolgabíró és Grubanovics Pál igali esküdt. Jelentésük: MNL SML IV. 1. i. Nob. 448. cs. Somogyi család.

41 Az igazoltatásnál jelenlévő, már említett Szakmáry József esküdt, illetve az egyik előállított kereskedő, Bali Ferenc. Az 1818 májusában tett vallomásokhoz l. MNL SML IV. 1. i. Nob. 448. cs. Somogyi család.

42 Uo.

43 Uo.

ÖSSZEGZÉS

Somogyi Ferenc ügye alapján egyértelmű, hogy nemességének megkérdőjelezése, inkább volt a lejáratás eszköze, mint valóban megalapozott vádpont. A főszolgabíró és a kadarkúti adminisztrátor között óriási volt a távolság a korszak társadalmi hierarchiájában; a plébános vádaskodásával messze túllépte saját hatáskörét. Ellenfele nemesi származásának firtatásával, illetve saját nemességének hangsúlyozásával talán javítani kívánta az esélyeit, kísérlete azonban kudarcot vallott. A főszolgabíróval szemben megfogalmazott alaptalan állításai végül saját hivatalának elvesztését okozták. Bár Somogyi Ferenc esetében visszafelé sült el a nemességvitára építő lejáratás, ellenben a főszolgabíró bátyjával, Györggyel korábban történtek jól mutatják, hogy egy politikailag kevésbé beágyazott vármegyei hivatalnoknál, ha nem is méltóságvesztéshez, de nyilvános megszégyenüléshez vezethetett a nemesi ősök ily módon való megkérdőjelezése.

FORRÁSOK

- Attalai római katolikus keresztelési anyakönyvek:
<https://www.familysearch.org/search/film/004660182?cat=378847> (Letöltés: 2022. 11. 03.)
- Kadarkúti római katolikus keresztelési anyakönyvek:
<https://www.familysearch.org/search/film/004674828?cat=379067> (Letöltés: 2022. 11. 03.)
- MNL SML IV. 1. b. Kgy. jkv. = Magyar Nemzeti Levéltár Somogy Megyei Levéltára [továbbiakban MNL SML] IV. 1. b. Köz- és kisgyűlési jegyzőkönyvek
 MNL SML IV. 1. i. Nob. = MNL SML IV. 1. i. Nemességi iratok (Nobilitaria)

FELHASZNÁLT IRODALOM

- ANDRETKY 1909 = Andretzky József: Baranyavármegye nemesei. Taizs József Nyomdája, Pécs, 1909
- ANGYAL 1909 = Angyal Pál: Az első nemesség-vizsgálat Baranyában. A Pécs-Baranyamegyei Múzeum Egyesület Értesítője, 1909/4. 119–126.
- BALOGH 1901 = Balogh Gyula: Vasvármegye nemes családjai. Bertalanffy József Könyvnyomdája, Szombathely, 1901

BODNÁR 2012 = Bodnár Tamás: Borsod vármegye Miskolci járásának nemességvizsgálata 1724–1730. *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve, 2012.* 141–152.

BODNÁR 2013 = Bodnár Tamás: Borsod vármegye Ónodi járásának nemességvizsgálata 1724–1730. *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve, 2013.* 367–376.

BODNÁR–KOVÁCS 2014 = Bodnár Tamás–Kovács-Veres Tamás Gergely: Borsod vármegye szendrői járásának nemességvizsgálata 1724–1730. *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve, 2014.* 255–265.

BODNÁR–KOVÁCS 2015 = Bodnár Tamás–Kovács-Veres Tamás Gergely: Borsod vármegye szentpéteri járásának nemességvizsgálata 1724–1730. *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve, 2015.* 539–555.

CSÁNKI 1914 = Csánki Dezső (szerk.) Somogy vármegye. (Magyarország vármegyéi és városai.). Országos Monografia Társaság, Budapest, 1914

DIÓS–VICZIÁN 1993–2014 = Diós István – Viczián János (szerk.): Magyar Katolikus Lexikon. I–XVII. Szent István Társulat, Budapest, 1993–2014

HEGEDÜSNÉ 2022 = Hegedüsne Virág Anikó: A közvádloi tevékenység jogtörténeti gyökerei Magyarországon 1871 előtt, avagy tisztii ügyészek Somogy Vármegyében a kezdetektől 1849-ig. *Ügyészségi Szemle* 8. 2022/1. 60–77.

JOÓDY 1943 = Joódy Pál: Máramaros vármegye 1749–1769. évi nemesség vizsgálata. Varga József Könyvnyomda, Máramarosziget, 1943

KOVÁCS 2022 = Kovács Dániel László: Két korszak határán. A hivatalviselő elit prozopográfiai vizsgálata Somogy vármegyében 1808 és 1830 között. Szakdolgozat. PTE BTK, 2022

KOVÁCS-VERES 2021 = Kovács-Veres Tamás Gergely: Nemességigazolás Nyitra vármegyében 1754–1755-ben. *Levéltári Szemle* 2021/4. 12–22.

ROMHÁNYI 1913–1916 = Romhányi János: Nemesség igazolás Nyitra vármegyében 1754/1755-ben. *Levéltárosok lapja, 1913–1916*

SCHNEIDER 1934 = Schneider Miklós: Fejér megye nemesi összeírásai 1754, 1809. Számmer Imre Utóda Nyomdavállalat, Székesfehérvár, 1934

SCHNEIDER 1937 = Schneider Miklós: Fejérmegyei nemességvizsgálatok. Számmer Imre Utóda Nyomdavállalat, Székesfehérvár, 1937

SCHNEIDER 1938 = Schneider Miklós: Trencsén megye 1725–1732. évi nemességvizsgálatai. „Vasvármegye” Nyomdavállalat, Szombathely, 1938

SCHNEIDER 1939 = Schneider Miklós: Vas vármegye 1717. évi nemességvizsgálata. „Vasvármegye” Nyomdavállalat, Szombathely, 1939

SCHNEIDER 1940a = Schneider Miklós: Vas vármegye 1726/27. évi nemességvizsgálata. „Vasvármegye” Nyomdavállalat, Szombathely, 1940

SCHNEIDER 1940b = Schneider Miklós: Vas vármegye kétségtelen nemesei 1733-ban. „Vasvármegye” Nyomdavállalat, Szombathely, 1940

SZÁLKAI 2010 = Szálkai Tamás: Az 1754–55. évi országos nemesi összeírás bihari tabellái. (Hajdú-Bihari Levéltári Füzetek 2.) Hajdú-Bihar Megyei Levéltár, Debrecen, 2010

SZÖGI 2016 = Szögi László: A pécsi felsőoktatás intézményeinek hallgatói (1714) 1782–1852. (Felsőoktatástörténeti Kiadványok 12.) Budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetem Egyetemi Levéltára – Pécsi Tudományegyetem Egyetemi Könyvtár és Tudásközpont, Pécs–Budapest, 2016.

WENZEL 1863 = Wenzel Gusztáv: A magyar és erdélyi magánjog rendszere I–II. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Buda, 1863

ABSZTRAKT

Kovács Dániel László

NEMESSÉGVITATÁS MINT A LEJÁRATÁS ESZKÖZE
SOMOGYI FERENC SZIGETVÁRI FŐSZOLGABÍRÓ
NEMESSÉGBIZONYÍTÁSI ÜGYE AZ 1810-ES ÉVEKBŐL

A magyar rendiség utolsó korszaka (1790–1848) politikai harcoktól terhes időszak volt, az egymással rivalizáló köznemesi hangadók nemegyszer törekedtek egymás megbuktatására, és a vármegyei közéletből való kiszorítására. Somogyban például többször felmerülő támadási stratégia – a hivatali visszaélések gyanúja mellett – az ellenfél nemesi státuszának vitatása volt. Tanulmányomban azt vizsgálom, hogy a kétes nemesség vádját miképpen lehetett felhasználni lejárató kampány eszközeként, hogyan zajlott le egy olyan per, nevezetesen Somogyi Ferenc szigetvári főszolgabíró ügye, ahol egy közéleti szereplőt származásának megkérdőjelezésével próbáltak meg diszkreditálni. A hivatalviselőt ért támadás szinte egyedülálló forrásadottságokkal rendelkezik, több mint százoldalnyi eljárási anyag maradt fenn a Somogy Megyei Levéltár Nobilitaria gyűjteményében, így kivételes módon szinte a teljes ügymenet rekonstruálható a korszak jogtörténeti hátterének ismeretében. Elemzésem végére érve megállapítom, hogy a nemesség megkérdőjelezése egy beágyazott vármegyei szereplővel

szemben nem lehetett megalapozott vádpont, csupán egy elkeseredett személy eszköze az ellenfél hiteltelenítésére. Bár Somogyi Ferenc esetében visszafelé sült el a nemességvitatásra építő lejáratás, ellenben más somogyi – és akár családon belüli – példák is jól mutatják, hogy egy újonnan érkező, kisebb kapcsolati tőkével rendelkező vármegyei hivatalnoknál, ha nem is méltóságvesztéshez, de nyilvános megszégyenüléshez vezethetett a nemesi ősök ily módon történő megkérdőjelezése.

Kulcsszavak: rendiség, hivatalviselő, nemességvitalás, nemeségbizonyítás, nobilitaria

PINTÉR TAMÁS

„BIZONYOS HÁT, HOGY SEHOL SEM SZÜLETETT,
SEMMIKOR SEM SZÜLETETT, SEMMIKOR SEM HALT MEG.

DE AZ IS BIZONYOS, HOGY ÉLT.”

KAJDACSY (III.) ANTAL KALANDOS ÉLETÚTJA

BAKSAY SÁNDOR NYOMÁN.

A magyar történelem számos elfeledett és kalandos életútban bővelkedik, melyek joggal tartották lázban az elmúlt idők közvéleményét és nagy népszerűségekre való tekintettel kutatómunkára ösztönzik a jelenkor történészeit is. Ezek az élettörténetek a szakmunkák mellett rendszeresen megjelentek, és a mai napig jelennek meg regények formájában is, amelyek olvasása közben az érdeklődő paradox helyzetbe kerülhet: egyrésztől éppen azért kedveli ezen elbeszéléseket, mert izgalmasabbak, fordulatosabbak a tudományos szakirodalomnál, másrésztől hitelességük a legtöbb esetben feláldozásra került a művészet oltárán. A lehetőség tehát mondhatni önmagát kínálja a történészeknek: a leg híresebb esetek közé tartozik gróf Buttler János „különös házassága” Mikszáth Kálmán-regényből, de születetett már kutatás a „kőszívű ember” és fiainak megtalálása érdekében is. Tanulmányomban egy hasonló történetet, Baksay Sándor *Kajdacsi Antal* című elbeszélésének valóságtartalmát kívánom górcső alá venni, hogy a levéltári iratokkal, illetve a kurrens szakirodalommal összehasonlítva reális képet kaphassunk „*Baranya hajnalcsillagának*” valóban kalandos életútjáról. Mindezek mellett igyekszem választ adni arra, hogy az említett irodalmi mű tekinthető-e potenciális, alternatív történeti forrásnak, van-e lehetőség annak elemzése kapcsán releváns és hiteles történeti tények megállapítására. Mielőtt kísérletet teszek fikció és valóság szétválasztására, illetve Baksay „főhősének” és a valóságos Kajdacsy Antal életének összehasonlítására, célszerűnek tartom a történet szerzőjének és elbeszélésének rövid bemutatását.

Baksay Sándor szépíró, költő, műfordító és református püspök 1832. július 28-án született a Baranya vármegyei Nagypeterden, ahol apja, Baksay László református tanító volt. A gimnáziumot Csurgón végezte, majd a szabadságharc bukása után egy évig Nagy-Tótfalu tanítója volt. A teológiai képzést 1854-től Kecskeméten végezte el, ezután a halasi gimnázium, majd 1862-től a csanádi, 1866-tól a kunszentmiklósi református közösség lelkésze volt.¹ 1872-től a Kisfaludy-társaság tagja, 1878-ban a solti református egyházmegye főesperese lett, végül 1884-ben a Magyar Tudományos Akadémia levelező, 1903-tól rendes tagjává választották. A genfi tudományegyetem tiszteletbeli doktora, 1904-től a dunamelléki református egyházkerület püspöke volt egészen 1915. június 18-án Kunszentmiklóson bekövetkezett haláláig.² Nevének ma a kunszentmiklósi Baksay Sándor Református Gimnázium és Általános Iskola állít emléket.

Baksay *Kajdacs* Antal c. története 1890 decemberében jelent meg a Budapesti Hírlap hasábjain.³ A közölt publicisztika teljes szövegét jelen tanulmányomban nem áll módomban közölni, így a könnyebb összehasonlítás érdekében 12 olyan pontot fogalmaztam meg, melyek a Baksay által kreált életút legfőbb mérföldköveinek nevezhetők:

1. Egy „nem létező helyen”, Damolyoson született (tehát *„tulajdonképpen sehol sem született”*) 1800-ban vagy 1807-ben (*„de mivel [...] születése sehol bejegyezve nem található, bele kell nyugodnunk, hogy Antal úr semmikor sem született”*).
2. Apja *„negyven esztendeig kormányozta a megyét, s hat ízben volt követ, fényes nevet s jelentékeny vagyont hagyott fiára”*.
3. A „főhős” 21 éves korában kapta *„hóna alá a diplomát”, „Meg is tették mindjárt tiszteletbeli főjegyzőnek.”* Ezek után a vármegye alispánja lett.

1 VÁRADY 1896. 416–417.

2 Baksay Sándor gyászjelentése: <https://dspace.oszk.hu/handle/20.500.12346/316976> (Letöltés dátuma: 2022. 11. 12.)

3 BUDAPESTI HÍRLAP 1890. december 25., 10. évfolyam, 353. szám, 19–20.

4. Baranya vármegye országgyűlési követének választották, a kormánypárttal szavazott.
5. Pozsonyban szerencsejátékra adta magát és elvesztette vagyonát.
6. Pénztárcája egy színésznőhöz került, majd párbajt vívott, ezért bujdosnia kellett.
7. Bujdosása alatt színésznek állt.
8. Visszatért Baranyába, ahol főjegyző, majd főszolgabíró, később drávai-biztos és útibiztos lett.
9. 1848-ban honvédhadnagy, a szabadságharc után Törökországba emigrált. Az emigráció alatt halálhírért keltették, s *„így teljesült be végzete. Sehol sem született, semmikor sem született és sehol sem halt meg.”*
10. Kálvinista presbiter Isztambulban és Bukarestben.
11. A koronázás (1867) után visszatért Baranyába, ahol 70 évesen komisszár lett, s *„ugratják, hogy közben törökké lett”*.

Nyolcvan esztendősen tette le a komisszárságot, majd „helyben”, azaz Baranyában halt meg. Vele a címet megfordították, azaz a család férfiága kihalt.

Úgy gondolom, a felsoroltak alapján kijelenthető, hogy ha Kajdacsy csak azok felét is átélte a valóságban, már akkor is mozgalmas és izgalmakkal teli életet élhetett. De milyen Kajdacsy Antalt ismerhetünk meg a szakirodalom és a levéltári források alapján? Ahhoz, hogy a Baksay-féle történet Kajdacsiját és a felsorolt pontokat össze tudjuk vetni a történettudomány eredményeivel, röviden meg kell ismernünk néhány családtag élettörténetét. A könnyebb azonosítás, és az esetleges félreértések elkerülése végett még a család bemutatása előtt érdemesnek tartom megjegyezni, hogy a Kajdacsy család tagjai közül hárman is viselték az Antal keresztnévet. Baksay története, egyértelműen a legifjabbnak, Kajdacsy (III.) Antalnak kívánt emléket állítani.

A kajdacsi Kajdacsy család valószínűleg a Dél-Dunántúlról származott, ahogyan előnevét is a Tolna vármegyei Kajdacs

településről vette. A török kiűzése és a vármegyék ismételt felállítását követően Kajdacsy Zsigmond nevével találkozhatunk elsőként Tolna vármegye közgyűlésein az 1730-as években, aki a Moson vármegyei Ebergőrcről költözött vissza a térségbe.⁴ Kajdacsy Zsigmond sikertelenül próbált bejutni a Tolna vármegyei tisztkarba,⁵ helyette Baranyában, az 1736-os tisztújítás alkalmával siklói főszolgabíróvá választották, s 1742-től már a baranyai táblabírók között találjuk.⁶ A család pozícióit gyermekei szilárdították meg: elsőszülött fiát, Kajdacsy Ferencet (1733–1798) 1775-ben Tolna vármegye alispánjává, 1792-ben országgyűlési követévé választották,⁷ lánya, Kajdacsy Terézia Kardos János baranyai főjegyző, későbbi másodalispán felesége lett.⁸ A Baranya vármegyei tisztkarban másik fia, Kajdacsy (I.) Antal (1745–1811) vitte tovább az apai örökséget.

Kajdacsy (I.) Antal (1745–1811) Domolos-pusztán (Somogy vármegye, ma Szigetvár része) született.⁹ Az 1773. január 5-én tartott tisztújításon a hegyháti járás főszolgabírójának választották,¹⁰ majd 1777-től a mohácsi járásba helyezték.¹¹ 1787. január 2-án báró Splényi József másodalispánná nevezte ki,¹² az 1790. április 7-én tartott tisztújításon első alispánná választották.¹³ A vármegye első hivatalát 1811. július 19-én bekövetkezett haláláig

4 HORVÁTH 1974. 149.; A család eredetét és további ágait lásd: MADARÉSZNÉ 2016. 103–109.

5 HORVÁTH 1974. 149.

6 VIDE CZ 1999. 40.

7 PÁLMÁNY 2019. 721–722.

8 ÓDOR 2014. 77. Ódor Imre tévesen 1768-ra datálta a házasságot, valójában 1756. június 11-én házasodtak össze. Kardos János és Kajdacsy Terézia házasságának anyakönyvi kivonata elérhető a familysearch.org adatbázisában: Bonyhád, Római Katolikus Egyház, Anyakönyvek, 1727–1895, Házasultak 1743–1895, 1756. július 11. <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:3Q9M-CSVW-MSY6-C?i=15&cat=434136> (Letöltés dátuma: 2022.11.11.)

9 PÁLMÁNY 2019. 720.

10 ANGYAL 1911. 136–137.

11 ÓDOR 1995. 27.

12 ANGYAL 1913. 71.

13 MNL BaML IV. 1. a. 167/1790.

töltötte be.¹⁴ Az 1790/91. évi országgyűlésre Baranya vármegye követévé választották, majd Baranya vármegye koronaőrző bandériumának parancsnoka lett. Az országgyűlés alkalmával II. Lipót aransarkantyús vitézzé avatta.¹⁵ Kivételes tehetségét és a vármegyei nemesség bizalmának töretlen bírását jelzi, hogy összesen 7 alkalommal választották országgyűlési követévé,¹⁶ ami a reformkor előtti Baranya vármegyében példátlan teljesítmény volt. Kajdacsy (I.) Antal fiai közül Mihály egyházi pályára lépett, Kajdacsy (II.) Antal pedig követte apját a tisztikar hivatali pályáján.

Kajdacsy (II.) Antal (Pécs, 1779. május 27.¹⁷ – Pest, 1830. december 1.¹⁸) Baksay főhősének apja. Felsőoktatási tanulmányait 1794-től Pécssett végezte, 1798. december 10-én lett a Királyi Tábla jurátusa. 1800. március 21-én, tehát közel 21 évesen (hivatalosan májusban töltötte be a 21. életévét) tette le az ügyvédi vizsgát.¹⁹ Még ez év szeptember 24-én verebi Végh Péter főispán második aljegyzőnek,²⁰ majd 1802. április 6-án első aljegyzőnek nevezte ki.²¹ Az 1803. június 13-án tartott tisztújításon a hegyháti járás főszolgabírójává választották.²² 1810. szeptember 12-én ugyan alulmaradt a másodalispáni választáson, de főszolgabírói hivatalát meg tudta őrizni.²³ Apja halála után rá esett a vármegye választása, így Baranya egyik országgyűlési követe lett az 1811/12. évi diétán. Az 1813. május 20-án tartott tisztújításon másodalispánná választották.²⁴ Egészen haláláig, 17 éven át viselte a másodalispáni hivatalt, ám a teljes képhez hozzátartozik, hogy 1813 és

14 MNL BaML IV. 1. a. 1336/1811.

15 ÓDOR 2014. 75.

16 Ő képviselte Baranya vármegyét az 1790/91.; 1792.; 1796.; 1802.; 1805.; 1807. és 1808. évi országgyűléseken.

17 PEL III. 102. Pécs–Belváros, keresztelési anyakönyvek (1778–1787), 1779/28. oldal

18 Répás Leopold jelentése Kajdacsy (II.) Antal haláláról: MNL BaML IV. 1. a. 144/1831.

19 SZÖGI 2016. 93. és PÁLMÁNY 2011. 972.

20 MNL BaML IV. 1. a. 1197/1800.

21 MNL BaML IV. 1. a. 507/1802.

22 MNL BaML IV. 1. a. 946/1803.

23 MNL BaML IV. 1. a. 2146.1/2/1810.

24 MNL BaML IV. 1. a. 1017/1813.

1832 között Baranyában nem tartottak tisztújítást (ahol le lehetett volna váltani), így egyedül a főispán döntésén múlt, hogy ilyen hosszú ideig hivatalában maradt. A hivatalnoki visszaélések megszüntetése végett 1815-ben királyi biztos érkezett Baranyába,²⁵ aki a hozzá intézett feljelentések miatt 1818-ban felfüggesztette hivatalából.²⁶ A vármegye végül 1824-ben visszahelyezte másodalispáni székébe,²⁷ bár a vizsgálat még nem zárult le ellene.²⁸ 1825-ben ismét országgyűlési követé választották,²⁹ tevékenységét egy titkosrendőri jelentés így jellemezte: „Egy nagyon jóérzésű férfi, [...] A legkitűnőbb egyének egyike.”³⁰ A kormánnyal szembe helyezkedők természetesen már kevésbé értékelték ilyen pozitívan a működését. Deák Antal 1825 októberében úgy fogalmazott, hogy az ellenzékiek nem igazán tartanak Kajdacsytól, „mert eszével sem ér oda, ahová a többi, de commissio [vizsgálat – P. T.] alatt is lévén, tart talán attól, amit távolról értésére adtak, hogy kibőffentik bibéjét, ha sokat erőlködik.”³¹ Somogy vármegye rendjei elkeseredésüknek ad-

25 Az első királyi biztos ócsai Balogh Péter zólyomi főispán volt. MNL BaML IV. 1. a. 1553/1815. Balogh nem sokkal Kajdacsy felfüggesztése után elhunyt (1818. október 16.), helyét Adamovich Antal vette át, mint új királyi biztos (1819. január 28.): MNL BaML IV. 1. a. 57/1819.; Adamovich ugyanakkor rokonságban volt a Kajdacsy családdal (s valószínűleg maga sem akart belefolyni egy ilyen kényes ügybe), így a Helytartótanács utasításának megfelelően egy bizottság létrehozását kérte a vármegyétől az ügy vizsgálatára, Adamovich ezzel kivonta magát a bizottsági munkából. MNL BaML IV. 1. a. 463/1819.; Adamovich-ot végül saját kérelmére felmentették, helyét 1820-ban báró Malonyai János vette át: MNL BaML IV. 1. a. 770/1820.

26 MNL BaML IV. 1. a. 2/1818.

27 MNL BaML IV. 1. a. 1490/1824.

28 A vizsgálat 1834-ben záródott le, eddigre Kajdacsy (II.) Antal már elhunyt. A Helytartótanács 1834. március 14-én a 6900. szám (6900/1834.) alatt kelt intéző levele szerint Kajdacsy (II.) Antal, akkori másodalispán a baranyai „hidak körül tett összesen 780 bankócédula menő kovács munkának árát önkényesen csak hét helysége vetette”, ezért „meghagyattatik a Rendeknek, hogy ezen sommát a házi pénztárból fizessék meg a kérdéses hét helységnek közönségeinek” MNL BaML IV. 1. a. 1294/1836. A vizsgálat eredményéből látható, hogy a vád meglehetősen „kicsinyes” ügyre vonatkozott, felfüggesztése csak az elrettentést szolgálta.

29 MNL BaML IV. 1. a. 1678/1825.

30 PÁL MÁNY 2011. 972.

31 Deák Antal levele Oszterhueber Józsefhez, Pozsony, 1830. december 6. Idézi: MOL-NÁR 2019. 67.

tak hangot azzal kapcsolatban, hogy Kajdacsy „mennyre exponálja magát a kormány érdekében” s egyenesen felszólították Baranyát, hogy hívja vissza „hazafiatlan követeit”.³² Széchenyi István szavai szerint „Der ist servil” és „Spricht matt gegen Nagy – Sagt Dummheiten”,³³ Kölcsey Ferenc pedig „gonoszlelkűnek” nevezte.³⁴ A bécsi kormányzat minden bizonnyal értékelte Kajdacsy (II.) Antal diétai munkálkodását, 1829 áprilisában ugyanis a Helytartótanács tanácsosává nevezték ki, így elhagyta Baranyát.³⁵ Mindezek ellenére 1830 augusztusában – távollétében – ismét Baranya országgyűlési követévé választották.³⁶

Kajdacsy (II.) Antal Pozsonyban halt meg az országgyűlés ideje alatt, 1830. december 1-én gutaütést (stroke-ot, szélütést) kapott.³⁷ Halálának körülményei meglehetősen nagy visszhangot keltettek, lévén (Kazinczy szavaival élve) egy „szép εταίρα” [örömlány, kurtizán – P. T.] társaságában érte a vég.³⁸ Kajdacsy (II.) Antal öröksége nagy összegű tartozás volt, mely végül a család pénzügyi csődjéhez vezetett. Az örökösei közötti osztozkodás az 1830-as évek végére valószínűleg lezárult,³⁹ ám a vármegye még 1844-ben is hozott határozatot a néhai Kajdacsy (II.) Antal csőd eljárásának kérdésében.⁴⁰

Érzékelhető tehát, hogy bár még el sem jutottunk Baksay történetének Kajdacsyához, de néhány pontot már így is képesek vagyunk azonosítani: a „nem létező helyen”, Damolyoson való születés kapcsán (1. pont) láthatjuk, hogy ez valójában nagyapjára, Kajdacsy

32 BALÁZS 2014. 426.

33 „Szervilis [szolgái – P.T.]” illetve „tompán válaszolt Nagynak [felsőbüki Nagy Pálnak – P.T.], ostobaságokat mond.” VISZOTA 1926. 627–628.

34 FENYŐ 1975. 783.

35 MNL BaML IV. 1. a. 1655/1830.

36 PÁLMÁNY 2011. 972.

37 Répás Leopold jelentése Kajdacsy (II.) Antal haláláról. MNL BaML IV. 1. a. 144/1831.

38 Kazinczy levele Somosy Jánosnak. 1831. január 14., lásd: VÁCZY 1911. 452.

39 Kajdacsy Julianna Hidason kapott birtokot, míg Kajdacsy (III.) Antal átengedte a domolosi birtok egy részét Kajdacsy Mihálynak: Kajdacsy Mihály levele Kajdacsy Antalhoz 1834. február 15. MNL BaML IV. 19. e. 8. jelzet

40 MNL BaML IV. 1. a. 1859 és 1865/1844.

(I.) Antalra igaz. A 2. pontban az apja vonatkozásában megfogalmazott állításokban ugyancsak nagyapjára ismerhetünk a hatszori (valójában hétszeri) követté választás tekintetében. Az, hogy apja „*negyven esztendeig kormányozta megyét*”, valójában nagyapja és apja hivatali éveinek összeadásából vezethető le, hiszen Kajdacsy (I.) Antal 1787–1790 között másod-, majd 1790–1811 között első alispán (3+21 év) volt, Kajdacsy (II.) Antal pedig 1813–1830 között (17 év) volt Baranya vármegye másodalispánja. Az 5. és 6. pontokban megfogalmazott vagyonesztés, illetve a színésznővel kapcsolatos történet egyértelműen (II.) Antal halálának körülményeire utal. A színésznővel való kapcsolat, valamint a szerelem nevében vívott párbaj, az e miatti bujdosás egyértelműen a valós történeti események irodalmi átdolgozásának tekinthető. Baksay története ezáltal romantikusabbá vált, és „nemesebb” indítékot adott arra a kérdésre, hogy mi is történhetett Pozsonyban, mindemellett lehetőséget teremtett arra, hogy feloldja a Kajdacsy (II.) Antal halála és (III.) Antal tisztikarba való belépése közötti ellentmondást.

Mit tudunk a források alapján „*Baranya hajnalcsillagáról*”, a negyedik generációba tartozó Kajdacsy (III.) Antalról, Baksay főhőséről? A legtöbb szakirodalom 1805–6 közé helyezi születését, szüleinek Kajdacsy Antalt és Somssich Annát jelölve meg.⁴¹ A valóság ezzel szemben az, hogy Kajdacsy (III.) Antal Sásdon született 1807. március 20-án Kajdacsy (II.) Antal és Vészits Terézia házasságon kívüli, természetes fiaként.⁴² Iskoláiról kevés biztos információval rendelkezünk: Pálmány szerint az 1823/24-i tanévben járt a Győri Királyi Jogakadémia első bölcsészeti osztályba, majd egy évig önkéntes volt az 1. huszárezrednél (1823).⁴³ Ezzel szemben a neve valóban megtalálható a Győri Királyi Jogakadémia hallgatói között, de azt 1822-ben jelzik az I. évfolyamos bölcsészeti osztályban.⁴⁴ Ugyancsak megtalálhatjuk a Zágrábi Királyi

41 BONA 1999. 146.; PÁLMÁNY 2011. 973.; KAPOSÍ 2014. 21.

42 PEL III. 114. Sásd, vegyes anyakönyv (kereszteltek, házasultak 1799–1832), 1807/45. oldal

43 PÁLMÁNY 2011. 973.

44 JUHÁSZ 2017. 334.

Jogakadémia 1821. évi névsoraiban, mint az első bölcséleti osztály hallgatóját.⁴⁵ Érzékelhetjük, hogy az adatok alapján osztályismétlésről van szó, de érdemes figyelembe venni, hogy Kajdacsy (III.) Antal ekkor még csak 14 éves volt.

Hivatali karrierjével kapcsolatban meglehetősen szűkszavúak az életét feldolgozó szakmunkák. Németh Béla szerint az 1834-ben lemondó Siskovics József helyére apja és nagyapjai miatt választották országgyűlési követté. 1840-ben főjegyzői hivatalát elhagyta, majd *„Színi pályára lépett és vagyonát még atyja adóssága miatt elvesztvén, egészen elkallódott és benne a család is kihalt.”*⁴⁶ A Pálmány-gyűjtés átvette Bona adatait, miszerint: *„1839-től Baranya megye főjegyzője, 1845-től csendbiztos.”*⁴⁷ Ódor Imre kutatási alapján Kajdacsy pályáját siklói esküdtként (1829–31) kezdte, 1832-től országgyűlési követ, 1836-tól szentlőrinci főszolgabíró, majd 1840-től a megye főjegyzője volt.⁴⁸ Ezek után hivatalát elhagyva színésznek állt.⁴⁹

Baranya vármegye nemesi közgyűlésének jegyzőkönyvei szerint a következőképpen választhatjuk fel Kajdacsy (III.) Antal hivatali pályáját: Végh István főispán 1828-ban tiszteletbeli aljegyzővé nevezte ki,⁵⁰ majd 1829. január 8-án, 22 évesen, ugyancsak főispáni kinevezéssel nyerte el a siklói esküdti hivatalát,⁵¹ melyet egészen 1832-ig töltött be. Az 1832. május 7-i tisztújításon szentlőrinci alszolgabírónak választották,⁵² az 1836-os tisztújításon pedig megerősítették hivatalát.⁵³ Közben 1835-ben átvette a lemondó Siskovics József helyét,⁵⁴ mint Baranya vármegye országgyűlési követe. Diétai működése kapcsán a legtöbb szakirodalom megjegyzi, hogy a vármegye

45 DUROVICS – SZÖGI 2019. 301.

46 NÉMETH 1897. 665 és 669.

47 BONA 1999. 146. és PÁLMÁNY 2011. 973.

48 ÓDOR 1997. 100.

49 ÓDOR 1991. 178.

50 MNL BaML IV. 1. a. 1744/1828.

51 MNL BaML IV. 1. a. 79/1829.

52 MNL BaML IV. 1. a. 1002/1832.

53 MNL BaML IV. 1. a. 1806/1836.

54 MNL BaML IV. 1. a. 441/1835.

apja munkássága miatt választotta őt, mondván, hogy ő is a kormány mellett fog állást foglalni, de ezzel szemben az ifjú (III.) Antal Kossuth Lajos hívévé vált.⁵⁵ Itt tehát érzékelhető, hogy a 4. pont szerinti állításban Baksay ismét összemosta apa és fia tevékenységét. 1837. november 14-én Somssich Pongrác főispán szentlőrinci főszolgabíróvá nevezte ki,⁵⁶ majd az 1839. május 21-én tartott tisztújításon a vármegye főjegyzője lett (ugyancsak főispáni kinevezéssel).⁵⁷ 1840. november 24-én üresnek nyilvánították a hivatalát, mondván fél éve nem sikerült kapcsolatba lépni vele.⁵⁸ 1842-ben táblabíró, míg 1843-ban már volt csendbiztosként találkozhatunk vele.⁵⁹ Feladatainak végzését közmegelegedés övezte, alakja gyakran megjelent a kortárs sajtótermékek hasábjain.⁶⁰ Egészen 1848-ig működött csendbiztosként, míg 1848. június 12-én a vármegye hadnagynak ajánlotta az önkéntes honvédség soraiba.⁶¹

55 Kajdacsy Kossuthról: „Azon eredményes férfiúnak is ki hazánknak közóhajtását, nyilvánosságot férfias állhatatossággal terjesztvén az előítéleteken oly rést ütött, melyet haladó kor sietséggel fog tágtítani, de önkényes hatalom elzárni nem képes.” Idézi: KOSÁRY 1946. 127.

56 MNL BaML IV. 1. a. 2711/1837.

57 MNL BaML IV. 1. a. 1751/1839.

58 MNL BaML IV. 1. a. 3794/1840.

59 MNL BaML IV. 1. a. 1217/1843.

60 A Nemzeti Ujságban [sic!] a következő történet olvasható 1844-ből: „A személyes és vagyónbeli bátorság megyénkben helyreállott ismét, mióta új csendbiztosunk Kajdacsy Antalnak sikerült a múltkor említettem rablócsoport 4 egyénétfegyveres ellentállás után kézre keríteni.” NEMZETI UJSÁG 1844. december 21., 39. évfolyam, 100. szám, 413.; Egy másik történet 1845-ből: „Ez úttal alkalmat veszünk magunknak némelly más hírekről is tudósítani az érdemes közönséget. Határunkban nem igen régen Kajdacsy Antal n. Baranyamegye derék csendbiztosa négy híres rablót fogott el, kik hozzánk által szöktek. A derék tisztviselő éjjel nappal egyiránt — ön élte feláldozásával több napig — sarkalta e gonosztevőket, míg bámulandó ügyességének sikerült azokat Baracska és Báthmonostor közt éjjel elfogni. Megvalljuk illy pontos és ügyes hivatalnokot keveset ismertünk; azért üdvözöljük a közbátorság e derék bajnokát, ki sok ezernek háláját vívta ki magának azzal: hogy őket e gonosztévők rettegletéseitől megmenté.” NEMZETI UJSÁG 1845. március 14., 40. évfolyam, 42. szám, 167.; illetve ugyancsak a Nemzeti Ujság tudósít a Bács vármegyében megtelepedő haramiákról, mikor is megjegyzi: „Egy darab idő óta a baranyai csavargók megyénkben biztosb menhelyet hisznek magoknak feltalálhatni; úgy látszik, tudják, hogy nem megyénkben lakik a híres Kajdacsy”. NEMZETI UJSÁG 1845. november 30., 40. évfolyam, 172. szám, 691.

61 MNL BaML IV. 1. a. 1327/1848.

Mielőtt az 1848 utáni időszakot tárgyalnánk, térjünk vissza Baksay és a meghatározott pontok vizsgálatához. Érzékelhető, hogy a 8. pontban felsorolt hivatalokat (főjegyző, majd főszolgabíró, később drávai-, és útibiztos) Kajdacsy valóban betöltötte, igaz, a sorrendjükben már eltérés tapasztalható. Az egyetlen hivatal, amit Baksay Kajdacsynak tulajdonított, az alispáni hivatal volt – mint láthattuk, ezt a családból csak apja és nagyapja viselte. A kortárs sajtó tudósítása alapján ugyanakkor elfogadhatjuk Baksay azon állításait, miszerint Kajdacsy „messze földön híres” komisszár volt.

De van-e valóság alapja a 7. pontban foglaltaknak, miszerint „bujdosása alatt színésznek állt”? Mint az látható, az általam idézett szakirodalmakban is megjelenik a színészet, mint Kajdacsy által végzett tevékenység az 1840 és 1843 közötti időszakban. Fontos kiemelni, hogy a Baksay-mű került elsőként nyomtatásba 1890-ben. Csak ezt követte Németh munkája 1897-ben, azaz ő már olvashatta Baksay írását, Ódor Imre pedig Némethre hivatkozva tette megállapítását.

A felvetés alapját, miszerint Kajdacsy (III.) Antalból színész lett, egy 1854-es irat képezheti, melyben Cseh Eduárd megyefőnök értesítette Nagy József pécsi polgármestert egy Kajdacsy Antal nevű színész letartóztatásáról.⁶² Tovább erősítheti a „színészi” vonalat, ha vizsgálat alá vesszük az 1840 előtti pécsi színjátszás történetét. 1839. július 20-án a vármegyei közgyűlés határozatot fogadott el, miszerint „*a Pécsen létező s a kebelbéli nemesség szárnya alá vont Nemzeti Színész Társaságot pártolni elhatároztunk.*”⁶³ *A baranyai nemesség tehát elhatározta, hogy meg kívánja szervezni Pécs első Magyar Színházát, az előkészületek elvégzésére pedig egy bizottságot alakítottak, amely egyben a közadakozásból befolyt összegekre is ügyelt. A pénzalapot kezelő állandó bizottság elnöke Kajdacsy főjegyző és táblabíró*

62 „A jobb sorsra is érdemes nemesi származású komédiást még 1853 decemberében tartóztatták le. Vétsége az volt, hogy 1000 Ft tartozását nem adta meg.” Pécs Városi Tanács. iratai 8/1854. Idézi: KERÉNYI 1992. 102.

63 MÁRFI 1995. 439.

lett. A szerződöttetett színtársulat vezetését a pécsi Nemzeti Casinó testülete vállalta magára: a vezetőség 7 főből állt, elnökei Mihálovits Imre és Kajdacsy (III.) Antal voltak.⁶⁴ Kajdacsy (III.) Antalnak tehát kétségkívül volt kötődése a pécsi színjátszáshoz, noha azt nem sikerült bizonyítani, hogy ő maga személyesen, gyakorló színészként játszott-e konkrét színdarabokban.

Baksay pontjai szerint Kajdacsy Antal életének következő jelentős állomása a honvédség, majd az emigráció volt. Kajdacsy 1848 júniusában hadnagyként csatlakozott a Pécsen alakuló 8. honvédszászlóaljhoz,⁶⁵ s mivel személye a szabadságharc hősei közé emelkedett, a szakirodalom részletesen ismerteti katonai előmenetelét.⁶⁶ Az emigráció tényével kapcsolatban ugyancsak egyetemes a kutatás, jóllehet annak kezdete már ellentmondásokkal teli. Szabó Ferenc munkájából tudjuk, hogy 1851-ben Csongrád vármegyébe kineveztek egy Kajdacsy Antal nevű csendbiztost az exponenciálisan növekvő betyártámadások számának csökkentésére,⁶⁷ az jóllehet nem bizonyítható, hogy ezen Kajdacsy megegyezik a Baranyában tevékenykedett korábbi csendbiztossal. Bona Gábor adatai alapján 1849 novemberében besorozták a császári hadseregbe, majd 1850-ben elbocsátották. Ezek után Törökországba emigrált.⁶⁸ Vele szemben Bodó László azt állítja, hogy „A szabadságharc utolsó napjainak valamelyikén Törökországba menekült.”⁶⁹ Albert Gábor csak az emigráció helyszínét, Törökországot adja meg, pontos dátumot nem közöl.⁷⁰ Borsi-Kálmán Béla az első, aki színészként utalt rá. Szerinte Kajdacsy „színész, őrmester a Magyar Honvédségnél a szabadságharc idején; emigrációjában az 1850-es évek közepén Konstantinápolyban élt, és az oszmán

64 MÁRFI 1992. 25.

65 MNL BaML IV. 1. a. 1327/1848.

66 DEÁK 1981. 562.; BODÓ 1998. 111.; BONA 1999. 146.; CSORBA 1999. 375.; ALBERT 1999. 277.; BORSI-KÁLMÁN 2018. 265.

67 SZABÓ 1959. 61–62.

68 BONA 1999. 146.

69 BODÓ 1998. 111.

70 ALBERT 1999. 277.

főváros református egyházának véne volt.⁷¹ Ezek alapján úgy gondolom kijelenthető, hogy Baksay a törökországi emigráció említésével valóban tényszerű megállapítást tett, de annak kezdete nem tárható fel pontosan a szakirodalom alapján.

De van-e valóságalapja a 10. pontban megfogalmazott tevékenységkörnek, nevezetesen, hogy emigrációja alatt Kajdacsy „kálvinista presbiterré” vált Isztambulban és Bukarestben? Eddigi tudomásunk szerint Kajdacsy (III.) Antal a római katolikus vallást követte, ezt bizonyítja születési és házassági anyakönyvi kivonata is, tehát a református presbiterré válás meglepő lépésnek nevezhető. A fenti idézetből látható, hogy Borsi-Kálmán Béla is átvette a presbiteri hivatalviselés tényét, mellette pedig Csorba György is beszámolt arról, hogy Kajdacsy 1854-ben az isztambuli magyar protestáns közösség ülnöke volt.⁷² Talán legfontosabb forrásnak a kérdés kapcsán a kortásnak nevezhető *Protestáns egyházi és iskolai lapok* tekinthető, amely egyik 1866-os számában tudósít arról, hogy Kajdacsyt 1854. december 10-én a keleti magyar protestáns egyházi közönség öttagú állandó bizottmányában (presbiteriumában) ülnökké választották.⁷³

Kajdacsy emigrációs időszakának következő állomását a romániai fejedelemségekben jelöli meg a szakirodalom, illetve így tesz maga Baksay is. A krími háborút (1853–1856) lezáró párizsi béke részeként nemzetközi bizottság jött létre a dunai kereskedelem és a hajózás szabadságának garantálására. Borsi-Kálmán szerint ez biztosított megélhetést a helyben tartózkodó magyar emigránsok egy részének, köztük Kajdacsynak is, aki az Európai Bizottság dunai tisztviseelője volt Tulceában.⁷⁴ A Pesti Napló 1878. július 31-én megjelent névtelen beszámolója szerint 1857-ben Kajdacsy raktárfelügyelőként működött, szintén Tulceában.⁷⁵ Csorba 1859-

71 BORSI-KÁLMÁN 2018. 265.

72 CSORBA 1999. 375.

73 *PROTESTÁNS EGYHÁZI ÉS ISKOLAI LAPOK* 1866. november 28., 9. évfolyam, 43. szám, 1373–1374.

74 BORSI-KÁLMÁN 2018. 265.

75 *PESTI NAPLÓ* 1878. július 31., 29. évfolyam, 185. szám, 1.

re helyezte szerepét az al-dunai fegyverszállításokban, majd a Duna szabályozása kapcsán Szulinán raktárfelügyelőként említi.⁷⁶ Érzékelhető tehát, hogy az isztambuli mellett a román fejedelemségben való tartózkodás is alátámasztható, a presbiteri tevékenység azonban csak a törökországi időkre igazolt: Baksay állítását tehát nem fogadhatjuk el teljes mértékben.

A kiegyezést követő általános amnesztia megadta a lehetőséget a hazatelepülésre. Ahogy azt Baksay is megjegyezte, Kajdacsy is a koronázás után térhetett haza. A Pécsi Lapok 1867. július 18-i tudósítása szerint a pécsi Nádor szállodába érkezett meg „Kajdacsy törökbasa Widdinből,⁷⁷ ám ekkor még nem maradt Baranyában, november 10-én ugyancsak Vidinből érkezett vissza Pécsre.⁷⁸ Itt ismét egy „Baksay pontot” (11. pont) láthatunk igazolódni, hisz az ő történetében is megjelent, hogy Kajdacsy „időközben törökké lett”. Valószínűsíthetjük, hogy ezek után telepedett le újra a vármegyében, 1867. december 30-án már siklói lakosként adakozott egy aradi vértanúknak tervezett emlékoszlop felállításához.⁷⁹

Minden jel arra utal, hogy Kajdacsy kísérletet tett az emigráció előtti életéhez való visszatérésre, az 1868. évi január 7-én tartott vármegyei közgyűlésen fel is szólalt.⁸⁰ Baksay szerint a hazatérés után komisszáriusnak, azaz csendbiztosnak nevezték ki. Ezt megerősíti az 1849 utáni forrásaim közül talán a legfontosabbnak nevezhető, Osváth Pál visszaemlékezése: „1868-ban minden törvényhatóság felkérte egy Budapesten tartandó rendőrtiszti értekezletre képviselőt küldeni”, s az értekezlet helyettes elnökévé „Kajdacsy Antal volt orsz. képviselő [kiemelés tőlem – P.T.] csendbiztostársunkat választottuk.”⁸¹ Ez az egyetlen olyan kortárs feljegyzés, amely egyértelmű egyezésre utal az 1849-ben emigráló és az 1867-ben visszatérő Kajdacsy (III.) Antal között. Kajdacsy

76 CSORBA 1999. 375.

77 PÉCSI LAPOK 1867. július 18., 1. évfolyam, 32. szám, 128.

78 PÉCSI LAPOK 1867. október 10., 1. évfolyam, 56. szám, 224.

79 A HONVÉD 1867. december 30., 1. évfolyam, 22. szám, 7.

80 PÉCSI LAPOK 1868. január 9., 2. évfolyam, 3. szám, 10.

81 OSVÁTH 1905. 130.

kARRIERE ezután ismét a homályba merült, újabb említését 1878-ból találtam meg, amikor is az 1878. január 3-i baranyai tisztújításon tiszteletbeli szolgabírói címmel ruházták fel.⁸²

Baksay utolsó két pontja szerint (11. és 12. pont) Kajdacsy 70 évesen tért haza, és egészen 80 éves koráig viselte a csendbiztosi hivatalt. Ezzel eljutottunk Kajdacsy életének utolsó fejezetéhez, a halálához. Mikor hunyt el Kajdacsy? A 9. pont egyik kulcseleme, hogy az emigráció éve alatt halottnak hitték, később valahogy mégis visszatért. Erre utal Baksay is a tanulmányom címének választott idézetével: „*Meghalt semmikor, amint meg fogjuk látni. Bizonyos hát, hogy sehol sem született, semmikor sem született, semmikor sem halt meg.*”⁸³ A szakirodalom egy részében is megjelent az a téves állítás, miszerint Kajdacsy (III.) Antal 1860-ban hunyt el a romániai Sulinában.⁸⁴ Ez Szalczer Sándor munkájából indult el, aki Pap János feljegyzései nyomán valóban kijelentette: „*Kajdacsy százados; meghalt Szulinán.*”⁸⁵ Szalczer munkájában azonban nem Kajdacsy (III.) Antalra, hanem egy bizonyos Kajdacsy József-re hivatkozott több helyen is,⁸⁶ így adatait Kajdacsy Antal halálára vonatkoztatni egyértelmű tévedés.

Baksay Sándor szerint Kajdacsy (III.) Antal több, mint 80 évesen hunyt el, azt azonban meg kell jegyeznünk, hogy Baksay nem tudta pontosan megállapítani Kajdacsy születésének idejét: 1800-at, illetve 1807-et jelölte meg, mint lehetséges születési időpontokat. Ahhoz, hogy közelebb kerülhessünk a halál pontos dátumához, érdemes lehet megvizsgálni a feleségére tett kortárs utalásokat. Kajdacsy (III.) Antal és Jeszenszky Klementina (1813–1900) 1831-ben házasodtak össze Bükkösdön,⁸⁷ két gyermekük született, de egyi-

82 PÉCSI FIGYELŐ 1878. január 5., 6. évfolyam, 1. szám, 2.

83 BUDAPESTI HÍRLAP 1890. december 25., 10. évfolyam, 353. szám, 19.

84 BONA 1999. 146. és PÁLMÁNY 2011. 973.

85 SZALCZER 1893. 354.

86 „Kajdacsy József, elhaladt koru, mások iránt jószivü, de könnyelmü életmódja miatt, önmagának ellensége volt” SZALCZER 1893. 340–341., 387. és 390.

87 Kajdacsy (III.) Antal és Jeszenszky Klementina házassági anyakönyvi kivonata elérhető a familisearch.org adatbázisában: Bükkösd, Római Katolikus Egyház, Anyakönyvek, 1789–1895 Házasultak 1789–1895, 1831. március 13. <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:3Q9M-C33S-SSXR-7?i=99&cat=424765> (Letöltés dátuma: 2022.11.12.)

kük sem érte meg a felnőttkort. Jeszenszky Klementinával kapcsolatban jelen esetben az a releváns kérdés, hogy mikortól kezdtek rá özvegyként hivatkozni, azaz mikorra tehető az az időpont, amikor férje halála már köztudomású volt. Annyi bizonyos, hogy 1900-ben özvegyként huny el.⁸⁸ Jeszenszky Klementináról sikerült feljegyzéseket azonosítani a kortárs sajtóban 1859-ből,⁸⁹ 1866-ból,⁹⁰ 1867-ből,⁹¹ 1873-ból⁹² és 1879-ből.⁹³ A felsorolt esetek közül egyetlen alkalommal sem utaltak rá özvegyként, azaz férje vagy életben volt még, vagy haláláról nem volt tudomásuk.

A Pécsi Figyelő 1881-ben tudósított arról, hogy egy bizonyos Kajdacsy Antal 80 éves korában hunyt el 1881. március 7-én, a baranyai Vajszlón.⁹⁴ A gyászjelentés semmilyen egyéb információval nem szolgál, ezáltal azonosítása Baksay „főhősével” és a volt baranyai csendbiztossal nem evidens. Ez az adat ellentmond Kajdacsy hivatalos anyakönyvi kivonatának is, hiszen az 1807-ben született Kajdacsy 1881-ben „csak” 74 éves volt. Úgy gondolom, az ellentmondás csak egyféleképpen oldható fel, ha elfogadjuk, hogy Baksay mellett a kortársak sem ismerték Kajdacsy pontos születési dátumát. Ez mindezidáig csupán hipotézis, alátámasztására nem sikerült forrást találni. Annyi bizonyos, hogy Kajdacsy halálával, ahogy Baksay is megjegyezte, a Kajdacsyak baranyai férfiága kihalt. Felesége 1900. augusztus 9-én hunyt el Pécsen, ezzel a korábban hatalmas befolyással rendelkező, több mint fél évszázadon keresztül a vármegyei politikát és a közbiztonságot meghatározó nemesi család végérvényesen eltűnt Baranya vármegye történetéből.

88 Özvegy Jeszenszky Klementina gyászjelentése. <https://dspace.oszk.hu/handle/20.500.12346/125085#> (Letöltés dátuma: 2022.11.11.); Pécsi Közlöny 1900. augusztus 12., 65. szám, 3.

89 BUDAPESTI HÍRLAP 1859. július 13., 167. szám, 4.

90 Özvegy vizeki Tallián Istvánné gyászjelentése. <https://dspace.oszk.hu/handle/20.500.12346/509841> (Letöltés dátuma: 2022.11.11.)

91 KALAUZ 1867. május 27., 3. évfolyam, 34. szám, 271.

92 A Ciszteri Rend Pécsi Kath. Főgymnasiumának értesítővénye az 1873/74-ik tanévre. Pécs, 1874. 31.

93 PÉCSI FIGYELŐ 1879. december 13., 7. évfolyam, 50. szám, 3.

94 PÉCSI FIGYELŐ 1881. március 12., 9. évfolyam, 11. szám, 3.

Összességében elmondható, hogy Baksay *Kajdacs Antal* című története tartalmaz valós történeti tényeket a „főhős” életútjával kapcsolatban, viszont sok esetben karrierjét összemosza apja és nagyapja tevékenységével. Fontos hangsúlyoznunk, hogy Baksay műve sokkal inkább irodalmi, mintsem történettudományi megfontolásokból készült, ezáltal céljai között nem szerepelt a pontos, átfogó és hiteles biográfia megalkotására vonatkozó igény. Érzékelhető, hogy egy ponton Baksay szándékosan el is határolódott kora történészi szemléletéről, s egyfajta görbe tükört állított a történettudomány elé, amikor megjegyezte: „*mert ami nincs az iratban, nincs a világban*”.⁹⁵ Nem tudjuk, hogy Baksay milyen forrásokra építette történetét, ugyanakkor azt sem, hogy a kortársak közül volt-e bárki, aki Baksayt használta forrásként: ez leginkább a színésszé válás motívuma esetén válhat fontossá. Egyértelmű tehát, hogy Baksay állításait nem kezelhetjük történelmi tényekként, ugyanakkor szövege behatóbb vizsgálata egyfajta kiindulópontként használhatónak bizonyult Kajdacsy (III.) Antal életének rekonstrukciójához.

FORRÁSOK

LEVÉLTÁRI FORRÁSOK

MNL BaML IV. 1. a. = Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Megyei Levéltár IV. Megyei törvényhatóságok, szabad királyi városok és törvényhatósági jogú városok (1681–1961) 1. a. Baranya Vármegye Nemesi Közgyűlésének iratai (1695–1869)

MNL BaML IV. 19. e. 8. jelzet = Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Megyei Levéltár IV. Megyei törvényhatóságok, szabad királyi városok és törvényhatósági jogú városok (1681–1961) 19. Vármegye tisztviselői után maradt iratok (1768–1850) e. Kajdacsy Antal siklói esküdt, majd szentlőrinci szolgabíró iratai (1794–1839) 8. jelzet Kajdacsy Antal szentlőrinci szolgabíró vegyes levelei 1832–1837.

PEL III. 102. = PEL III. = Pécsi Egyházmegyei Levéltár III. Plébániai levéltárak: anyakönyvek, anyakönyvi indexek, plébániatörténetek, egyházközségi képviselőtestületi és iskolaszéki jegyzőkönyvek 102. Pécs–Belváros, keresztelési anyakönyvek (1778–1787), 1779/28. oldal

95 BUDAPESTI HÍRLAP 1890. december 25., 10. évfolyam, 353. szám, 19.

PEL III. 114. = PEL III. = Pécsi Egyházmegyei Levéltár III. Plébániai levéltárak: anyakönyvek, anyakönyvi indexek, plébániatörténetek, egyházközségi képviselőtestületi és iskolaszéki jegyzőkönyvek 114. Sásd, vegyes anyakönyv (kereszteltek, házasultak 1799–1832), 1807/45. oldal

SAJTÓ

A HONVÉD 1867. december 30., 1. évfolyam, 22. szám
BUDAPESTI HÍRLAP 1859. július 13., 167. szám
BUDAPESTI HÍRLAP 1890. december 25., 10. évfolyam, 353. szám
KALAUZ 1867. május 27., 3. évfolyam, 34. szám
NEMZETI UJSÁG 1844. december 21., 39. évfolyam, 100. szám
NEMZETI UJSÁG 1845. március 14., 40. évfolyam, 42. szám
NEMZETI UJSÁG 1845. november 30., 40. évfolyam, 172. szám
PÉCSI FIGYELŐ 1878. január 5., 6. évfolyam, 1. szám
PÉCSI FIGYELŐ 1879. december 13., 7. évfolyam, 50. szám
PÉCSI FIGYELŐ 1881. március 12., 9. évfolyam, 11. szám
PÉCSI KÖZLÖNY 1900. augusztus 12., 65. szám, 3.
PÉCSI LAPOK 1867. július 18., 1. évfolyam, 32. szám
PÉCSI LAPOK 1867. október 10., 1. évfolyam, 56. szám
PÉCSI LAPOK 1868. január 9., 2. évfolyam, 3. szám
PESTI NAPLÓ 1878. július 31., 29. évfolyam, 185. szám
PROTESTÁNS EGYHÁZI ÉS ISKOLAI LAPOK 1866. november 28., 9. évfolyam, 43. szám

INTERNETES FORRÁSOK

Baksay Sándor gyászjelentése: <https://dspace.oszk.hu/handle/20.500.12346/316976> (Letöltés dátuma: 2022. 11. 12.)

Kajdacsy (III.) Antal és Jeszenszky Klementina házassági anyakönyvi kivonata elérhető a familysearch.org adatbázisában: Bükkösd, Római Katolikus Egyház, Anyakönyvek, 1789–1895 Házasultak 1789–1895, 1831. március 13. <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:3Q9M-C33S-SSXR-7?i=99&cat=424765> (Letöltés dátuma: 2022.11.12.)

Kardos János és Kajdacsy Terézia házasságának anyakönyvi kivonata elérhető a familysearch.org adatbázisában: Bonyhád, Római Katolikus Egyház, Anyakönyvek, 1727–1895, Házasultak 1743–1895, 1756. július 11. <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:3Q9M-CSVW-MSY6-C?i=15&cat=434136> (Letöltés dátuma: 2022.11.11.)

Özvegy Jeszenszky Klementina gyászjelentése. <https://dspace.oszk.hu/handle/20.500.12346/125085#> (Letöltés dátuma: 2022.11.11.)

Özvegy vizeki Tallián Istvánné gyászjelentése. <https://dspace.oszk.hu/handle/20.500.12346/509841> (Letöltés dátuma: 2022.11.11.)

KIADOTT FORRÁSOK

A Ciszteri Rend Pécsi Kath. Főgymnasiumának értesítvénye az 1873/74-ik tanévre. Pécs, 1874.

FENYŐ 1975 = Kölcsey Ferenc válogatott művei. Szerk.: Fenyő István. Magyar Remekírók. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1975.

VÁCZY 1911 = Kazinczy levelezése 1829. január 1. – 1831. augusztus 20. Kazinczy Ferencz levelezése 21. Szerk.: Váczy János. MTA, Budapest, 1911.

VISZOTA 1926 = Gróf Széchenyi István naplói 2. 1820–1825. Szerk.: Viszota Gyula. Magyarország újabbkori történetének forrásai. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest, 1926.

FELHASZNÁLT IRODALOM

ALBERT 1999 = Albert Gábor: Szemere Bertalan leveleskönyve, 1849–1865. Balassi, Budapest, 1999.

ANGYAL 1911 = Angyal Pál: Baranya vármegye 1769. április 26–tól 1777. november 7–ig. *Pécs-baranya-megyei Múzeum Egyesület értesítője.* 1911. 4. szám, 136–148.

ANGYAL 1913 = Angyal Pál: Baranyavármegye 1787–től 1790. február 25–éig. *Pécs-baranya-megyei Múzeum Egyesület értesítője.* 1913. 2. szám, 71–78.

BALÁZS 2014 = Balázs Kovács Sándor: Két középbirtokos nemes levelezése a reformkorban. A tolnai Csapó Dániel és a somogyi Czindery László kapcsolata. In.: A Wosinszky Mór Múzeum évkönyve 36. Szerk.: Gaál Zsuzsanna – K. Németh András. Wosinszky Mór Megyei Múzeum, Szekszárd, 2014.

BODÓ 1998 = Bodó László: Knezić Károly honvéd tábornok. *Studia Agriensia* 19. Heves Megyei Múzeumi Szervezet – Dobó István Vármúzeum, Eger, 1998.

BONA 1999 = Bona Gábor: Az 1848-as honvédsereg Baranya megyei származású tisztjei. In.: Emlékszám Az 1848-49-es forradalom és szabadságharc tiszteletére – *Baranya. Történelmi és honismereti folyóirat.* 1998–1999. 11–12. évfolyam, Baranya Megyei Levéltár, Pécs, 1999. 127–172.

BORSI-KÁLMÁN 2018 = Borsi-Kálmán Béla: *Au berceau de la nation roumaine moderne – Dans le miroir hongrois. Essais pour servir à l’histoire des rapports hungaro-roumains aux XIXe et XXe siècles.* Archives contemporaines, 2018.

CSORBA 1999 = Csorba György: Az 1848–49-es törökországi magyar emigráció története. *Hadtörténelmi Közlemények* 1999. 112. évfolyam, 2. szám, 352–399.

DEÁK 1981 = Deák István: Guyon Richárd délvidéki hadjárata a szabadságharc utolsó heteiben egy kiadatlan hadtest-napló tükrében (1849. június 26–július 30.). *Századok*, 1981. 115. évfolyam, 3. szám, 557–586.

DUROVICS – SZÖGI 2019 = Durovics Alex – Szögi László: A zágrábi felsőoktatás intézményeinek hallgatói. 1776–1852. Felsőoktatástörténeti kiadványok (20). MTA ELTE Egyetemtörténeti Kutatócsoport, Budapest, 2019.

HORVÁTH 1974 = Horváth Árpád: Megyei önkormányzati szervezet Tolna megyében a XVIII. század első évtizedeiben (1703–1740). In.: *Tanulmányok Tolna megye történetéből* V. Szerk.: K. Balog János. Tolna megyei Tanács Levéltára, Szekszárd, 1974. 125–182.

JUHÁSZ 2017 = Juhász Réka Ibolya: A győri felsőoktatási intézményeinek hallgatói 1719–1852. Felsőoktatástörténeti kiadványok (13). MTA ELTE Egyetemtörténeti Kutatócsoport, Budapest, 2017.

KAPOSI 2014 = Kaposi Zoltán: A föld és a család kapcsolata a dél-dunántúli köznépbirtokosok körében a 18–19. században. In.: *Rangos famíliák, jeles személyek a 18–20. századi Dél-Dunántúlon – Baranyai Történelmi Közlemények* 6. A Baranya Megyei Levéltár évkönyve. Szerk.: Kult László – Ódor Imre. MNL BaML, Pécs, 2014. 13–41.

KERÉNYI 1992 = Kerényi Ferenc: Pécs szabad királyi város német és magyar színjátszásának forrásai a Baranya megyei levéltárban, 1727–1848. *Színház-történeti könyvtár – Új sorozat* 29. Országos Színház-történeti Múzeum és Intézet, Budapest, 1992.

KOSÁRY 1946 = Kosáry Domokos: Kossuth Lajos a reformkorban. Osiris, Budapest, 1946.

MADARÁSZNÉ 2016 = Madarászné Kajdacsy Ágnes: Egy családkutató kalandozásai a levéltárakban. Anyakönyvön innen – anyakönyvön túl. *Turul* 2016. 89. kötet, 3. füzet, 103–109.

MÁRFI 1992 = Márfi Attila: A pécsi Nemzeti Casino színházpártoló tevékenysége. *Honismeret* 1992. 20. évfolyam, 3. szám, 23–27.

MÁRFI 1995 = Márfi Attila: Német és magyar teátristák Pécsen a reformkorban. In.: *Baranyai történetírás. A Baranya Megyei Levéltár évkönyve 1992/1995*. Szerk.: Szita László. Baranya Megyei Levéltár, Pécs, 1995. 421–455.

MOLNÁR 2019 = Molnár András: „...a szeretetre méltó szép lelkekkel nagyon szeretek mulatni” Nők, szerelem, házasság Deák Antal regéiben és leveleiben. *Pannon Tükör*, 2019. 24. évfolyam, 1. szám, 58–71.

NÉMETH 1897 = Németh Béla: Baranya szent-Istvántól a jelen korig. In.: *Baranya multja és jelenje* 2. kötet. Szerk.: Várady Ferenc. Telegdi Ármin Könyvnyomdája, Pécs, 1897. 497–676.

ÓDOR 1991 = Ódor Imre: Hidas földesurai a Hódoltság után. In.: *A Völgyesség két évszázada. Előadások és tanulmányok az 1990. október 20–21-i bonyhádi történetészkonferencián*. Szerk.: Szita László– Szóts Zoltán. MTA Pécsi Akadémiai Bizottság, Bonyhád, 1991.

ÓDOR 1995 = Ódor Imre: A hivatali elit Baranya vármegyében, 1711–1813. *Levéltári Szemle* 1995. 45. évfolyam, 2. szám, 21–34.

ÓDOR 1997 = Ódor Imre: A „politikai elit” a 18. századi Baranyában. *Baranya. Történelmi közlemények* 1996–1997. 9–10. évfolyam, 1. szám, 95–115.

ÓDOR 2014 = Ódor Imre: „Rokonok és grádicsok”. Rangos familiák a 18. századi Baranyában. In.: Rangos familiák, jeles személyek a 18–20. századi Dél-Dunántúlon – Baranyai Történelmi Közlemények 6. A Baranya Megyei Levéltár évkönyve. Szerk.: Kult László – Ódor Imre. MNL BaML, Pécs, 2014. 59–85.

OSVÁTH 1905 = Osváth Pál: Közbiztonságunk múltja és pandúr korom emlékei. Fritz Ármin Könyvnyomda, Budapest. 1905.

PÁLMÁNY 2011 = Pálmány Béla: A reformkori magyar országgyűlések történeti almanachja 1825–1848. I–II. kötet. Argumentum, Budapest, 2011.

PÁLMÁNY 2019 = Pálmány Béla: A magyar rendi országgyűlések történeti almanachja 1790–1812. I–II. kötet. Országház kiadó, Budapest, 2019.

SZABÓ 1959 = Szabó Ferenc: Betyárvilág Orosháza környékén a szabadságharc után. In.: A Szántó Kovács Múzeum Évkönyve. Szerk.: Nagy Gyula. Szántó Kovács Múzeum és Baráti Köre, Orosháza, 1959. 61–62.

SZALCZER 1893 = Szalczer Sándor: A magyar emigránsok Törökországban, 1849–1861. Taizs József Könyvnyomdája, Pécs, 1893.

SZÖGI 2016 = Szögi László: A pécsi felsőoktatás intézményeinek hallgatói (1714) 1782–1852. Pécsi Egyetemi Könyvtár – ELTE Egyetemi Levéltár, Pécs–Budapest, 2016.

VÁRADY 1896 = Várady Ferenc: Baranyai írók élete és munkái. In.: Baranya multja és jelenje 1. kötet. Szerk.: Várady Ferenc. Telegdi Ármin Könyvnyomdája, Pécs, 1896. 400–432.

VIDECZ 1999 = Videcz Ferencné: Fejezetek Hidas történetéhez. Hidas község önkormányzata, Hidas, 1999.

ABSZTRAKT

Pintér Tamás

„BIZONYOS HÁT, HOGY SEHOL SEM SZÜLETETT, SEMMIKOR SEM
SZÜLETETT, SEMMIKOR SEM HALT MEG.

DE AZ IS BIZONYOS, HOGY ÉLT.”

KAJDACSY (III.) ANTAL KALANDOS ÉLETÚTJA

BAKSAY SÁNDOR NYOMÁN.

Történelmünk mellett irodalmunk is bővelkedik azon történetekben, amelyek egy-egy akár közismert, akár ismeretlen ember „hőstetteit”, kalandos életét örökítették meg. E történeteknek új lendületet adhat a helytörténeti megközelítés, hiszen a

lokálpatriotizmus egyik központi eleme lehet a helyi hősök ismerete és bemutatása, illetve egyes esetekben „kreálása” is, amelyek rendszeresen összemossák, vagy épp kiegészítik a történeti tényeket irodalmi elemekkel. Tanulmányomban egy hasonló történetet kívánok bemutatni, melyben egy Baksay Sándor által írt történet főhősének életét vizsgálom történeti szempontok alapján.

A Baksay által bemutatott Kajdacsy Antal életút izgalommal és drámákkal teli, ahogy a közmondás is tartja, „már minden volt ő, épp, csak akasztott ember nem” – bár az 1848-49-es szabadságharcban való részvételével majdnem erre is sor került. Egy előkelő, és egész Baranya vármegye által megbecsült családba született, tehetséges és jó képességű ifjú révén kitarult előtte a világ. A vármegyei tisztikar ranglétráját megmászva előbb a vármegye vezetője alispánja, majd az országos politikai élet alakítója lett, mint országgyűlési követ. Karrierje azonban megtört egy, a szerelem nevében vívott párbaj miatt, ezáltal bujdosni kényszerült s végül rövid időre vándorszínésznek állt, csak hogy később visszatérjen, mint a vármegyei békére ügyelő csendbiztos. A szabadságharc bukása után emigrációba kényszerült, de a kiegyezés után ismét visszatért Baranyába, hogy újból elfoglalja korábbi állását.

De mekkora az igazságtartalma ezen történetnek, és használhat-e ilyen szöveget forrásként egy történész? Dolgozatomban levéltári források mellett a szakirodalmi eredményekkel kívánom alátámasztani, hogy a valóságban, bár Kajdacsy Antal valóban izgalmas életutat járt be, a Baksay-féle történet több esetben is neki tulajdonította apja, illetve olykor nagyapja érdemeit is. Mindezek mellett rámutatok, hogy Baksay története mégis hasznos forrás lehet Kajdacsy életének vizsgálatához, hiszen segített igazolni, hogy a szakirodalomban megjelenő külföldi halálozás tévedés, s Kajdacsy valójában túlélte az emigrációt, majd visszatért Baranya vármegyébe.

Kulcsszavak: Kajdacsy Antal, életút, vármegyei tisztviselő, Baranya vármegye, helytörténet

VARGA TÍMEA
NAGY-BRITANNIA CIPRUSI POLITIKÁJA
AZ 1950-ES ÉVEKBEN

BEVEZETÉS: A CIPRUSI KONFLIKTUS RÖVID ÁTTEKINTÉSE

Ciprus szigete 2021-ben elsősorban etnikai konfliktusáról és arról a görög-török megosztottságról ismert, amely hivatalosan a sziget északi részének 1974-es török megszállásával kezdődött. A megosztottságot Ciprus 2004-es, európai uniós csatlakozása sem tudta feloldani és egyelőre úgy tűnik, hogy ez a helyzet a jövőben sem fog változni. Ennek a problémának a gyökerei azonban bőven visszanyúlnak az előző évszázadra, hiszen az már jóval a sziget török megszállása előtt is fennállt. Ebben pedig fontos szerepet játszott Nagy-Britannia is, tekintve, hogy 1878-tól London gyakorolt fennhatóságot Ciprus felett és ahelyett, hogy segítette volna a konfliktus megoldását, inkább csak elmélyítette azt.

Ciprus, csakúgy, mint Kréta szigete, a görög világ része volt: az ókori görögök már az i. e. 2. évezredben elfoglalták, és hosszú távon meg is telepedtek a szigeten. A középkorban mindkét terület a Velencei Köztársaság fennhatósága alatt állt, majd 1571-ben az Oszmán Birodalom foglalta el Ciprust – tőlük vette bérbe a szigetet Nagy-Britannia a 19. század második felében.¹ London elsősorban a Földközi-tenger keleti medencéjét, és Anatóliát féltette az orosz befolyástól, ezért döntött úgy, hogy a szigetet csapatai állomásoztatására használja, a bérbe adás jogi kereteiben pedig az 1878-as berlini kongresszuson állapodtak meg. Ezzel a britek a Szezei-csatorna megnyitását követően az Indiába vezető útvonalat is biztosítani tudták, hiszen így a kezükben volt Gibraltár, Málta és Ciprus is, a Mediterráneum három kulcspontja. Utóbbiról pedig nem csak az oroszokat tarthatták szemmel, de magát az Oszmán Birodalmat is, ami szintén fontos volt London számára.²

1 COUGHLAN – MALLINSON 2005. 578.

2 MALLINSON 2005. 10-11.

A 19. században Ciprus nem okozott komolyabb fejfájást Nagy-Britanniának, az ott lakók szinte felszabadítókként fogadták az európaiakat az oszmán uralom után, a frissen önállósodott Görögország pedig egyelőre messze volt attól, hogy önmagának követelje a szigetet. London így az első világháborút követően viszonylag könnyedén megszerezte Ciprust: az 1923-ban megkötött Lausanne-i békében hivatalosan is a britek tulajdonává vált a sziget, amelyet két évvel később koronagyarmattá nyilvánítottak.³

A problémák a második világháború alatt és után kezdődtek, a konfliktus kicsúcsosodása pedig az 1950-es évekre tehető, amikor a britek is egyre kevesebb pénzt és energiát tudtak áldozni tengerentúli területeikre, a görögök pedig egyre hangosabban követelték Ciprus Görögországhoz csatolását. A helyzet elmérgesedése 1954 nyarán vált nyilvánvalóvá a britek számára is, amikor Oliver Lyttelton gyarmatügyi miniszter és Selwyn Lloyd későbbi külügyminiszter memorandumukban arról tájékoztatták a minisztereket, hogy Görögország augusztusban az ENSZ elé fogja vinni a kérdést, ha csak London nem tesz ez ellen valamit.⁴ Ekkor végül az Amerikai Egyesült Államok támogatásával sikerült megakadályozniuk, hogy a Közgyűlés elé kerüljön az ügy, de a britek pontosan tudták, hogy ha nem változtatnak ciprusi politikájukon, úgy a görögök ismét meg fognak próbálkozni ezzel.

1955-re Nagy-Britannia rugalmatlansága, a görög lobbis és a hidegháborús körülmények együttes hatására jelentősen romlott a helyzet, ami az amerikai kormányt is egyre jobban aggasztotta, attól tartottak ugyanis, hogy a brit hajthatatlanság instabilitáshoz vezethet Cipruson és a régióban. Erre minden okuk meg is volt, hiszen Georgiosz Grivasz tábornok vezetésével 1955. április elsején a Ciprusi Harcosok Nemzeti Szervezete (EOKA), amely elsősorban szél-sőjobboldali szervezetek fiataljaiból, illetve Athénban tanuló ciprusi egyetemistákból állt, nicosiai és más ciprusi nagyvárosokban való

3 Uo. 11.

4 CAB 129/69/45 Memorandum by the Secretary of State for the Colonies and the Minister of State. 1954. július 21.

robbantásaival megkezdte működését a szigeten. Gerilla-akcióikkal – amelyek júniustól már nem elsősorban a britek, hanem a gyarmati rendőrség, különösen annak görög ciprióta tagjai ellen irányultak – gyakorlatilag megkezdődött az enózisz háború, ami egészen az 1950-es évek végéig, a sziget függetlenedéséig elhúzódott.⁵ A kezdeti katonai konfliktus pedig gyorsan eszkalálódott a britek szigethez való ragaszkodása miatt: Grivasz gerillái 1956-ra már több mint 40 ezer brit katonát kötöttek le.⁶

Athén eközben továbbra sem adta fel, hogy nemzetközi szinten találjon megoldást a ciprusi helyzetre: miután az USA kétszer is megakadályozta, hogy az ENSZ Közgyűlés elé vigye az ügyet, Görögország 1956 júniusában az Emberi Jogok Európai Bizottságához fordultak és emberi jogi egyezmények megsértésével vádolták Nagy-Britanniát. A Bizottság valóban hozzá is látott a kérdés vizsgálatához, néhány hónap vita után azonban úgy döntöttek, a kérdés csak és kizárólag Nagy-Britanniára és Görögországra tartozik, azt egymás között kell megoldaniuk, így a britek ismét szerencsésen kerültek ki a helyzetből.⁷

London ugyanakkor továbbra is folytatta kudarcra ítélt, elszámított politikai lépéseit, amelyek közül a következő, szintén óriási felháborodást kiváltó tett III. Makáriosz érsek letartóztatása és a Seychelle-szigetekre való száműzése volt 1956 márciusában. A reakció egyértelmű volt: Görögország-szerre brit-ellenes felkelések törtek ki, Krétán a brit konzulátus épületét is felgyújtották, Athén pedig hazahívta londoni nagykövetét. Cipruson eközben a brit vezetés rendkívüli állapotot hirdetett, és törvényen kívülinek nyilvánították a ciprusi kommunista pártot.⁸

A görög kormány 1956 októberétől ismét fontolgatta, hogy az ENSZ-hez fordul segítségért, miközben London rendkívül rossz

5 KACZIBA 2017. 128-129.

6 MALLINSON 2005. 22-25.

7 CAB 129/82/2 Memorandum by the Secretary of State for Foreign Affairs. 1956. június 25.

8 KACZIBA 2017. 131.

helyzetbe került a térségben, hiszen 1956 őszén a szuezi válság következtében minden befolyását elveszítette Egyiptom és a Szuezi-csatorna felett. Az 1950-es évek végére Nagy-Britannia már Washington és a NATO bevonásával folytatott tárgyalásokat a helyzet lehetséges megoldásáról, de a szuezi fiaskó után egyre inkább be kellett látniuk, hogy képtelenek lesznek Ciprust megtartani brit fennhatóság alatt. A tárgyalások azonban hosszú évekig elhúzódtak, London makacsul ragaszkodott utolsó bázisához a térségben, miközben a szigeten egyre mélyült a válság.

1957 tavaszára végül a britek hozzáállása is megváltozott, szabadon engedték Makárioszt, és hajlandónak mutatkoztak a sziget státuszának felülvizsgálatára. Az új, egyben utolsó rendezési terv, a Foot-Macmillan-terv alapján Ciprus háromhatalmi ellenőrzés alá került volna, ahol a ciprusi lakosság korlátozott önkormányzatisággal bír, miközben a végső döntéseket London, Athén és Ankara hozná meg. A görögök ezt a tervet is elutasították, ugyanakkor ettől kezdve vált Törökország hivatalos programjává a sziget felosztása.⁹

1959-re a britek már képtelenek voltak fenntartani hatalmukat, így ez év februárjában tárgyalóasztalhoz ült a négy fél (Nagy-Britannia, Görögország, Törökország és Ciprus képviselői), ahol megállapodtak Ciprus függetlenedésének alapjairól. Az erről szóló megállapodást 1959. február 19-én írták alá, amelynek értelmében Ciprusnak egy éven belül el kellett nyernie függetlenségét. Erre végül 1960. augusztus 16-án került sor, amikor kikiáltották a független Ciprusi Köztársaságot, és egyben első elnökévé választották Makáriosz érseket.¹⁰

A következőkben az ezen eseményekhez kapcsolódó brit politikát, a Konzervatív Párt céljait és a britek vélt vagy valós stratégiai érdekeit vizsgálom meg, annak érdekében, hogy érthetőbbé váljon, hogyan alakult ki a jelenlegi ciprusi helyzet, és ebben milyen szerepet játszott közvetve vagy közvetlenül Nagy-Britannia.

9 Uo. 131-132.

10 Uo. 134.

BRIT CÉLOK ÉS POLITIKA

Nagy-Britannia gyarmati politikája országonként eltérő volt, melynek alakulását több tényező is befolyásolta, így például az, hogy az adott területet közvetlenül vagy közvetetten irányították-e, illetve, hogy milyen körülmények között tettek rá szert. A legfontosabb tényezők azonban mindvégig a terület adta lehetőségek, valamint a térségben való brit érdekeltségek voltak – minél inkább értékes volt az adott ország London számára, annál jobban ragaszkodott a terület feletti ellenőrzés megtartásához.¹¹ Ez igaz volt a második világháború előtti és utáni brit gyarmati politikára, beleértve Ciprust is.

Ahogy William Mallinson írja, Nagy-Britannia Ciprushoz való viszonyulása szorosan összefüggött azzal, hogy a háború előtt a világ vezető hatalma voltak, és ennek a pozíciónak az elvesztését a háború után nem tudták, illetve nem akarták elfogadni, így ragaszkodtak azokhoz a területekhez, amelyeket stratégiai szempontból fontosnak tartottak.¹² Ciprus pedig több szempontból is elengedhetetlenül fontos volt számukra, legalábbis a kormányzó Konzervatív Párt politikusainak egybehangzó véleménye szerint.

Amikor Nagy-Britannia először bérbe vette a szigetet az Oszmán Birodalomtól 1878-ban, célja elsősorban a mediterrán hajózási útvonal biztosítása volt: miután átadásra került a Szuezi-csatorna, London számára kiemelten fontossá vált a Földközi-tenger medencéje, melyet így Gibraltár, Málta és Ciprus birtoklásával szinte kizárólagosan ellenőrizni tudott. Ezen kívül úgy vélték, hogy így képesek lesznek távol tartani az oroszokat a szigettől, és egyben garantálni az Oszmán Birodalom közel-keleti területeit Moszkvával szemben. Ezek a kezdeti érdekek pedig nem szűntek meg a 20. század második felében sem, sőt, a hidegháborús körülmények csak megerősítették Londont abban, hogy Cipruson feltétlen szükség van a brit jelenlétre.

11 POLLIS 1973. 576.

12 MALLINSON 2005. 89.

Egy, a védelmi minisztérium által 1954 szeptemberében készített jelentésben részletesen is összefoglalták, a brit vezetés szerint miért van Nagy-Britanniának elengedhetetlenül szüksége a Ciprus feletti szuverenitás megőrzésére, amely szerint a kérdésben a legfontosabb szerepet a Közel-Kelet játssza. A Közel-Kelet a birodalom távol-keleti felével kötötte össze Londont, szárazföldi, vízi és légi útvonalakon keresztül; ezen kívül a Brit Birodalom legfontosabb kőolaj-lelőhelyei is itt voltak találhatóak. Gazdasági és katonai érdekeltségei mellett azonban szerződéses kötelezettségei is voltak Londonnak bizonyos országok irányába, többek között Irak, Jordánia és Líbia esetében is. A britek úgy vélték, ezen kötelezettségeik teljesítéséhez, és ahhoz, hogy megakadályozzanak egy esetleges háborút a Közel-Keleten, illetve biztosítsák a térség stabilitását, feltétlenül szükségük van a ciprusi katonai bázisokra, már csak azért is, mert ebben a kiemelten fontos térségben a második világháború után Ciprus volt az egyetlen terület, amely kizárólagos brit fennhatóság alatt állt – ennek elvesztése jelentősen meggyengítette volna a britek pozícióit. A jelentés azt is kiemeli, hogy a bázisok elvesztése presztízs-vesztést is jelentene Nagy-Britannia számára, ami nem csak a közel-keleti, de világpolitikájukra is hatással lenne: a britek így a látszatát is elveszítenék annak, hogy képesek nagyhatalomként fellépni, és ez „gyengülésük újabb jelévé válna”.¹³

Szintén 1954 őszén készült az a memorandum, amelynek segítségével John Foster Dulles amerikai külügyminiszternek igyekeztek bemutatni a brit álláspontot, ezzel is elnyerve az Egyesült Államok támogatását a ciprusi kérdés rendezése során. Ebben a britek kifejtették, hogy nekik a térségben nem csak a NATO-kötelezettségekkel kell számolniuk, hanem a különböző védelmi megállapodásokkal is, amelyeket Irakkal és Jordániával kötöttek, illetve amit ekkor még Egyiptommal is kötni terveztek, miután kivonták onnan csapataikat. Ciprus, hangsúlyozzák a memorandumban,

13 FO 371/112859 The Cyprus question and enosis 1081/490G Strategic importance of Cyprus: UK Chiefs of Staff. Committee report. 1954. szeptember 13.

egy angol-amerikai katonai támaszpontrendszer rendkívül fontos eleme a Közel-Keleten, amelyet csak akkor őrizhetnek meg, ha fenntartják a brit szuverenitást a szigeten. Hozzáteszik, épp úgy nem adhatják fel a Földközi-tenger keleti medencéjében Ciprust, ahogyan nyugaton Gibraltárt sem.¹⁴

A londoni vezetés álláspontját pedig a konzervatív képviselők többsége is osztotta: az 1954 nyarától egyre gyakrabban a parlament alsó háza elé kerülő kérdéskörben számtalan kormánypárti képviselő fejtette ki véleményét, mindvégig a kabinet álláspontját támogatva, miszerint Ciprus stratégiai jelentősége miatt nem válhat a közeljövőben függetlenné.

Az első, a kérdést illető hosszabb vitára 1954 júliusában került sor a brit törvényhozásban, amelynek során egy liberálisabb alkotmány bevezetéséről vitáztak a képviselők. A vitát Henry Hopkinson, gyarmati ügyekért felelős miniszter nyitotta meg, akitől a vita során elhangzott egy később hírhedt és sokat idézetté vált mondat, miszerint *„mindig is egyértelmű és köztudott volt, hogy vannak a Nemzetközösségben bizonyos területek, amelyek különleges helyzetük miatt soha nem válhatnak teljesen függetlenné”*.¹⁵ Erre a mondatra később számtalanszor hivatkoztak a munkáspárti képviselők, mint annak bizonyítékára, hogy a konzervatív vezetés valójában csak saját érdekei szerint cselekszik, a ciprusi igényeket figyelmen kívül hagyva, és a liberálisabb alkotmánytervezet csak ezt hivatott leplezni. Később a miniszter igyekezett finomítani álláspontját, arra hivatkozva, hogy a függetlenség elérhető azon népek számára, akik képesek fenntartani saját államukat önállóan is – ez azonban további problémákat vetett fel. Emellett a vita egy későbbi pontján az ellenzéki képviselők belekényszerítették Hopkintont, hogy gyakorlatilag megismételje állítását, kijelentve, hogy *„csak és kizárólag a brit szuverenitás zavartalan fenntartása teszi lehetővé Öfelsége*

14 FO 371/112853 The Cyprus question and enosis 1081/332 Cyprus question: discussion with J F Dulles and delivery of UK memorandum to US. 1954. augusztus 25.

15 HC Deb, vol 531, cc 504 Cyprus (Constitutional Arrangements). 1954. július 28.

kormányra számára, hogy teljesítse Európával, a mediterrán térséggel és a Közel-Kelettel szembeni stratégiai kötelezettségeit”,¹⁶ így Ciprus nem nyerheti el függetlenségét.

A következő, októberi parlamenti vitán a gyarmatügyi miniszter, Alan Lennox-Boyd azt is hozzáteszi, Görögország követelésének nincs semmiféle jogalapja, hiszen a Ciprus feletti brit szuverenitást az 1923-as Lausanne-i békeszerződés garantálja, amelyet Athén képviselői is aláírtak, és nem vitatják azt. A stratégiai érdekek fontossága mellett Lennox-Boyd azt is hangsúlyozza, a brit kormánynak a ciprusi lakosság jólétére és hosszú távú érdekeire is tekintettel kell lennie – különösen a török kisebbségére – ezt pedig csak a brit szuverenitás garantálhatja.¹⁷ Ez a gondolat a későbbiekben több alkalommal is felmerül, mint hivatkozási alap: számos képviselő hangsúlyozza, hogy a ciprusi lakosság milyen pozitívumokat köszönhet annak, országuk brit, nem pedig görög fennhatóság alatt áll. De ahogyan erre a munkáspárti képviselők egy része is felhívja a figyelmet, ez gyakran erőltetett érvelés, amely mögött a háttérben valójában a vélt és valós stratégiai érdekek húzódnak meg.

Azok a stratégiai érdekek, amelyekre 1954 őszi, parlamentben elhangzott beszédében Lennox-Boyd is utal, kiemelve: „*a világ jelenlegi nyugtalan állapotában [hidegháború] nem látható előre az idő, amikor Ciprus feletti szuverenitásunk feladása összeegyeztethető lenne a Közel-Kelet biztonságáért vállalt kötelezettségünkkel*”.¹⁸ A gyarmatügyi miniszter pedig arra a fontos tényezőre is felhívja a figyelmet, hogy ugyan a görög-angol barátság (stratégiai értelemben is) fontos, a Közel-Kelet szempontjából a törökökkel való jó viszony még ennél is fontosabb.¹⁹

A stratégiai fontosságot növelte, hogy már 1955-től azt tervezte a brit vezetés, hogy Ciprust teszik meg az összevont parancsnokság központjává, ezzel a legfontosabb katonai támaszpontjukká

16 HC Deb, vol 531, cc 504 Cyprus (Constitutional Arrangements). 1954. július 28.

17 HC Deb, vol 531, cc 2142 Cyprus. 1954. október 28.

18 Uo.

19 Uo.

alakítva a szigetet. Selwyn Lloyd védelmi miniszter 1955 júliusi memorandumában úgy fogalmazott, ez a térségben az egyetlen, földrajzi szempontból is kiváló helyen található, brit fennhatóság alatt álló terület, ahol szárazföldi csapatokat is állomásoztathatnak, valamint légi bázisként is kiválóan alkalmas. Ahhoz azonban, hogy ezeket ki is lehessen használni, Nagy-Britanniának szüksége van arra, hogy mind békeidőben, mind háború esetén a sziget összes közművének és intézményének felhasználói jogát teljes mértékben birtokolja. A brit csapatok jelenléte ugyanakkor garantálja a sziget stabilitását, amíg azok ott állomásoznak, addig ugyanis nem túl valószínű sem egy görög, illetve török megszállás, sem a görög és török ciprióták közötti nyílt összecsapás.²⁰

A vita azonban szüntelen volt a brit parlamentben, a munkáspárti képviselők rendszeresen intéztek kérdést a kabinet tagjaihoz Ciprus ügyében, ami elől végül 1955 decemberében nem tudtak tovább kitérni a konzervatív képviselők, így került sor az addigi leghosszabb parlamenti vitára Ciprus kérdésében. Ebben Harold Macmillan, immár külügyminiszterként szólalt fel elsőnek, rámutatva a török álláspont fontosságára, és arra, a sziget földrajzi értelemben sokkal közelebb található Törökországhoz, mint Görögországhoz, és Mersin, illetve Alexandretta²¹ kikötőihez való közelsége miatt Ankara számára kiemelten fontos, hogy Ciprus egy baráti ország kezén legyen. Amennyiben tehát London feladná a szigetet, azzal feladná a térségben vállalt kötelezettségeit is, amelyeket így sem a NATO, sem más államok irányába nem lenne képes teljesíteni.²²

A vitában szintén fontos érvként merül fel a sziget brit fennhatóság alatt tartása mellett, hogy amennyiben Ciprusról lemondanak, az precedenst teremtene Gibraltár, Szuezi és Málta számára is, ezzel pedig London elveszítené minden befolyását a Földközi-tenger térségében, ami hagyományosan a Birodalom

20 CAB 129/76/32 Strategic Review of the Cyprus Problem. 1955. július 18.

21 A mai Iskenderun városa.

22 HC Deb, vol 547, cc 32 Cyprus. 1955. december 5.

egyik legfontosabb területe. Arról nem is beszélve, hogy amennyiben most meghátrálnak (néhány hónappal a gerilla-harcok kezdete után), azzal azt jeleznék a világnak, hogy elegendő néhány bombát robbantani, és a britek máris meghunyászkodnak, és elhagyják a területet.²³

Több alkalommal felmerült a viták során, hogy Ciprus valójában nem a legtökéletesebb bázis, kikötője ugyanis nem felel meg a haditengerészet nagyobb hajóinak kikötéséhez, erre azonban a konzervatív képviselők azzal feleltek, hogy „*talán Ciprus nem egy jó támaszpont, vagy legalábbis nem a legjobb támaszpont, de történetesen ez az a bázis, amivel rendelkeznek*”.²⁴ Ebben a vitában már pontosítják azt is, milyen, a NATO melletti szerződéses kötelezettségei vannak Nagy-Britanniának, ami miatt szüksége van erre a bázisra: a Bagdadi Paktumra,²⁵ illetve a közel-keleti status quo érdekében kötött háromoldalú megállapodásra hivatkoznak,²⁶ utóbbi esetében kiemelve, Ciprus térsége az egyetlen, ahonnan ennek betartását biztosítani képesek. A képviselő, aki ezekre a szerződésekre hivatkozik azt is kijelenti, pozitív lenne, ha sikerülne politikai úton megoldani a ciprusi problémát, de amennyiben ez nem megoldható, úgy Nagy-Britanniának akár erővel is fenn kell tartania hatalmát a szigeten.²⁷

1956 őszén, éppen a konfliktus kiéleződésekor egy újabb tényező erősítette meg ezt a hozzáállást: a szuezi válság és a Szuezi-csatorna elvesztése. A brit csapatok kivonása ebből a térségből azt eredményezte, hogy 1956-ra Ciprus lett a Kelet-Mediterráneum legfontosabb katonai bázisa, és a brit közel-keleti szárazföldi erők és a légierő parancsnokságának központja.²⁸ Ez

23 HC Deb, vol 547, cc 32 Cyprus. 1955. december 5.

24 Uo.

25 Az 1955 novemberében alakult szövetség tagjai Törökország, Irak, Irán, Pakisztán és Nagy-Britannia voltak, célja a tagországok közötti katonai együttműködés elmélyítése.

26 A megállapodást 1950 májusában kötötte az Egyesült Államok, Nagy-Britannia, valamint Franciaország, garanciát vállalva a közel-keleti status quo, és az 1949-es arab-izraeli határok fenntartására.

27 HC Deb, vol 547, cc 32 Cyprus. 1955. december 5.

28 MICHAEL 2009. 18-20.

egyértelműen meghatározta a sziget sorsát London szemében: Ciprus brit, és annak is kell maradnia, különben az utolsó stratégiai pozíciójukat is elveszítik a Közel-Kelet közelében, és így teljes mértékben az Egyesült Államok kegyeire lennének bízva.

Ahogy az évek során tovább mélyült a konfliktus a szigeten, úgy finomodott ez az álláspont. 1958 májusában Norman Brook, a kabinet legfontosabb politikai tanácsadója jegyzékében összefoglalta, mi volt a brit politika célja mindeddig Cipruson. Brook ebben a négy legfontosabb célkitűzésként a következőket jelöli meg: a sziget minden lakójának érdekeit szolgálni; egy, mindkét közösség (görög és török) számára elfogadható, hosszútávon fenntartható rendezés; a brit támaszpont védelme; és a béke és biztonság erősítése ebben a kiemelten fontos régióban. A köztisztviselő azt is hozzáteszi, sajnos ezek közül gyakorlatilag mindegyik kudarcot vallott 1958-ra.²⁹

Egy 1958-as parlamenti vita során, egy munkáspárti képviselőtől hangzik el a jóslat, miszerint a britek ugyanúgy fognak járni Cipruson, mint ahogy Egyiptomban és Palesztinában: ragaszkodnak az imperialista elveikhez és stratégiai érveikhez ameddig csak lehet, majd hosszas szenvedés után mégis tárgyalásztalhoz kényszerülnek, de addigra már minden előnyüket elveszítik, és a helyi viszonyokat is teljesen feldőlják.³⁰ Ez, ha nem is néhány hónappal – ahogy a képviselő megjósolta –, hanem néhány évvel a vita után, de valóban bekövetkezett. A felszólaló azt is hozzáteszi, „a Közel-Kelet legnagyobb tragédiája, hogy nincs egy olyan ország, amelynek lakossága öldöklés nélkül elnyerte volna függetlenségét Nagy-Britanniától”.³¹ Ez pedig arra ösztönzi a többi, függetlenedésre törekvő országot, így Ciprust is, hogy ők is fegyvert ragadjanak szabadságuk érdekében. A brit ellenállás egyetlen valódi oka pedig az, hogy a Konzervatívok nem hajlandóak végignézni, ahogy ezekben az országokban leengedik a brit zászlót – ami egy

29 CAB 129/93/9 Cyprus. Note by the Secretary of the Cabinet. 1958. május 14.

30 Uo.

31 Uo.

teljesen szentimentális, irracionális érv. Az erre utaló képviselő szerint itt lenne az ideje, hogy a kormánypárt képviselői ehelyett a józan eszüket, és a racionális érveket kövessék.³²

A munkáspárti képviselők konklúziója a ciprusi kérdést illetően az, Nagy-Britanniának, és legfőképpen a Konzervatív Pártnak be kellene látnia, hogy az imperializmus és a gyarmatosítás kora, akár tetszik, akár nem, véget ért, és a kormánypártnak el kellene fogadnia a 20. század játékszabályait – azaz megadni a függetlenséget Ciprus lakosságának. Ők nem látják igazolva a brit kormány álláspontját, és úgy vélik, ezzel a makacssággal csak rontanak Nagy-Britannia megítélésén, és világban elfoglalt pozícióján.

KONKLÚZIÓ

Ciprus képtelen volt kihasználni a második világháborút követő dekolonizációs hullámot, és önállósulni az 1940-50-es években, a változtatás szükségét azonban a háború után Nagy-Britannia is felismerte. Mire azonban a britek 1954 után elismerték, hogy van ciprusi kérdés, és foglalkozniuk kell vele, már késő volt, így a konfliktus politikai-diplomáciai úton való megoldása kapkodássá, és az események után való futássá vált. Emellett a másik fő problémát az okozta, hogy London mindvégig a saját érdekeit tartotta szem előtt, csak és kizárólag arra koncentrált, hogyan tudja megőrizni ciprusi katonai támaszpontját és ennek érdekében hogyan tudja befolyásolni a szigeten érdekelt többi hatalmat. Ebben – szerencséjére – az 1950-es években még partnerre talált az Egyesült Államokban, amely szintén féltette a szigetet a külső, elsősorban kommunista befolyástól, így antikolonialista ideológiája ellenére támogatta a brit fennhatóság megmaradását. Komoly ellenfélre akadt azonban korábbi kiemelt szövetségesében, Görögországban, amely mindent elkövetett azért, hogy Ciprust az országhoz csatolják, ami nagyban akadályozta a brit próbálkozásokat.

32 HC Deb, vol 540, cc 1910 Cyprus. 1955. május 5.

A válság elhúzódott egészen 1959-60-ig, amikor is Ciprus talán elhamarkodottan, de függetlenné vált, egy leginkább ösz-szecsapottnak nevezhető alkotmánnyal és az 1950-es évek problémai megalapozták a későbbi megosztottságot is, ami a mai napig fennáll. Ennek elkapkodásához nagymértékben hozzájárult a háttérben az amerikai nyomás is, aminek hatására végül 1960-ban, Makáriosz érsek Zürichben aláírta a sziget függetlenségéről szóló egyezményt: az érsek részben külső nyomás hatására cselekedett, valamint belátható időn belüli jobb megoldás hiányában fogadta csak el a zürichi egyezményt. London azonban elérte célját: a két brit katonai támaszpont biztosításával megtartották kulcsfontosságú bázisukat a Közel-Kelet és a NATO-tag Törökország közvetlen közelében, a sziget további sorsa pedig kevésbé foglalkoztatta őket.³³

Összességében tehát azt mondhatjuk, hogy Nagy-Britannia előbb érdektelensége, majd Ciprushoz való ragaszkodása határozottan megalapozta a sziget mai napig fennálló megosztottságát. London nem akarta feladni katonai támaszpontját, aminek érdekében kihasználta és felerősítette a Görögország és Törökország közti ellentétet, megnehezítve saját dolgát is, illetve belevonva Ankarát a ciprusi kérdésbe. A konfliktus kiéleződésekor, amerikai segítséggel a végsőkéig kitartott, majd sietősen elhagyta a süllyedő hajót, magára hagyva a ciprusiakat, hogy oldják meg a britek által felerősített problémát. Ez pedig nagyon hamar a köztársaság bukásához (1963-64) és Ciprus felosztásához (1974) vezetett.

Ez a politika pedig egyértelműen a Konzervatív Párthoz köthető, amely ragaszkodva imperialista, gyarmatosító politikájához, nem volt hajlandó lemondani a sziget feletti fennhatásáról akkor sem, amikor már minden más résztvevő fél felismerte annak tarthatatlanságát. Ennek érdekében pedig nem csak az ellenzékben lévő Munkáspárttal vállalta a konfliktust, de olyan fontos szövetségeseivel is, mint Athén és Washington. A végsőkéig kitartó brit vezetés sorsa végül azonban pontosan az lett,

33 COUGHLAN – MALLINSON 2005. 597.

amit a korábban említett munkáspárti képviselő is megjósolt: rendkívül gyenge pozícióból tárgyalva szinte mindent fel kellett adnia, amikor távozott a szigetről, hasonló körülményeket hagyva maga után, mint Írországbán, Indiában, vagy éppen Palesztinában. A konzervatívok tehát úgy tűnt, újra és újra elkövetik ugyanazokat a hibákat, nem tanulva a korábbi esetekből. Mindemellett pedig a két ciprusi bázis megőrzése inkább pürrhoszi győzelemnek minősíthető.

FORRÁSOK

CAB 129/69/45 Memorandum by the Secretary of State for the Colonies and the Minister of State. 1954. július 21.

CAB 129/82/2 Memorandum by the Secretary of State for Foreign Affairs. 1956. június 25.

CAB 129/76/32 Strategic Review of the Cyprus Problem. 1955. július 18.

CAB 129/93/9 Cyprus. Note by the Secretary of the Cabinet. 1958. május 14.

FO 371/112859 The Cyprus question and enosis 1081/490G Strategic importance of Cyprus: UK Chiefs of Staff. Committee report. 1954. szeptember 13.

FO 371/112853 The Cyprus question and enosis 1081/332 Cyprus question: discussion with J F Dulles and delivery of UK memorandum to US. 1954. augusztus 25.

HC Deb, vol 531, cc 504 Cyprus (Constitutional Arrangements). 1954. július 28.

HC Deb, vol 531, cc 2142 Cyprus. 1954. október 28.

HC Deb, vol 547, cc 32 Cyprus. 1955. december 5.

HC Deb, vol 540, cc 1910 Cyprus. 1955. május 5.

FELHASZNÁLT IRODALOM

COUGHLAN – MALLINSON 2005 = Coughlan, Reed – Mallinson, William: Enosis, Socio-Cultural Imperialism and Strategy: Difficult Bedfellows. *Middle Eastern Studies*, Vol. 41. No. 4. 2005. 575-604.

KACZIBA 2017 = Kacziba Péter: *A nemzetközi válságkezelés békeépítő koncepciója és ciprusi alkalmazásának tanulságai*. Doktori Disszertáció, Pécs, 2017.

MALLINSON 2005 = Mallinson, William: *Cyprus. A Modern History*. I. B. Tauris, London, 2005.

MICHAEL 2009 = Michael, Michális Stavrou: *Resolving the Cyprus Conflict. Negotiating History*. Palgrave Macmillan, New York, 2009.

POLLIS 1973 = Pollis, Adamantia: Intergroup Conflict and British Colonial Policy: The Case of Cyprus. *Comparative Politics*, Vol. 5. No. 4. 1973. 575-599.

ABSZTRAKT

Varga Tímea

NAGY-BRITANNIA CIPRUSI POLITIKÁJA AZ 1950-ES ÉVEKBEN

Ciprus szigete 2022-ben elsősorban etnikai konfliktusáról és arról a görög–török megosztottságról ismert, amely hivatalosan a sziget északi részének 1974-es török megszállásával kezdődött. A megosztottságot Ciprus 2004-es, európai uniós csatlakozása sem tudta feloldani és egyelőre úgy tűnik, hogy ez a helyzet a jövőben sem fog változni. Ennek a problémának a gyökerei valójában azonban bőven visszanyúlnak az előző évszázadra, hiszen az már jóval a sziget török megszállása előtt is fennállt. Ebben pedig fontos szerepet játszott Nagy-Britannia is, tekintve, hogy 1878-tól London gyakorolt fennhatóságot Ciprus felett és ahelyett, hogy segítette volna a konfliktus megoldását, inkább csak elmélyítette azt.

Tanulmányomban az ezen eseményekhez kapcsolódó brit politikát, a Konzervatív Párt céljait vizsgáltam meg, hogy megérthessük, hogyan alakult ki a jelenlegi ciprusi helyzet, és milyen szerepet játszott ebben közvetve vagy közvetlenül Nagy-Britannia. Kutatásomhoz primer forrásként elsősorban brit diplomáciai iratokat, jegyzékeket, illetve memorandumokat használtam, valamint a témában zajló parlamenti viták anyagát.

ZSINDELY BORBÁLA RÓZSA
A VÖLGYSÉGI MALOMIPAR JELLEGZETESSÉGEI
1885 ÉS 1939 KÖZÖTT

BEVEZETÉS

A magyar vidéki malomipar egy különleges, technikailag gyorsan fejlődő régiója volt a Völgység és ennek a részeként a Víz-völgy¹ területe. Szászvár és a környékén lévő falvak – Magyaregregy, Kárász, Vékény és Máza – a Vízvölgyhöz tartoznak és tartoztak az általam vizsgált időszakban is, amikor ezen a területen virágzó malomipari életről lehetett beszélni. A Völgységi-patak felső szakaszát érintő területről van szó, itt a patak már a Mecsek északi oldalán elterülő völgybe ér, tehát a víz széles mederben és lassan folyik kelet felé. Ezért alkalmas a patak ezen szakasza malomcsatorna rendszerek kialakítására és ezzel szoros összefüggésben sok vízimalom kerekének meghajtására.

A Vízvölgyben éltek a korszakban magyarok, németek, rácok és zsidók is.² A német lakosság jelenléte miatt a területet a *Schwäbische Türkei* részeként tartották számon.³ Minden itt élő nemzetiség valamilyen módon kapcsolatba került a helyi malomipari élettel, tekintve, hogy mindenkinek szüksége volt a megtermelt gabonájának megőrlésére. Azonban azt mindenképpen meg kell jegyezni, hogy a Völgység térbeli lehatárolása nem egyszerű feladat, mert „a földrajzi tájegység nem azonos a néprajzival, és eltér a közigazgatási egységtől is.”⁴ Néprajzi szempontból a Völgység a Sárköz tájegységének része.⁵

1 Ezt a területet nevezi Dénes Gizella írónő a Boldogasszony-völgyének. In: FÜZES 1997. 5. és Magyar Katolikus Lexikon: Dénes Gizella

2 BODOR 2007.

3 Magyar Néprajzi Lexikon

4 SZÓTS 2007. 170.

5 Magyar Néprajzi Lexikon

Tanulmányomban bemutatom, hogy a Vízvölgy területén 1885 és 1939 között működő vízimalmok elhelyezkedése, működési technikája, és a malmokhoz valamilyen módon kötődő egyéb ipari munkálatok milyen jellegzetességeket hordoztak. Kitérek arra is, hogy ezeknek a malmoknak a történetét hogyan befolyásolták a 19. század második felének és a 20. század első felének történelmi, politikai eseményei. A malmok története a vízjogi engedélyük visszavonásával (1960-as években legkésőbb) formailag is véget ér, ám ez már csak bürokratikus esemény volt, mert eddigre ezek a malmok egészen biztosan nem öröltek.

A VÖLGYSÉGI-PATAK, MINT TÁJFORMÁLÓ ERŐ

A Mecsek északi oldalán, a Takanyó-völgyben ered a Völgységi-patak, amely a hegység északi lankáin folyik kelet felé és éri el Sióagárdnál a Sió-Sárvíz vízrendszerét. A patak vize ma nem túl magas, ám ez a megjelölt időintervallumban 1-1,5 méter között ingadozott.⁶ A 19. századi mérések szerint Bonyhádnál a patak 0,45 m³/sec. vízhozammal rendelkezett.⁷

A patak vízgyűjtőterületét nevezzük a Völgységnek és ezen a területen alakították ki közigazgatásilag a Völgységi-járást, amely ma már nem létezik, mert a többszöri megyehatár változtatások következményeként egyes falvak Baranya, míg más falvak Tolna megyéhez tartoznak.⁸ Azonban azt is el kell mondani, hogy a kutatók két Völgységet különböztetnek meg. Az egyik az ún. *Kis-Völgység*, mely a Baranya megyéhez tartozó falvakat foglalja magába, míg a *Nagy-Völgységhez* a Tolna megyei települések tartoznak. A kutatók elképzelése szerint a két Völgység együtt alkototta egykor a ma már *történelmi-Völgységnek* nevezett kistájat.⁹

6 Ez az átlag vízhozam a malmok levéltári iratai alapján igazolható, mert a malmok műszaki leírásában sokszor szerepel, hogy hány köbméter vizet vezethettek el a molnárok a malomcsatornákon majd a malomárkon keresztül a malomkerekekig.

7 DÓKA 1992. 45.

8 lásd a korábban idézett SZÓTS tanulmány

9 MÁTÉ 2013. 21.

Abban azonban a kutatók ma már megegyeznek, hogy a mai elgondolás szerint a Völgység a Magyaregregy és Szászvár közti völgyszakasz.¹⁰ A Tolna megyei falvak a Bonyhádi-járás, míg a Vízvölgy falvai a patak folyásirányát követve, (Magyaregregy, Kárász, Vékény,¹¹ Szászvár és Máza)¹² a Komlói-járás részét képezik.¹³ A Völgység, mint tájegység a Tolnai dombsághoz tartozik, a Hegyháttal és a Szekszárdi dombsággal együtt.¹⁴

A Völgységet „löszös dombok és kiemelkedő eróziós tanuhegyek”¹⁵ jellemzik. A dombokat széles völgyek választják el egymástól, amelyekben lösz rakódott le.¹⁶ Olyan területről van szó, aminek éghajlatát és annak változásait a domborzati viszonyok határozzák meg.¹⁷ „Az évi csapadék 600-700 mm évente, a nyári zivatarok alkalmával olykor 50 mm-t is mérnek.”¹⁸ A patak a talaj üledékes, „át-eresztő- és tározóképessége miatt”¹⁹ nem mondható szeszélyes vízjárásúnak.²⁰ A víz „laza üledékből származó, lebegtetett hordalékot”²¹ szállított magával, ezért a medrét időnként tisztítani kellett.²²

Fontos kiemelni, hogy a Völgységi-patak mentén, Magyaregregy mellett a Mára várhoz tartozó birtokon már a 14. század közepén voltak malmok, mint a vár tartozékai.²³ A területen már ekkor jelen lévő malmok annak a bizonyítékai, hogy „a jó adottságokkal rendelkező patakok a középkorban és az újkorban is

10 Uo.

11 Vékény közigazgatásilag ma már Kárászhoz tartozik, a tanulmányom témájának érintettsége miatt írtam ki a település nevét külön.

12 Jelen tanulmányomban én csak ezekkel a falvakkal foglalkozom, a Völgységhez tartozó további falvakkal nem.

13 KSH 2012. évi évkönyve.

14 DÓKA 1983. 381.

15 Uo.

16 Uo.

17 Uo.

18 Uo. 382.

19 Uo.

20 Uo.

21 Uo.

22 Uo.

23 K. NÉMETH–MÁTÉ G. 2014. 47.

nagy gazdasági értéket képviseltek.”²⁴ A 18-19. század fordulóján megnövekedett őrlési igényeket kellett a malmoknak kiszolgálniuk. Ehhez a megfelelő malom kialakítási mód, amely a területen is elterjedt, a magasvezetésű árkos malom volt. Ez azt jelentette, hogy a patakából hosszú árkokon keresztül vezették el a vizet a malmokhoz. „A malomárok a patakka (vadvízárok) párhuzamosan, a dombok szoknyáján, meghatározott tengerszint feletti magasságot tartva haladtak, majd a malomkereket elérve fenékszintjük lépcsőszerűen, több métert (kerék nagyságához mérten) esett. Az árkok fűzészerűen kapcsolták össze a völgyben fekvő malmokat.”²⁵ Az így egymás mellett, az árkok által összeköttetésben lévő malmok közvetlenül nem érték el a patakot.²⁶ Az árokrendszer kialakításával egy komolyan kiépített és szakmailag „felügyelt rendszer jött létre, ahol a malomárokban történő vízduzzasztás mellett zúgó (árapasztó) építése, a malomkerékre érkező víz mennyiségének uradalmi (majd hatósági) szabályozása is a vízkezelés velejárója”²⁷ volt. A hatósági szabályozás és felügyelet képviselői és állandó szereplői voltak a kultúrmérnökök.

A VÍZJOGI RENDELET ÉS A KULTÚRMÉRNÖKÖK SZEREPE

A Völgységi-patak „első szabályozási terve 1904-ben készült el.”²⁸ A patakiszabályozási munkálatokat a kultúrmérnöki hivatal munkatársai végezték. Nekik volt nagyon fontos szerepük, a malmok műszaki felméréseiben is, illetve a csatornák kialakításának megtervezésében. Ugyanis „az 1885. évi vízjogi törvény kimondta, hogy minden olyan vízi munkához, amely idegen érdekeket érint előzetes hatósági engedélyt kell kérni.”²⁹ A munkálatok díját

24 Uo.

25 Uo. 59.

26 Uo.

27 Uo.

28 Uo. 387.

29 FEJÉR 2001. 135.

az érintett birtokosoktól, így a malmosoktól is³⁰ a települések előjáróságai adó formájában szedték be.³¹ A kultúrmérnökök szerepe 1885 után nőtt meg, mert a vízjogi rendelet kiadása után minden vízimalmot fel kellett mérniük. Tulajdonképpen 1885 után beszélhetünk egyáltalán malomipari iratanyagról, mert a vízjogi engedély kiadásához szükséges volt a már korábban is őrlő malmok esetén a helyi előjáróság igazolása a malom létezéséről. Ezekben az iratokban mindig szerepel egy hozzávetőleges dátum a malom létezésének fennállásáról.

1885 után megváltoztak a malmok működési feltételei. *„Eszerint igazolás céljából valamennyi vízhasználatot be kellett jelenteni, és a további működéshez, vagy új vízhasználathoz az alispán adott vízjogi engedélyt. Az eljáráshoz a tulajdonosnak el kellett készíttetnie az építmény tervét, műszaki leírását.”*³² A patakalmok³³ esetén az engedélyeztetési folyamat részeként a kultúrmérnöki hivatal véleményezte a malom állapotát.³⁴ *„Korábban tájegységenként, uradalmanként, városonként különbözött a vízjog, amely a helyi jogi kereteken belül a népi szokásjognak is jóval nagyobb teret engedett.”*³⁵ 1885 után *”engedélyezéskor e hivatal állapította meg a duzzasztási magasságot, a csatornák méreteit. Az engedélyezési eljárás nem terjedt ki az épületre és berendezésre, csak a vízépítési vonatkozásokra.”*³⁶ A folyamat végén az alispán adta ki a vízjogi engedélyeket a malmok tulajdonosainak. Azonban azt fontos megemlíteni, hogy a vármegyei közigazgatás világosan látta, hogy az engedélyek kiadásának folyamata el fog húzódni, ezért a malmok többsége egyszerű bejelentés után működhetett tovább, amíg

30 A malmokról fennmaradt levéltári anyagok ugyanezt támasztják alá, mint amit Dóka Klára állít az idézett tanulmányában.

31 Uo. 388.

32 DÓKA 1992. 47.

33 Vízimalmok egy fajtája, melyek a patakok vizét használták ki kerekeik megforgatásához. A vizet csatornákon át vezették el a patakból. A vízimalmok másik fajtáját hajómalomoknak nevezzük.

34 DÓKA 1992. 47.

35 MÁTÉ 2014. 475.

36 Uo.

maga az engedélyeztetési folyamat lezajlott. Az állami rendeletet 1885-ben adták ki, „*a malomtulajdonosok jó része azonban csak 1895-ben tett hivatalos bejelentést működő malmáról.*”³⁷

A kultúrmérnökök munkája nyomán kialakított árokrendszerek a területen őrlő malmokat jobban összekötötték, mint bármi más. A megfelelő mennyiségű víz elengedhetetlen volt minden vízimalom működtetéséhez. A pontos „elvihető” vízmennyiséget az engedélyhez csatolt műszaki leírásban pontosan meghatározták.³⁸ A patak és minden jelenlévő adottsága lett a malmok telepítésének fő indoka. A 19. század végén zajló termőterület szerzési projektek (vízszabályozások) elérték a régiót is, így megnövekedett mennyiségű gabonát kellett megőrizni. Tehát megérte malmot építeni és működtetni, mert garantáltan volt igény az őrlési munkálatokra.

A VÍZVÖLGYI MALMOK TÖRTÉNETÉNEK JELLEGZETESSÉGEI

A vizsgált korszak kezdete az ipartörvények kora, a prosperáló dualizmus időszak. Az első világháború azonban megszakította azt a megrögzült rendszert, hogy Magyarország az agrártermékeket gyártja, míg az osztrák területek az ipari tevékenységeket látják el. A malomipar az agráriumhoz tartozik, de kivételként, mert tulajdonképpen kicsi és megújuló energiával (jelen esetben többségében vízienergiával) működő kisüzemekről van szó, amelyek ki voltak szolgáltatva a vízhozam mellett az adott évi gabonatermés mennyiségének is. Az első világháború után a Magyarországra bevonuló szerbek ezt a területet nem foglalták el. A területen a Csonka-Magyarországi Molnárszövetség működött tovább. 1921-ben kötelezően kiadott kontingentálási rendelet érintette az itt működő malmokat is. A nagy gazdasági válság időszaka sok malom leállítását okozta a vidéken, nem volt anyagi fedezet a modernizálásukra, és amely malmot nem

37 Uo.

38 Ennek komplex meghatározási rendszere volt, melyet itt most nem fogok részletezni.

modernizálták azt nem érte meg tovább működtetni. A malmok a Horthy-korszakban a virilisták közé tartoztak, akiknek jelentős szerepe volt a gazdasági válság utáni helyreállításban. A második világháború kitörése után, pedig amelyik malom még működött azt betagolták a hadigazdaságba.

TECHNIKAI FEJLŐDÉS

A Vízvölgyben a Mecsek északi lankáin lezúduló Völgységi-patak hajtóerejét használták ki a területen felépített malmok. A terület vízbősége miatt „*kiemelkedően sok vízimalmot találunk a Völgységben.*”³⁹ „*A természet adta lehetőségeket kihasználva ezeket a malmokat a Völgységi-patak vízrendszerére építették.*”⁴⁰ „*A Völgység vízrendszere elsősorban kisebb, azaz egy kerékre hajtott malmok építésére volt alkalmas.*”⁴¹ Olyan sok malom volt a területen, hogy majdnem minden lakos megtehetette, hogy a településén belül örölteti meg a megtermelt gabonáját. Meg kell említeni, hogy a környéken elsőként vezették be az országban az önkéntes örökváltságot,⁴² mely feltehetőleg nagy vállalkozási kedvet okozott az 1830-as években.

A terület malmainak túlnyomó többsége egy kerékre örölt, „*ez azt jelentette, hogy az őrlést egy pár kővel végezték.*”⁴³ „*Ezek a malmok csak elvétve voltak szítás őrlésre berendezkedve, zömmel az ún. parasztőrlést végezték.*”⁴⁴ „*A lisztet a korpától nem választották szét, ezt az őrlető végezte el.*”⁴⁵ „*Jobb minőségű lisztet adtak a két, illetve három kerékre forgó malmok. Itt ugyanis többször felöntötték az őrlendő gabonát, a malomköveket mindig finomabbra állították. Ezek működésére azonban nagyobb vízenergiára volt szükség.*”⁴⁶

39 KÁRPÁTI 1991. 237.

40 Uo.

41 Uo. 238.

42 Magyar Katolikus Lexikon; valamint „az 1839-40-ben megtartott országgyűlésen fogadták el az önkéntes örökváltságot.” Mozaikok a levéltár történetéből.

43 Uo.

44 Uo.

45 Uo.

46 Uo.

A területen technikailag legfejlettebb, két kerékkal rendelkező vízi-, majd később gőzmalom a kárászi Kühnel Márton tulajdonában volt.⁴⁷ A terület általam végzett malomipari kutatásának jelen állása szerint még egy gőzmalom örölt a Vízvölgyben, a Sziget-malom Szászváron, amely Szokoly Károly helytörténész⁴⁸ kutatásai alapján 1913-ban leégett.⁴⁹ A tüzeset előtt azonban oldalcsapott kerékkal⁵⁰ rendelkezett, mely vízejtetési technológia rendkívül ritkának mondható a területen.⁵¹ A tüzeset után a malom csak vízimalomként épült újjá, egy felülcsapott kerékkal rendelkezett.⁵²

Ugyanakkor fontos megemlíteni, hogy a Vízvölgyben nem csak két kerékkal őrlő malmok voltak megtalálhatóak, hanem azaz egy kerékkal működő malmok is, amelyeket a környéken potyogónak vagy kotyogónak hívtak.⁵³ Azért nevezték így őket, mert amikor a gabona magvak a malom száját képező garat felöntése után lepotyognak az ún. kisgaratba, az jellegzetes kotyogó hangot ad. A kisgarat elhagyása után a magvak a malomkövek közé kerülnek, ahol megkezdődik az őrlési folyamat ténylegesen. *„A kifejezést a 20. században is használták a tájon, a „kotyogó” a völgyeségi molnárok nyelvén a régi típusú, őrlőkövek (nem hengerszékes), kizárólag vízzel működő malmok elnevezése volt.”*⁵⁴

A nagyobb esésű patakokon rövid árokkal rendelkező malmok öröltek, ezeknek a malomkerekeknek a forgatásához kevés vízre volt szükség és egy állandóan vizet hozó vízfolyás elegendő volt a működtetésükhöz. Ezeknek a malmoknak a 18. századig gátjuk

47 XXVI.1. Kühnel Márton malma

48 Akinek szakmai támogatását és segítségét ezúton is köszönöm.

49 SZOKOLY 2017. 61. A szerző itt a Pécsi Napló 1913. március 20-i számának 4. oldalára hivatkozik.

50 Ennek a másik neve: középen csapott malomkerék

51 XXVI. 15. 590. és 689. Resz Jánosné Grill Teréz, Grósz Ábris majd Sziget István és neje Dohner Magdolna malomtulajdonosok ugyanazon malma, mely malom Szászváron áll és a területen elterjedt neve Szigeti-malom.

52 XXVI. 15. 590. és 689.

53 K. NÉMETH, András – MÁTÉ, G. 2014. 57. A szerzők egy szemtanúval készült interjúra hivatkoznak.

54 Uo.

sem volt.⁵⁵ „Ilyen, a 19. század végén már avittnak számító, duzzasztás nélküli megoldást alkalmaztak a kárászi Szabó-malom, aminek javadalmát annak értékesítéséig a kárászi plébánia élvezte, ezért sokáig Pappalomnak nevezték.”⁵⁶ A Völgységi-patak völgye, ahogy már korábban említettem, alkalmas volt hosszú árkok kialakítására. Amikor a 18-19. század fordulóján megnövekedett az őrlési igény, a hosszú árkok kialakítása vált okvetlenül szükségessé.⁵⁷

Azért érdemes a vizsgált területet a víz jelenléte, eróziós munkája és kihasználási lehetőségei alapján vizsgálni, mert a víz határozta meg a területen működő malmok minden lehetőségét.

Az előbbieken részletezett kerék és árokfajták jelenlétén kívül még számos feltételnek teljesülnie kellett ahhoz, hogy a terület egyfajta „malomipari paradicsommá” váljon. Azonban jelen tanulmányomban én a terület, az öt⁵⁸ falu⁵⁹ malmainak különlegességére szeretnék első sorban koncentrálni, melyhez szükséges volt a kerekék és az árkok fajtáit is röviden vázolni. Ezért a következőkben az egyes falvak malmaira térek át. A számos malom közül azokat emelem ki, amik bármely okból kivételt képeznek, kicsit más a történetük vagy annak egy-egy eleme, mint a többi malomnak a Vízvölgyben.

A KISMALMOK ELTERJEDÉSE A VÖLGYSÉGI-PATAK MENTÉN

A vizsgált terület malmait a patak folyásirányához igazítva kell vizsgálni. Azért, mert ezek a malmok ugyan nem mindig ugyanazon faluhoz tartoztak jogilag a tulajdonosaik lakóhelye, hovatarozása miatt, de a víz a malmokat mégis összekötötte egymással. A közigazgatási határok szerepe így egészen csekélynek mondható

55 Uo. 58.

56 Uo.

57 Uo.

58 Magyarereggy, Kárász, Vékény, Szászvár és Máza

59 A hatodik falu lenne Császta, ami ma már Szászvár része és a malmait én a szászvári malmok közé soroltam, az elhelyezkedésük okozta nehéz megkülönböztetés miatt. Amint sikerül az összes szászvári malom helyét pontosan lokalizálni, akkor a császtaiakkal fogok külön is foglalkozni terveim szerint.

ilyen kontextusban. Már csak azért is, mert előfordult, hogy az egyik falu egy lakosa egy területileg másik faluhoz tartozó malomhelyen működtetett malmot.

Ha tehát a Völgységi-patakot a forrásától követjük észak, majd kelet felé, akkor egészen Máza határáig⁶⁰ összesen 21 malmot⁶¹ találunk. Ezek a malmok ma már jobb esetben csak épületek, rosszabb esetben pedig az egykori helyük sem ismert pontosan.⁶² Azonban, ha a vizsgált időszakból fennmaradt levéltári anyagok alapján keressük a választ arra a kérdésre, hogy milyen különleges események, folyamatok, személyi változások stb. érintették ezeket a malmokat, akkor meglepően sok társadalom-, és technikatörténetileg is izgalmas jelenséget találhatunk ezeknek a malmoknak a történeteiben. Ezek közül a továbbiakban négy település malmainak történetét ismertetem részletesebben.

VÁLTOZÓ MALOMTULAJDONOSOK MAGYAREGREGYEN

A Völgységi-patak először Magyarereggyet éri el. Itt a vizsgált korszakban 5 malom örölt. Feltehetőleg egy kereke volt mind-egyiknek, melyek közül voltak felülcsapott és alulcsapott kerekékkal működők is. Érdekesség, hogy nem messze a falu mai fekvésétől voltak már malmok a 14. században, illetve már a település malmjai történeteinek kutatása során felmerült, mint kutatási nehézség, hogy az egyes malmokat sok különböző néven hívták, többnyire az aktuális tulajdonos nevéhez igazodva, ám itt egyéb neveik is voltak a malmoknak. Ezeket a tulajdonos nevével összekapcsolni nagyon nehéz feladat, mert nem maradtak

60 Amennyiben elfogadjuk, hogy a Vízvölgy Mázáig tart.

61 A 21 szám ebben a kontextusban nem egészen biztos, mert találtam olyan malmokat, amikről a szakirodalom megemlékezik, de a levéltári iratanyag alapján még nem tudtam beazonosítani, hogy melyik iratcsomó tartozik hozzájuk. 20 malom biztosan létezett a területen a korszakban, a 21. lenne a magyarereggyi Krajcár-malom. Melynek tulajdonosai, adatai számomra egyelőre nem ismertek, azonban biztosan létező malomról van szó.

62 Például a magyarereggyi Krajcár-malom

erről kielégítő mennyiségben fenn források. Viszont a levéltári iratok szinte mindig csak a tulajdonos nevét említik meg, a malomok egyéb nevét csak nagyon ritkán. Erre a jelenségre például Magyaregregyről a Kápolna-malom és a Krajcár-malom. Az biztos, hogy ez a két malom egymás szomszédságában állt a falu déli határában, és a Kápolna-malom a helyi kápolna vagy templom környékén lehetett. Ez utóbbira az elnevezéséből merek következtetni, illetve az is biztos, hogy a Krajcár-malom egy rövid ideig az Arnold-család birtokában volt. Füzes Miklós kutatása szerint, Arnold Fülöp nem tudta finanszírozni fiai gimnáziumi taníttatását, ezért szakmát tanultak és így lettek molnárségédek. „Az apjuk megvásárolta számukra Magyaregregyen az ún. Krajcár malmot ... (kiemelés tőlem: ZS.B.R.) A malom azonban nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket, ezért a fiúk újra szakmát váltottak.”⁶³

Ahogy a 19. század közepén a környék patakjait elkezdték szabályozni, az emiatt is kialakult vízhozam csökkenéssel egyes malomok szükségszerűen megszűntek.⁶⁴ Magyaregregy malmai közül a „Kápolna, a Krajcár, a Tóthfülöp”⁶⁵ szűnt meg nem történelmi esemény következtében. Megszűnésük az 1920-as években következett be, és talán a legfontosabb oka a leállásuknak az volt, hogy nem modernizálták őket.⁶⁶ A „Tóthfülöp”⁶⁷ malomnév már csak azért is érdekes, mert első tulajdonosát Tóth Fülöpnek hívták,⁶⁸ azonban a köznyelv így egyben használta a nevét. Feltételezéseim szerint ez azért alakulhatott így, mert a Vízvölgyben Tóth Fülöpön kívül még két Tóth vezetéknevű malomtulajdonos volt, időben közel egyszerre. Az egyikük a vékényi Tóth-malom tulajdonosa Tóth Ferdinánd⁶⁹ volt. Két felülcsapott kerékkel rendelkező

63 FÜZES 1997. 166.

64 K. NÉMETH, András – MÁTÉ, G. 2014. 62.

65 Uo.

66 Uo.

67 Feltételezésem szerint a név egyben használata mögött egy nyelvészeti jelenség is áll, melynek neve: szóösszerántás (Zusammenrückung)

68 XXVI.3. Tóth Fülöp malma

69 XXVI.6. Tóth Ferdinánd és társai malma

malma volt.⁷⁰ Ma ez a malom egy holland házaspár tulajdona és a ház falán egy rekonstruált alulcsapott őrző a malom emlékét, mely még ma is működtethető lenne.⁷¹ Illetve egészen 2021-ig a malom kertjében egy camping is üzemelt, mely mára már sajnos bezárt. Tulajdonképpen a harmadik Tóth-malom a Vízvölgyben Tóth Ferenc malma⁷² volt Szászváron. Ennek a malomnak két felülcsapott kereke volt, két pár kővel és egy hengerrel őrlött.⁷³ Az már csak a történelem humora, hogy Tóth Ferenc malmának nyugati szomszédja éppen a vékényi Tóth Fülöp malma volt.

A SIKERES KÁRÁSZI MALOMTULAJDONOS KUDARCA ÉS EGY VISSZAKERÜLT MALOM

Ha követjük folyásirány szerint a Völgységi-patakot tovább kelet felé, akkor a következő falu Kárász. Kárászon a vizsgált időszakban hat malom őrlött. Ezek közül Kühnel Márton malma, a Fábrics-malom és a Szabó-malom tartozik az ismertebbek közé a vizsgált korszakban. Kárászon változó, hogy hány és milyen fajtájú kerékekkel üzemeltek a malmok. A források szerint a Kühnel-malom volt a legfejlettebb technikailag. Őrlés mellett fűrészüzemként is működött, a vízimalmot átalakították gőzmalommá. Kühnel Márton tulajdonos bányajogot is vásárolt, és saját bányájából termelte ki a gőzmalom működtetéséhez szükséges szenet. Később itt rendezték be az ország első madárodú gyárát 1904-ben,⁷⁴ mely szintén jól működött.⁷⁵ A tulajdonos személyes tragédiája, hogy bármi fejlesztési munkába, tervbe kezdett bele, mindig jött egy komolyabb nehézség (pl. válság, államosítás) és ötlete, tervei nem voltak tovább fenntarthatóak, nem lehetett őket megvalósítani.

70 Uo.

71 2022. őszén folytatott terepmunkám során sikerült beszélmem a malom egyik jelenlegi tulajdonosával, ezeket az információkat tőle tudom. Illetve a rekonstruált alulcsapott kereket és az egykori gépezet néhány részét láttam is.

72 XXVI./7. Tóth Ferenc malma

73 Uo.

74 FÜZES 1997. 159-165.

75 XXVI.1. Kühnel Márton malma

A Kühnel-malom egyik szomszédja a Szabó vagy a korábbi nevén Pappalom volt. Ez a malom a falu közepén áll egy szigeten. A kertjének mindkét oldalán egykor a patak vagy az abból leágazó malomárok volt megtalálható. A malomárok másik oldalán található az úgynevezett Pap-rét, amelynek elnevezése szintén az egykori egyházi tulajdonra utal. A malmot Szabó István és felesége, Tudweiler Mária 1914-ben vették meg a helyi római katolikus plébániától. Azonban a vízjogi engedélyek miatt kötelező műszaki felülvizsgálat és a vízjogi engedély hivatalos átírása az időközben beállt háborús helyzet miatt többször elnapolásra került. Végül az adás-vételi folyamat 1918 áprilisában ért véget.⁷⁶ A malom nagyon különlegesnek számít, nem csak a vizsgált területen, hanem nagyobb kontextusban is. Ugyanis Szabó István leszármazottai kacifántos és hosszan elhúzódó ügyek után mára teljes mivoltában újra birtokolják a malmot és a hozzá tartozó kertet, területet.⁷⁷ A malom berendezéseinek nagy része még megvan, kisebb felújítások után működtethető lehet még malomként. Ez utóbbi tény miatt a malom értéke – a mai egyre inkább természetes energiák kihasználását igénylő világban – felbecsülhetetlen.

A Völgységi-patak keleti irányba folyik tovább Kárász után, majd eléri Vékényt. A két falu között működött a Hucker-malom, mely ma egy tanya. A másik Vékényben található malomról már korábban megemlékeztem, Tóth Ferdinánd volt az egykori tulajdonosa és a tulajdonos elmondása szerint egykor kukoricát⁷⁸ őrlött.⁷⁹ Érdekesség, hogy mindkét vékényi malomnak eredetileg felülcsapott kereke volt.⁸⁰

76 XXVI/2. Római katolikus plébánia és Szabó István malma.

77 2022. őszén terepmunkám részeként jártam ebben a malomban, a lehetőséget és a körbe vezetést ezúton is köszönöm a malom tulajdonosának Szabó Katalinnak.

78 A kukorica őrlésre azonban a levéltári anyagban nem találtam utalást, viszont nem kizárt, hogy a malom egykor tényleg, talán egyetlenként a területen, kukoricát őrlött.

79 XXVI.6. Tóth Ferdinánd és társai malma

80 Uo. és XXVI. 5. Fekete István és jogutódja Hucker Ádám malma

A SZÁSZVÁRI MALOMTULAJDONOSOK TÁRSADALMI HELYZETE

Vékény után a patak eléri Szászvárt, mely a Vízvölgy legnagyobb települése. Itt őrlött a legtöbb malom a korszakban, mindösszesen hét. Szászváron volt a legtöbb malomnak két kereke. Ez a tény feltételezésem szerint utalhat a tulajdonosok anyagi jólétére, mert még egy kereket felszerelni nem volt olcsó befektetés. Ezen feltételezésemet támasztja alá az is, hogy a katolikus templom felújítására több malomtulajdonos is komoly összeget ajánlott fel.⁸¹ Utalhat a nagy malomszám emellett a völgy földrajzi adottságaira, mert itt már kiszélesedett völgyről van szó. Így több árok elért és volt elegendő vízhozam is, ami ennyi malomkereket mozgásba tudott hozni. Szászváron volt oldalcsapott malomkerék is,⁸² ami nagy ritkaságnak számít a magyar vidéki malomipar teljes történetében.

Szintén fontos megemlíteni, hogy a szászvári malmok közül több a településen belül, központi helyen helyezkedett el. Míg más malmok a települések (Császta ekkor még külön falu volt) határában őrltek. A határban őrlő malmok elérése nehezebben volt megoldható, de a falu előjárósága és a tulajdonosok közösen gondoskodtak az utak, hidak megfelelő karbantartásáról. Ugyanakkor megesett az is, hogy egy szászvári malomtulajdonos beperelte az előjáróságot a malma előtt álló híd rossz állapota miatt.⁸³ Ugyanezen malom későbbi tulajdonosa indított pert az udvarán keresztül futó út állapota miatt.⁸⁴ Ebből arra lehet következtetni, hogy attól még, hogy egy malom nem az adott település központi, belső részén állt, nem jelentette, hogy elkerülte volna a forgalom.

81 PATTON. Illetve Szokoly Károly is ír ezekről a felajánlásokról.

82 XXVI. 15. 590. és 689. Resz Jánosné Grill Teréz, Grósz Ábris majd Sziget István és neje Dohner Magdolna ugyanazon malma

83 XXVI. 8. Hoffler András majd Rozs István ugyanazon malma érintett és SZOKOLY 2017. 42.

84 XXVI. 8. Hoffler András majd Rozs István ugyanazon malma érintett és SZOKOLY 2017. 100.

A szászvári malomtulajdonosokról elmondható, hogy a település elit rétegébe tartoztak, többen voltak előjárósági tagok, Grósz Ábris a közeli bánya főmérnöke is volt.⁸⁵ Szintén a település malmainak különlegességei közé tartozik, hogy a Vízvölgyben itt őrlött olyan malom, melynek egyik tulajdonosa zsidó származású volt. A Flerkó-malom első tulajdonosának Flerkó Jánosnak a jogutódja Dr. Kreiner József volt.⁸⁶ Dr. Kreiner József bonyhádi származású köztisztviselőként álló helyi orvos volt, aki zsidó vallása ellenére szintén adakozott a templom felújítási munkálataira,⁸⁷ emellett orvosként is ellátta a körzetét, önszervező egyletet szervezett.⁸⁸

A MÁZAI MALMOK HÁROM KÜLÖNBÖZŐ SZITUÁCIÓBAN

Máza a vizsgált korszakban még (és azóta újra) különálló település volt Szászvártól keletre. A források szerint három malom őrlött a településen. Különlegességük, hogy három különböző malmosors tárul elénk a fennmaradt iratok alapján.

Hartmann György malmának⁸⁹ története pontosan beleillik a környék malmainak, történeteinek sorába. A 19. század második felében kezdett el működni, igazolták, felmérték majd, hogy pontosan mikor azt nem tudni, de leállt. Végül pedig már csak egy nem működő malom engedélyét vonták vissza 1967-ben.⁹⁰

Az özv. Hóhner Józsefné féle malom⁹¹ története azért érdekes, mert a malomnak a fennállása alatt mindvégig egy nő a tulajdonosa. Ebben az esetben több lehetőség áll fenn. Vagy az történt, hogy mint a korban szokás volt, Hóhner József élete művét, a malmát, is feleségének ajánlotta ezért az engedélyokiratban is Brauner Margit neve szerepel. Előfordulhat, hogy mire a malmot

85 Uo. 35.

86 XXVI.10. Flerkó család, Kreiner József malma

87 PATTON

88 BUKOVSKY 1940.

89 XXVI./18. és 6. Hartmann György malma

90 Uo.

91 XXV/29. özv. Hóhner Józsefné szül. Brauner Margit malma

igazolták Hóhner József már nem élt és esetlegesen volt egy még kiskorú fia, akinek nevére nem kerülhetett engedély, ezért édesanya nevéen működött a malom. A harmadik lehetőség némiképp valószínűtlen, hogy tényleg Hóhner Józsefné volt a valódi tulajdonos. Azért merem ezt állítani, mert molnárnak lenni nem volt női foglalkozás ebben a korszakban,⁹² illetve ezzel kapcsolatosan az is előfordulhat, hogy Hóhner Józsefné volt a tulajdonos, de nem ő, hanem egy bérlő vagy egy nála alkalmazásban álló molnár végezte a tényleges őrlési munkát. A fennálló kérdés megválaszolásához még további kutatásokra lesz szükség, azonban az biztos, hogy az iratanyagban igen ritkán kerülnek elő női nevek, mint malomtulajdonosok. Amennyiben pedig mégis így van, akkor az ímént felvázolt négy lehetőség egyike a válasz a kérdésre.

A harmadik általam vizsgált mázai malom, a Schrott-féle, úgynevezett Magyar-malom volt.⁹³ Ez a malom két felülcsapott kerékkel működött. Különlegessége, hogy a malom, ahogy a korszakban az szokás volt, apáról fiúra szállt. Schrott János halála után fia Schrott József vette át a malom működtetését 1895-ben.⁹⁴ A molnárok és malomtulajdonosok nagyon komoly hangsúlyt fektettek arra, hogy malmuk biztos kezekbe kerüljön haláluk után. A tudásukat igyekeztek a lehető legjobban átadni fiaik számára. Ez azért volt nagyon fontos, mert a korszak elején még nem volt molnárképzés, így a tudást maguk kellett átadniuk a következő nemzedékek számára.

92 A malmokat a korszakban ipari területnek értelmezték, ahova nők és gyerekek nem is mehettek be. Ennek balesetvédelmi okai is voltak.

93 XXVI.26. Schrott-féle Magyar-malom

94 Uo.

ÖSSZEFOGLALÁS

A Vízvölgy malmairól elmondható, hogy technikailag, társadalmilag és gazdaságilag is érdekes képet tárnak elénk. A technikailag megjelenő több fajta (felülcsapott, alulcsapott, oldalcsapott) kerekek. A kerekek száma, a ritka, de mégis jelen lévő henger-, illetve gőzmal-mok jelenléte a folyamatos technikai fejlődésre utalnak a területen. A malomtulajdonosok a települések elit rétegébe tartoztak, gyakran voltak előjárósági tagok vagy köztisztelőben álló személyek. Szavuk volt a falvaikat érintő döntések meghozatalában. Mindannyian megpróbálták a gazdasági lehetőségeiket a lehető legjobban kihasználni és ez gyakran volt bukásuk okozója. Mára a malmok egy része romként sem látható, egyesekből még romok és egykori árkok, zsilipek nyomainak formájában megmaradtak. A többi kicsit szerencsésebben járt malomépületet megpróbálták más célokra felhasználni, több kevesebb sikerrel. Illetve nem szabad elfelejtkezni ilyen kontextusban sem a kárászi Szabó-malomról. Melyet ma is egykori tulajdonosainak leszármazottai birtokolnak, őriznek, óvnak a jövő nemzedékei számára a helyi malomipar utolsó tanújaként.

FORRÁSOK

Környezetvédelmi és Vízügyi Levéltár, Pécsi Kultúrmérnöki Hivatal iratai 6.12.6. :

XXVI.1. Kárász. Kühnel Márton malma

XXVI. 2. Kárász. Római katolikus plébánia és Szabó István malma

XXVI. 3. Magyaregregy. Tóth Fülöp malma

XXVI. 5. Vékény. Fekete István és jogutódja Hucker Ádám malma

XXVI. 6. Vékény. Tóth Ferdinánd és társai malma

XXVI. 7. Szászvár. Tóth Ferenc malma

XXVI. 8. Szászvár. Hoffler András majd Rozs István ugyanazon malma

XXVI. 15. 590. és 689. Szászvár. Resz Jánosné Grill Teréz, Grósz Ábris majd Sziget István és neje

XXVI./18. és 6. Máza. Hartmann György malma

XXVI.26. Máza. Schrott-féle Magyar-malom

XXV/29. Máza. özv. Hóhner Józsefné szül. Brauner Margit malma

KSH 2012. évi évkönyve. In: https://www.ksh.hu/docs/hun/hnk/hnk_2012.pdf (utolsó letöltés: 2022. 10. 18.)

FELHASZNÁLT IRODALOM

BODOR (2007) = Bodor Ádám (at all): Bonyhád és környéke. 2007. II. A Völgység népének rövid története. 1848-tól 1948-ig. In: https://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/telepulesek_ertekei/Bonyhad/pages/bonyhad_kornyeke/003_2_a_volgyseg_es_nepenek.htm (utolsó letöltés: 2022. 10. 19.)

BUKOVSKY (1940) = BUKOVSKY, János: Adatok a Tolna-Baranyai Bányagazgatóság történetéhez. 1940. In: https://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/magyarorszagi_nemzetisegek/nemetek/szaszvar/szaszvar/pages/014_adatok_a_tolna.htm (utolsó letöltés: 2022. 11. 16.)

DÓKA (1983) = DÓKA, Klára: Leccsapolások, öntözések Tolna megyében (1885-1948). *Tanulmányok Tolna megye történetéből 10.* Szekszárd 1983.

DÓKA (1992) = DÓKA, Klára: Adalékok a baranyai vízimalmok történetéhez. *Hidrológiai Közöny* 1992. 72. évfolyam. 1. szám.

FEJÉR (2001) = FEJÉR, László (szerk.): Vizeink krónikája. A magyar vízgazdálkodás története. Vízügyi Múzeum, Levéltár és könyvgyűjtemény. Budapest, 2001.

FÜZES (1997) = FÜZES, Miklós: Márévár és környékének története a hódoltság megszűnésétől napjainkig. Füzes Miklós (szerk.): Márévár és környéke kistáji monográfia. Magyaregregyi Baráti Kör. Magyaregregy 1997.

K. NÉMETH- MÁTÉ G. (2014) = K. NÉMETH, András – MÁTÉ, Gábor: Szempontok és példák a középkori eredetű malmok és malomhelyek folytonosságának vizsgálatához. Kapos és a Völgységi-patak vízgyűjtője. In: Bati Anikó – Csoma Zsigmond (szerk.): *Tanulmányok a Kárpát-medence anyagi kultúrája köréből. I. Középkori elemek a mai magyar anyagi kultúrában.* Budapest 2014.

KÁRPÁTI (1991) = KÁRPÁTI, Andrásné: A Völgység malomipara az 1828. évi regnicolaris összeírás tükrében. In: *A Völgység két évszázada. Előadások és tanulmányok az 1990. október 20-21-i bonyhádi történészkonferencián.* Szita László, Szóts Zoltán (szerk.) Bonyhád. 1991.

Magyar Katolikus Lexikon: Dénes Gizella In: <http://lexikon.katolikus.hu/D/D%C3%A9nes.html> (utolsó letöltés: 2022. 11. 19.)

Magyar Néprajzi Lexikon In: <http://mek.niif.hu/02100/02115/html/4-1168.html> (utolsó letöltés: 2022. 10. 19.)

MÁTÉ (2013) = MÁTÉ, Gábor: A Mecsek-vidék tájtörténete. Táj és ember viszonyának változása háromszáz év tükrében. PhD. értekezés. Pécsi Tudományegyetem Földtudományok Doktori Iskola. Pécs. 2013.

MÁTÉ (2014) = MÁTÉ, Gábor: A vízhasználat átalakulása az államosítás és a tévesztés következtében a Völgységi-patak felső vízvidékén. In: Horváth Gergely Krisztián (szerk.): Víz és társadalom Magyarországon a középkortól a XX. század végéig. Balassi Kiadó, Budapest. 2014.

Mozaikok a levéltár történetéből. In: https://mnl.gov.hu/mnl/szszbml/virtualis_kiallitas/mozaikok_a_reformkor_tortenetebol (utolsó letöltés: 2022. 11. 19.)

PATTON = PATTON, Gábor: A nagy restauráció időszaka 1913-14. (Egyházközségünk múltjából 2. rész). In: <https://szaszvariplebania.hu/tortenetunk/a-nagy-restauracio-idoszaka-1913-14-egyhazkozsegunk-multjabol-2-resz/> (utolsó letöltés: 2022. 11. 15.)

SZOKOLY (2017) = SZOKOLY, Károly: Szászvári krónika az ezredfordulóig. Kiadja Szászvár Nagyközség Önkormányzata. A könyv a TOP-5.3.1.-16-BA1-2017-00006 azonosítószámú, „A helyi identitás és kohézió erősítése a komló-i járásban” projekt keretében készült.

SZÓTS (2007) = SZÓTS, Zoltán: A Völgység táji elhatárolása. *Földrajzi Értéstitő* LVI. 3-4. füzet 2007. 169-180.

ABSZTRAKT

Zsindely Borbála Rózsa

A VÖLGYSÉGI MALOMIPAR JELLEGZETESSÉGEI 1885 ÉS 1939 KÖZÖTT

A tanulmány a Baranya és Tolna határán található Völgység kismalmaival foglalkozik az 1885 és 1939 közötti időintervallumban. A kutatás elején járó témafeldolgozás alapvetően leíró jellegű, s ezúttal a Vízvölgy, pontosabban öt – a Völgység-patak mentén található – település (Magyaregregy, Kárász, Vékény, Szászvár, Császa és Máza) egykori malmaira koncentrálnak. A tanulmány a térség malomiparának jellegzetességeit a természetföldrajzi adottságok, továbbá a technikai fejlődés aspektusából egyaránt vizsgálja. Településenként veszi sorra a korabeli kismalmokat; s a

technikatörténeti elemzésre is építve minden egyes településnél azokat az egykor helyben működő vízimalmokat emeli ki, amelyek a korban valamilyen okból kuriózumot jelentettek. A kutatás legfőbb forrásait a terület vízrendezése idejéből, a kultúrmérnökök által végzett felmérésekből fennmaradt levéltári anyagok jelentették. A tanulmány végén a Vízvölgy egykori kismalmi kapcsán a tanulmány összefoglalja a legfontosabb társadalomtörténeti következtetéseket is az adott közösségek nézőpontjából.

Kulcsszavak: Völgység, Völgységi-patak, vízimalom, vízrendezés, vízjog, kultúrmérnökök

A SZERZŐKRŐL

BORDÁS BERTALAN, tanársegéd (Pécsi Tudományegyetem, Történettudományi Intézet, Újkortörténeti Tanszék), doktorjelölt (Pécsi Tudományegyetem Interdiszciplináris Doktori Iskola „Európa és a magyarság a 18-20. században” Doktori Program) bertalan.bordas@gmail.com

BORJÁTI BALÁZS, történelem MA hallgató (Pécsi Tudományegyetem, Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar) balazs.borjati@gmail.com

CZINA SÁRA, PhD hallgató (Pécsi Tudományegyetem Interdiszciplináris Doktori Iskola „Európa és a magyarság a 18-20. században” Doktori Program) czinasara26@gmail.com

GYÓRFI GERGELY, PhD hallgató (Pécsi Tudományegyetem Interdiszciplináris Doktori Iskola „Európa és a magyarság a 18-20. században” Doktori Program) gyorfi.gergely@gmail.com

KOVÁCS DÁNIEL LÁSZLÓ, PhD hallgató (Pécsi Tudományegyetem Interdiszciplináris Doktori Iskola „Európa és a magyarság a 18-20. században” Doktori Program) kovacsdaniellaszlo98@gmail.com

PINTÉR TAMÁS, PhD hallgató (Pécsi Tudományegyetem Interdiszciplináris Doktori Iskola „Európa és a magyarság a 18-20. században” Doktori Program) tamas.pinter10@gmail.com

VARGA TÍMEA, PhD hallgató (Pécsi Tudományegyetem Interdiszciplináris Doktori Iskola „Európa és a magyarság a 18-20. században” Doktori Program) varga.timea2@pte.hu

ZSINDELY BORBÁLA RÓZSA, PhD hallgató (Pécsi Tudományegyetem Interdiszciplináris Doktori Iskola „Európa és a magyarság a 18-20. században” Doktori Program) zsbr19@gmail.com

